

**T.C.
KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA EKONOMİK YAPI

Şefika ÖZ

**Danışman
Jüri Üyesi
Jüri Üyesi**

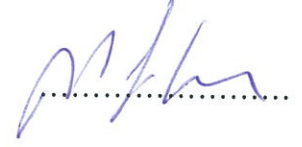
**Dr. Öğr. Üyesi Murat FİDAN
Doç. Dr. Serkan DİLEK
Dr. Öğr. Üyesi Ali ÇAPAR**

KASTAMONU 2019

TEZ ONAYI

Şefika ÖZ tarafından hazırlanan " **Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ekonomik Yapı** " adlı tez çalışması aşağıdaki jüri üyeleri önünde savunulmuş ve **oy birliği** ile **Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı'nda YÜKSEK LİSANS TEZİ** olarak kabul edilmiştir.

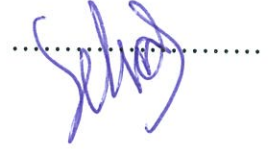
Danışman Dr. Öğr. Üyesi Murat FİDAN
Kastamonu Üniversitesi

Jüri Üyesi Dr. Öğr. Görevlisi Ali ÇAPAR
Çankırı Karatekin Üniversitesi

Jüri Üyesi Doç. Dr. Serkan DİLEK
Kastamonu Üniversitesi

19/06/2019

Enstitü Müdürü

Prof. Dr. Cevdet YAKUPOĞLU

TAAHHÜTNAME

Tez içindeki bütün bilgilerin etik davranış ve akademik kurallar çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu, ayrıca tez yazım kurallarına uygun olarak hazırlanan bu çalışmada bana ait olmayan her türlü ifade ve bilginin kaynağına eksiksiz atıf yapıldığını bildirir ve taahhüt ederim.

Şefika ÖZ

ÖZET

Yüksek Lisans

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA EKONOMİK YAPI

Şefika ÖZ
Kastamonu Üniversitesi
Sosyal Bilimleri Enstitüsü
İktisat Ana Bilim Dalı

Danışman: Dr. Öğr. Üyesi Murat FİDAN

Bu çalışmada Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ki ekonomik yapısını ve devralınan mirasını, yeniden düzenlemek, sağlamak, ve onarmak amacı ile yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarındaki ekonomik yapıyı ele almıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında izlenen iktisat politikalarının uygulama sonuçlarının değerlendirilmesi yapılmıştır. İktisadi alanda yapılmak istenilen bütün yenilikler belirlemek için İzmir İktisat Kongresi düzenlenmiştir.

1923-1929 yıllarında ülkede liberal politikaların ağırlık kazanması ile devletin sahip olduğu iktisadi kuruluşlar özelleştirilerek Atatürk döneminde devletçilik anlayışı ortadan kalkmıştır. 1929 yılına gelindiğinde tüm dünyayı etkileyen büyük buhran alınan tüm önlemlere rağmen ülkeyi kötüleştirmiştir. Bu yaşanan krizi, en hızlı şekilde refaha ulaştırabilmek için iktisadî alanda devlet müdahalesi ön plana çıkmasıyla devletçilik politikası benimsenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomi, İzmir İktisat Kongresi, , Cumhuriyet Dönemi Ekonomi Politikaları, Büyük Buhran

2019, sayfa 93

Bilim Kodu:

ABSTRACT

MSc.

**ECONOMIC STRUCTURE IN THE FIRST YEAR OF THE
REPUBLIC**

Şefika ÖZ

Kastamonu University
Institute for Social Science
Department of Economy

Supervisor: Title Dr. Öğr. Üyesi Murat FİDAN

In this study, in the last period of the Ottoman Empire and inherited economic structure heritage, rearrange, provide, and established a new economic structure with the aim to repair dealt with in the first years of the Republic of Turkey. The implementation results of the economic policies followed in the first years of the Republic were evaluated. İzmir Economy Congress was organized to determine all the innovations that would be made in the economic field.

In 1923-1929, with the weight of liberal policies in the country, economic institutions owned by the state were privatized and the concept of statism was eliminated in the period of Atatürk. By 1929, the great depression that had affected the whole world made the country worse despite all the measures taken. In order to bring this crisis to the fastest way, the state policy was adopted in the economic field and the state policy was adopted.

Key Words: Economics, İzmir Economics Congress, Economic Policy in the Republican Era, Great Depression.

2019 pages 93**Science Code:**

TEŞEKKÜR

Araştırma sürecinde bilgi ve tecrübeleri ile bana yol gösteren danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Murat FİDAN'a, lisans eğitimimden itibaren her konuda bilgilerini paylaşarak bizleri aydınlatan İktisat Bölümünün değerli öğretim üyelerine ve araştırma görevlilerine, yolumu her zaman aydınlatan en büyük dayanağım canım babam Celal ÖZ'e, canım annem Fatma ÖZ'e, varlığıyla bana güç veren canım arkadaşım Tuğba İRGİN'e teşekkürü borç bilirim.

Şefika ÖZ
Kastamonu, Haziran, 2019

İÇİNDEKİLER

TAAHHÜTNAME	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
TEŞEKKÜR.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ	ix
TABLolar DİZİNİ	x
1. GİRİŞ	10
2. CUMHURİYET ÖNCESİ OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN EKONOMİK DURUMU	12
2.1. Osmanlı'dan Devralınan Sosyo-Ekonomik Yapı.....	12
2.1.1. Nüfus.....	12
2.1.2. Dış Borçlar ve Düyun-ı Umumiye İdaresi	16
2.1.3. Dış Ticaret.....	21
2.1.4. Yabancı Sermaye	24
2.2. Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Ekonomik Sektörlerin Durumu	29
2.2.1. Tarım Sektörünün Durumu	29
2.2.2. Hizmet Sektöründe Bankacılık	32
2.2.3. Sanayi Kesiminin Durumu	37
3. 1923-1938 YILLARI ARASI EKONOMİK GELİŞMELER.....	44
3.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yeni Kurumlar, Yeni Kanunlar	44
3.2. İzmir İktisat Kongresi	45
3.2.1. Misak-ı İktisadi Esasları.....	47
3.2.2. İktisadi Anlaşma'nın Esasları	48
3.2.3. İzmir İktisat Kongresinin Yapıldığı Tarihi Dönem.....	50
3.2.4. İzmir Kongresi'nin Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesindeki Etkisi.....	53
3.4. Sanayileşme Planları	60
3.4.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı	63
3.4.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı	64
3.5. Dünya Buhranı'nın Etkileri.....	65

4. 1923-1938 YILLARI ARASI EKONOMİK YAPI	70
4.2. 1923-1938 Yıllarında İç Ve Dış Ticaret	74
4.3. 1923-1938 Döneminde Ekonomik Sektörlerin Durumu	78
4.3.1. Tarım Sektörü	78
4.3.2. Sanayi Sektörü	79
4.3.3. Hizmet Sektörü	79
4.4. 1923-1938 DÖNEMİNE GENEL EKONOMİK BAKIŞ	82
4.4.1. Atatürk'ün Ekonomi Politikaları.....	82
4.4.2. Bütçe ve Maliye Politikası	84
4.4.3. Para Politikası	86
4.5. 1923-1938 Döneminin Değerlendirilmesi	87
4. 6. 1929-1938 Dönemi Türkiye Ekonomisinin Durumu	88
SONUÇ	91
ÖZGEÇMİŞ	101

SİMGELER ve KISALTMALAR DİZİNİ

ABD	Amerika Birleşik Devleti
BBYSP	Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı
C.	Cilt
DİE	Devlet İstatistik Enstitüsü
DTP	Açıklama
İBYSP	İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı
GSMH	Gayri Safı Milli Hasıla
KİT	Kamu İktisadi Teşebbüsleri
MTTB	Milli Türk Ticaret Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCMB	Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası
TL	Türk Lirası
vb	ve benzeri
vd	ve diğerleri

TABLOLAR DİZİNİ

	Sayfa
Tablo 2.1 Osmanlı Devleti Dış Ticaret Verileri.....	14
Tablo 2.2. Osmanlı Ulusal Geliri (Cari Fiyatlarla)	21
Tablo 2.3. Osmanlı İmparatorluğunda Kurulan Yabancı Bankalar	24
Tablo 2.4. 1911-1923 Tarihleri Arasında Kurulan Ulusal Bankalar.....	27
Tablo 2.5. Anadolu Sanayisi	30
Tablo 2.6. 1915 Yılındaki İktisadi Faaliyet Kolları	31
Tablo 2.7. Sanayi Sayımı Sonuçları, 1921	32
Tablo 2.8. Osmanlı Borçlarının Devletler Arasındaki Taksimi	50
Tablo 3.9. Dış Ticaret Değerinin Yıllara Göre Dağılımı (Bin TL).....	59
Tablo 3.10. Dış Ticaret Değerinin Miktarının Yıllara Göre Dağılımı	59
Tablo 3.11. Dış Ticaret (1881-1914)	65
Tablo 4.12. GSMH'nın Atatürk Döneminde Sektörel Dağılımı	67
Tablo 4.13. Atatürk Döneminin Büyüme Hızları.....	68
Tablo 4.14. 1923-1929 Döneminde Parasal Göstergeler (milyon TL)	72
Tablo 4.15. Atatürk Döneminde İthalat-İhracat	76
Tablo 4.16. Dönemlerin Makroekonomik Göstergeleri	79

1. GİRİŞ

Ekonominin temellerini, yapısını tarihi bir bakış açısı ile iktisadi olguların nasıl değiştiğini değerlendirmek gerekmektedir. Bu nedenle “Cumhuriyetin İlk Yıllarında Ekonomik Yapı” adını taşıyan bu tezde başta Cumhuriyet Öncesi Osmanlı Devleti’nin Ekonomik Durumunu objektif bir bakış açısı ile değerlendirilmeye çalışılmıştır. Cumhuriyet öncesine yani uzun süre ayakta kalmış büyük imparatorluğun sona ermesinin ardından elde kalan ekonomiye değinilmesi o dönemi anlamak için büyük önem arz etmektedir. Tez hem dönemler arasındaki uygulamaların farklılık göstermesi hem de daha kolay anlaşılması açısından üç bölümde incelenmiştir. Birinci bölümde Cumhuriyet Öncesi Osmanlı Devleti’nden Devralınan Sosyo-Ekonomik Yapısını; Nüfus, Dış Borçlar ve Düyun-Umumiye İdaresi, Yabancı Sermaye, Dış Ticaret, Bütçe Ve Milli Gelir Ekonomik durumunu, nüfusunu, sektör açısından tarım, sanayi, hizmet sektöründe bankacılık başlıkları altında açıklanmaya çalışılmıştır. İkinci bölümde cumhuriyetin ilk yıllarında iktisat politikalarının oluşumu ve bu oluşuma etki eden faktörlere, yeni kurumlara ve kanunlara yer verilmiştir. Son bölüm olarak üçüncü bölümde ise Atatürk dönemini bir bütün olarak ele alarak yapılan yenilikler ve izlenen bu politikalar neticesinde gerçekleşen sonucu açıklamaya çalışılmıştır.

İktisat tarihinin bir bilim dalı olarak ortaya çıkışı özetlenmeye çalışılacak, arkasından Türkiye’de iktisadi gelişim ve değişimleri nasıl başladığı, buna kimlerin öncülük ettiği, hangi kişi ve grupların ne gibi gerekçelerle iktisat tarihi çalışması yaptıkları, benzer hususlar, esas itibarıyla kronolojik şekilde izlenerek tartışılacaktır.

Bu tezde Cumhuriyetin kurulduğu ilk yıllarda izlenen ekonomi politikaları, tarihsel süreç içerisinde ele alınmaya çalışılmış ve söz konusu dönemdeki mevcut iktisat teorileri, politikaları ve uygulamaları, ilgili literatürlerin taranması ile incelenmiş, dönemin ekonomik gelişmeleri araştırılmıştır. Yeni kurulan ve kararlar alan Türkiye Cumhuriyeti’nin kalkınması sürecinde Atatürk’ün uyguladığı ekonomi politikalarının etkileri ve sonuçları üzerinde durulmuştur. Bütün yaşanan zorluklar sonucunda

kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nden önce Osmanlı Devleti'nin son döneminde ekonomi temelleri incelenmiş, Cumhuriyetin ilanı ile ortaya çıkan kurum ve kuruluşları, gelişimleri içermektedir.

Araştırma sonucunda 1923-1938 yılları arasında dönemde gerçekleştirilen tüm ekonomi politikalarının, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyetin sağlam hedefler üzerinde ilerlemesini ortaya koyulmuştur. Verilerin toplanmasında, nitel araştırmalarda veri toplama yöntemlerinden biri olan yapılan çalışmaların incelemesi yaklaşımı kullanılmıştır. Yapılan çalışmaların incelemesi, araştırılması hedeflenen olgu ve olgular hakkında bilgi içeren yazılı materyallerin analizini kapsamaktadır

2. CUMHURİYET ÖNCESİ OSMANLI İMPARATORLUĞUNUN EKONOMİK DURUMU

2.1. Osmanlı'dan Devralınan Sosyo-Ekonomik Yapı

Osmanlı ekonomisi, uzun yıllar süren ve yenilgilerle sonuçlanan savaşlar neticesinde tarım, sanayi, altyapı konuları, finans sistemi ve paranın yönetilmesi gibi ekonomik temelleri oluşturan birçok kurum yabancıların kontrolüne geçmiş olup iflas durumuna gelmiştir. Yabancı sermaye, dış borçlar ve bu borçlar sonucunda kurulan Düyun-ı Umumiye İdaresi, sermaye yetersizliğinin yanında girişimci eksikliği, dış ticarete rekabet gücünün olmaması ve bu duruma direnemeyen sanayi yapısı gibi pek çok nedenin ekonomik çöküşü hızlandırdığı söylenebilir.

Osmanlı devletinden devralınan ekonomik yapıya değinmenin amacı o dönemin temellerinin anlaşılabilmesi ve yeni kurulmuş olan Cumhuriyetin Osmanlıdan devraldığı ekonomik yapısını ve şartlarını da dikkatlice gözden geçirmek gerekmektedir. Bu nedenle özellikle Osmanlı Devletinin ekonomik yapısının iyi anlaşılması zorunluluk arz etmektedir. Bu anlamda, Osmanlı Devletinden devralınan sosyo-ekonomik miras içinde yer alan nüfus, dış ticaret, bütçe ve milli gelir durumunu ortaya koymak önem arz etmektedir. Bu sayede devletin o dönemki sosyal ve ekonomik yapısından elde edilecek verilerin günümüz iktisadi yapısı için de yol gösterici bir konumda ortaya konulmuş olacaktır.

2.1.1. Nüfus

Osmanlı Devleti'nin nüfusu son döneminde yaşamış olduğu savaşlarda hayatlarını kaybeden erkeklerin sayısı, beslenme yetersizliğinden ve diğer sebeplerden dolayı yıpranmış halk, ekonomik açıdan kötü bir durum hal almış olması ülkenin demografik yapısını bozmuş ve yaş piramidinde de verimli çağıdaki insan gücü açısından önemli değişimler göstermiştir.

Osmanlı devleti, kendini toparlamak adına verdiği mücadelesinde, önce sınırlı kaynaklarını kendi halkının ihtiyaçlarına, sonra da savaşlar sebebiyle başka ülkelerden akın akın gelen göçmenlerin ihtiyaçlarını karşılamak için uğraşmak mecburiyetinde bırakılmıştır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda yıkılmasından sonra da bugün ki Türkiye'yi oluşturan ülkenin Türkleri aynı meselelerle yüz yüze geldiler (McCarthy,1998).

Osmanlı Devleti idarecileri açısından asker kaynağı olarak kabul gören nüfus, aynı zamanda üretim/vergi fonksiyonlarını yerine getiren güç olarak da görülmekteydi (Serbestoğlu, 2014). 1905 tarihinde ülke genelinde yapılan Nüfus yazımı/sayımı ve 1914 tarihinde çıkarılan Sicil-i Nüfus Kanunu ile Osmanlı Devleti döneminde gerçekleştirilen nüfus hizmetleri kesintisiz bir şekilde Cumhuriyet'e aktarılabiliştir (Çimen, 2012: 205).

19. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devletinin yaptığı fetihlerin durması sonrası nüfusun belirli bölgelerde yoğunlaşması olumsuz olarak görülmüştür. Ayrıca bürokratik devlet oluşumlarına bağlı olarak nüfus anlayışındaki görüş değişmiştir. Bu durum Medenileşme/Batılılaşmanın bir kaynağı sayılmıştır. Aslında Avrupa'da bu aşamalarda tartışılmaya başlanan nüfus artışının güçlü bir devlet oluşumuna etki edeceği fikri Osmanlılarda da kısmi bir şekilde karşılığını bulmuştur. 19. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti yöneticileri ülke içindeki nüfus artışını medeniyetin bir sonucu olarak ifade etmeye başlamışlardır. Bu bağlamda Osmanlı ülkesinde evlilikler sonucu doğacak olan erkek çocuklar tarım, askerî, ticaret ve sanayi yönünden devletin var olan gücüne yeni güçler katacaktır (Serbestoğlu, 2014: 268).

Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki nüfus yapısı 1884 tarihinde nüfus 17,135 milyon kişiden oluşmaktadır. Nüfusun erkek oranındaki düşüklük, kuşku yok ki, yıllarca süren savaşlarda milyonlarca asker kaybetmenin sonucudur. Yapılan sayımların aslında askeri amaç doğrultusunda yapıldığı veya Osmanlı Devleti'nin kendi içinde sahip olduğu toplam zenginliğinin tespiti için gerçekleştirildiği düşünülmektedir (Kalabak, 2014: 308). 19. yüzyılda nüfus değişikliklerinin Osmanlı devleti ekonomisi açısından derin etkileri olduğunu anlaşılmaktadır. Yaşanılan uzun

sürelî savaşlar sonucunda, özellikle Osmanlı Devleti bünyesinde yer alan erkek nüfus oranında büyük kayıpların olduğu gözlenmektedir (Kazgan, 1999: 28-105).

Demografik değişiklikler, Balkan Savaşlarıyla başlayıp, ardından Trablusgarp, Birinci Dünya Savaşı ile devam eden ve İstiklal Savaşıyla sonuçlanan on yıllık yoğun savaşlar neticesinde ülkede nüfus açısından büyük azalma gerçekleşmiştir. Bu durumda tehcir ve sonrasında Türkiye'deki Ermeni nüfuzunda büyük azalmalar meydana gelmişti. Türk ve Yunan Devletleri arasında imzalanan mübadele anlaşması uyarınca, yaklaşık 1,2 milyon Ortodoks Rum Anadolu'yu terk etti, yaklaşık yarım milyon Müslüman Türk nüfus da Yunanistan ve Balkanlardan Türkiye'ye geldi. Bütün bu değişikliklerden sonra, Türkiye'nin nüfuzu 1924 tarihi sonunda 13 milyona kadar geriledi. Toplam nüfuzda 10 yıl içerisinde oluşan %20'lik azalmanın yarısından fazlasının ölüm, kalanı ise ülke dışına kaçış ve göçlerden kaynaklanmaktadır (Kazgan, 1999: 28-105).

Müslümanların kırsal kesimde geçimlerini sağladıkları tarımsal üretimi ilkel yöntemlerle yapması savaşlarda kaybedilen yalnız insan gücünü değil bunun yanı sıra hayvan gücü kıtlığını da çekmiştir (Yenal, 2003: 25). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşamış olduğu gerek savaşlar gerek verdiği göçler sebebiyle nüfusta sürekli değişimlerin olması nüfusu tam olarak tahmin etmek imkansızdır (Yenal, 2003: 21). Osmanlı Devletinin son döneminden itibaren Türkiye'nin iktisadî ve sosyal hayatında yer alan azınlıkların nitelik bakımından büyük bir ağırlığı oluşturduğu gözlenmektedir. Örneğin, Ermeniler Doğu Anadolu Bölgesi'nde yaklaşık nüfusun yüzde 20'sini kapsamaktadırlar.

Gayrimüslimler daha çok şehirlerde ticaret ile geçimlerini sağlamakta olup ve tarım dışı sektörlerde faaliyetle yaşamlarını ikame etmektedirler. Daha ziyade ülkenin kırsal kesimde yaşamakta olan Müslümanlar ise, geçimlerini hayvancılıkla ve ziraat ile uğraşarak kazanmışlardır. Gayrimüslimlerin şehirlerde olmasıyla iç ve dış ticaret faaliyetlerinde daha etkin ve önemli bir oranda yer almışlardır (Toprak, 2002: 599). Bunların sonucunda Osmanlı Devletinin iç-dış ticaretinde, sanayi ve madencilik sektöründe çok önemli paylara sahip olmaları, çift hayvanları ve bitki örtüsünde

oluşan tahribat ekonominin tüm sektörlerinde olumsuz sonuçlara yol açmıştır. Olağanüstü düşüş gösteren Rum ve Ermeni nüfuzundaki azalma, sosyal ve ekonomik yaşamda önemli sonuçlar doğurdu. Yüzyıllar boyunca Anadolu tarımının iç ve dış pazarlara yönelmesinde, Avrupa Ticaret merkezleriyle bağlantı kurulmasında iş yapmış gayrimüslim tüccar ve tefecilerin, zanaatkarların büyük bir bölümünün olmaması ekonomik açıdan çok zor duruma sokmaktaydı (Kazgan, 1999: 28-105).

Cumhuriyet dönemine gelindiğinde nüfus sayımının ilki 1927 tarihinde yapılmıştır. Yapılmış olan bu nüfus sayımına göre Türkiye'nin nüfusu 13,6 milyon kişiden oluştuğu görülmüştür (Türkiye İstatistik Kurumu). 1927 tarihinde yapılan ilk nüfus sayımı ile Osmanlı Dönemdeki nüfus sayımı arasında ciddi bir fark olduğu gözlemlenmektedir. Bunun sebebini toprak kayıpları, göçler, salgın hastalıklar ve savaşlar gösterilebilir. Cumhuriyetin kurulumundan sonra 1927 tarihinde erkek nüfus kadın nüfusundan %7 oranında daha azdır. Kadın nüfus 7 milyon iken erkek nüfusu 6,5 milyondur (DİE, 1500-1927).

1923 tarihinde üretim sürecine katılacak yaşlarda ki nüfusta ise kadına göre erkek nüfusunda ki eksiklik %18 'e kadar çıkmaktadır. Nüfusun dağılımında erkek oranındaki düşüklük büyük ölçüde, uzun yıllar süren savaşlarda milyonlarca askerin şehit olmasının sebebiyle(Saraç, 1949: 147) nüfusun neredeyse yarısı Hristiyan ve Arap asıllı olduğu halde askere gidenlerin ve şehit olanların hemen hepsi reaya Müslüman Türk halktan geçmiştir (Yenal, 24). Cumhuriyetin ekonomik analizi yapılırken bu hususun gözden ırak tutulmaması gerekir. Devralınan ülkede sağlık ve eğitim nitelik yönünden de oldukça yetersiz bir insan gücüne sahipti. Bu dönemde sıtma, verem, frengi hastalıkları yaygın olma sebebi nüfus mübadeleleri ile dışarıya doğru göçlere sebep olmuştur (Herhlag, 1958: 26-27).

Bu dönemde Avrupa 'ya bakıldığında nüfusu, ABD, Kanada, Avusturya, Yeni Zelanda ve Güney Afrika gibi denizaşırı memleketlere milyonlarca göçmen gitmiş olmasına rağmen 187 milyondan 448 milyona, Rusya'nın nüfusu 38 milyondan kısmen yeni analizi ilhaklarının da etkisiyle 120.8 milyona yükselmiştir (Kurtoğlu, 2012: 279).

Sonuç olarak 19. asırdaki ve 20. Yüzyılın ilk çeyreğindeki yaşanan gelişmeler Türk nüfusunun önemli ölçüde düşmesine sebep olmuştur.

2.1.2. Dış Borçlar ve Düyun-ı Umumiye İdaresi

Osmanlı Devletinin dış devletlerden yapmış olduğu borçlanma girişimleri 1854 tarihinde başlamıştır. Elbette bu borçlanmaya Batılı devletlerin sanayileşmesi çabalarına karşın Osmanlı Devletinin bu çabalara dahil olamaması, 19 yüzyıl boyunca tabir caiz ise kesintisiz olarak süren savaşların sonrasında yaşanan toprak kayıplarının başlamasına ve bunlara bağlı olarak oluşan hazine gelirlerinde görülen azalması Osmanlı Devletinin dış borçlanmasına sebep olmuştur. Bu arada Düvel-i Ecnebiyeden alınan dış borçların kullanım alanları olarak devletin kalkınmasına yardımcı olacak olan yatırıma dönüştürmesi tercih edilmemiştir. Bunun yerine alınan bu borç paralar mevcut iç borçların ve daha önceden alınan mevcut dış borçların ödenmesinde yapmak üzere kullanılmıştır. Geline bütün bu durumlar 1875 tarihinde ilan edilen moratoryumu mecbur kılmıştır (Pamuk, 1984: 55-56).

Osmanlı Devletinin ekonomik durumu, 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren savaşların art arda gelmesiyle beraberinde askeri masrafların giderek artması sonucu ciddi şekilde bozulmuştur. Yeni ek gelir bulma arayışlarının da yetersiz kalması sonucu mali sorunlar giderek ağırlaşmış, gelir gider dengesizliği yaşanması kaçınılmaz olması ve bunun sonucunda kronikleşen mali sorunların köklü çözümlere kavuşturulamaması Devlet Yönetimini her zaman zora sokmaktadır. Toprak kayıplarının önlenmesi için bütçe harcamalarının neredeyse yüzde ellisinin askeri alanlara yapılma zorunluluğu duyulmuştur. Etkin bir vergi toplama sisteminden mahrum olan Devlet gelirlerinin giderlerini karşılayamamasından doğan bütçe açıklarını, faizle borç para bularak dengeleme yoluna gitmek zorunda kalmıştır (Kazgan, 1999: 28-105).

Osmanlı Devletinin mali sorumluluklarını yerine getirememesi ve alınan tedbirlerin yetersiz kalmasıyla birlikte patlak veren devletin son dönemlerinde Kırım Savaşı (1853-1856) getirdiği mali sorumluluklar ile Osmanlı Devletini dış borçlanmaya gidilmesi kaçınılmaz olmuştur. Savaşın galiplerinden olmasına rağmen savaşı

yürütebilmek için Osmanlı Devleti borçlanmak zorunda kalmıştır (Yücel,2017,46). Bir başka ifade ile zaman içinde Osmanlı ekonomisinin iktisadî bir bunalıma girmesi, Kırım Savaşı sonucuna kadar çok direnmesine karşılık direncinin kırılması üzerine 1854 tarihinde ilk dış borç alınmıştır.

İstanbul'un güvenliği açısından önemli görülen Kırım'ın Ruslardan geri alınmasına yönelik yapılan savaşın oluşan harcamalarını karşılamaya yönelik olarak, Paris'te ve Londra'da bulunan bankalardan 33 yılda geri ödemek üzere toplamda 3.300.000 Osmanlı altın lirası borç olarak alınmıştır. Alınan bu borcun içinden 785.087 Osmanlı altın lirası faiz ödemesi, geri kalan 2.514.913 Osmanlı altın liralık kısmı ise anaparayı oluşturmuştur. Bu borca karşılık Osmanlı Padişahı Mısır vilayetinden toplanacak olan vergi gelirlerini ipotek olarak göstermiştir.

1854 tarihinden itibaren borçlanmaya başlayan Osmanlı Devleti, borçlarının ödeyemeyecek bir hale geldiği 1877 tarihine kadar 16 defa Düvel-i Ecnebiyeden borçlanılmıştır. 1877 tarihine gelindiğinde ise Osmanlı Devletinin faiz ile birlikte hesaplandığında 252.801.885 İngiliz lirasına ulaşan bir borcu bulunmaktaydı (Kazgan, 2002: 23). Oluşan bu büyük borcun bir kısmı Cumhuriyetin ilanı ile birlikte kurulan yeni devlete devrolunmuştur. Ancak, devletin mali sorunları her geçen gün daha derinleşiyordu. Alınan önlemler, gösterilen çabalar bunalımdan çıkmakta yetersiz kalıyordu. Bu arada patlak veren Kırım Savaşının getirdiği ek mali yük de dış piyasalardan borçlanmayı kaçınılmaz kılmıştı. Osmanlı Devleti'nin kağıt üzerinde savaşın galiplerinden olmasına karşın, aslında savaştan büyük bir mali zarar olarak çıktığı da apaçık ortaya çıkmıştır. Çok pahalıya mal olan bu savaşın sonrasında devlet işlerini yürütebilme maksadıyla Osmanlı Devleti, ödeme yeteneğini çokça aşan bir borçlanma içerisine girmiştir. Sanayi devrimi ile birlikte ortaya çıkan endüstrileşme hamlelerinde istediği seviyeyi yakalayamayan ve bunun bir sonucu olarak Osmanlı Devletinin ekonomisi çağdaşlarına göre geri planda kalmıştır. Bunun karşısında alınan borçların geri ödenmesinde zorlanan devlet, II. Abdülhamit döneminde 1881 tarihinde Düyun-ı Umumiye İdaresinin kurulmasına onay vermiştir. Böylelikle Avrupalı devletlerin mali denetimi altına giren devlet, onların ortak yarı sömürgesi olarak görülmeye başlanmıştır.

1881 tarihi Aralık ayında Osmanlı, borç tahvillerinin yabancı temsilcileriyle bir anlaşma yaparak yeni bir ödeme planı hazırlandı ve dış borçlardan belirli oranlarda indirim öngörüldü. Karşılığında da Düyun-ı Umumiye (Genel Borçlar) İdaresi adıyla yabancıların yönetiminde bir kurum oluşturuluyor, Devletin önemli vergi gelirlerinin bir kısmının toplanması bu kuruluşa bırakılıyordu. Bu suretle dış borç alacaklılarına ödemelerde bir güvence getirilmiş oluyor, vergi kaynakları üzerinde sıkı bir kontrol sistemi kurularak vergi gelirlerinin bir bölümü doğrudan yabancı alacaklılara aktarılma olanağı sağlanıyordu. Söz konusu İdare devlet içinde devlet gibi Osmanlı Devleti bünyesinde hızla örgütlenme yoluna giderek faaliyetlerini taşrada yoğunlaştırmıştı. Üst düzey yöneticilerinin tamamı yabancı olan kuruluş bünyesinde beş bini aşkın personel istihdam edilmiştir. Bu sayede dış borç ödemelerinde hiçbir sorun yaşanmadan zamanında ve taahhüt edilen miktarda alacaklılara ödemelerin yapılması gerçekleştirilmiş oldu. Yabancı para piyasalarına getirilen bu rahatlamadan sonra Devletin dış borçlanma süreci Birinci Dünya Savaşı'na kadar devam etmiştir.

Ne var ki, Ülkenin vergi kaynaklarının önemli bir bölümüne el koyan ve devlet içinde devlet gibi faaliyet gösteren Düyun-ı Umumiye İdaresi, Balta limanı Ticaret Anlaşması gibi anlaşmalarla birlikte Osmanlı Devletini, Avrupa Devletlerinin yarı sömürgesi haline getirmiş ve emperyalist çıkarların en etkin baskı araçlarından birini teşkil etmiştir. Yabancı şirketlerin asıl amacının kâr elde etmek olması sebebiyle bu şirketler milli kaynakları verimli ve akılcı bir şekilde kullanmamışlardır. Bu şirketler elde edecekleri kârları maksimize etmeye yönelik daha çok uğraş vermişlerdir. Bu açıdan bakıldığında mali sıkıntı içinde bulunan Osmanlı Devletinin daha da zor durumlara düşmesini beraberinde getirmiştir (Dikmen, 2005: 143).

Osmanlı Devleti, 20. yüzyıla siyasi ve iktisadi bağımlılık altına sokan yüksek rakamlardaki dış borçlanmanın ana nedeni, bütçe açıklarının finanse edilmesi idi. Osmanlı Devletinin yöneticileri Avrupa ülkelerindeki alacaklıları temsilen gelen delegeleri ile yaklaşık bir buçuk yıl süren istişareler sonucunda tam anlamıyla her konuda anlaşmaya gidilmiştir. Bu görüşmeler sonucunda Padişahın onayı sonrası yürürlüğe konulan bir kararname çerçevesinde: Düyun-ı Umumiye idaresi Osmanlı Devleti borçlarının dış ve iç yönetimlerini devralmıştır. Düyun-ı Umumiye İdaresinin

başkanlığı, Avrupalı devletlerin delegeleri, Osmanlı hamilerini ve Osmanlı hazinesini temsilen birer üye olmak üzere iki Türk üyeden oluşturulmuştur.

Duyun-ı Umumiye İdaresinin kendine ait bir bütçesi bulunmakta ise de sonradan bu bütçe Osmanlı Devleti'nin genel bütçesine dahil edilmiştir. Ancak oluşturulan bütçenin sağlanan gelirleri yabancı devlet temsilcilerinin çoğunluğuna sahip oldukları yönetim kurulu aracılığı ile kullanılmasından dolayı Duyun-ı Umumiye İdaresi, devlet içerisinde sanki ayrı bir devletmiş gibi işlev görmeye başlamıştır (Gürsoy, 1984: 19-20-21). Duyun-ı Umumiye kurulunda yer alan yabancı devlet temsilcileri sayesinde yabancı sermaye Osmanlı ülkesinde çok rahat bir şekilde hareket edebilme imkanına kavuşmuştur. Ayrıca yine Duyun-ı Umumiye yönetiminde yer alan ülke temsilcileri aracılığı ile Osmanlı ülkesinde bankalar, sigorta şirketleri gibi sermaye piyasasına yönelik yatırımlar, elektrik santralleri gibi sanayi iştirakleri kurabilmişlerdir (Gürsoy, 1984: 28). Gayrimüslimler oluşturulan bu kurum sayesinde Osmanlı ekonomisinde öngörülenin ötesinde önemli denilebilecek bir güç kazanmışlardır.

1881 tarihinde kurulan Duyun-ı Umumiye İdaresi Osmanlı Hükümeti'nin kontrolünde bir müessese olarak sorumluluklara tabi olmasına karşın, daha ziyade Osmanlı Devletine karşı değil de kendi hissedarlarına karşı sorumluymuş gibi hareket etmiştir. İngiliz, İtalyan, Fransız, Avusturya ve Osmanlı temsilciliğinden oluşan Duyun-ı Umumiye İdaresi, Osmanlı Devletinin hükümdarlık haklarını yok sayacak derecede zedeleyici bir tutum ile hareket etmiştir. Buna bağlı olarak da mali kaynaklarının kontrol altına alındığı milletlerarası bir idare şekli ön plana çıkmıştı. Böylelikle denilebilir ki bu kurum devlet içinde başka bir devlet niteliği taşımıştır (Kopar ve Yolun, 2012: 347).

Osmanlı Devleti'nin vermiş olduğu bütçe açıkları giderek artması sonucu borç alma ihtiyacı hızla büyümüştür. Bu arada 1847 tarihinde Galata bankerleri tarafından “Banque de Constantinople” “Bankı Der Saadet” (İstanbul Bankası) bankası kurulmuştur. Devlet içinde kurulan ilk banka unvanını alan bu banka Devlet tarafından destek verilmiş, kısa vadeli borç temininde yararlanılacağı öngörülmüyordu. Daha sonra yeni bir banka arayışları sonucu bir İngiliz sermaye gurubu tarafından meşhur

Osmanlı Bankası'nın kuruluşu gerçekleştirilmiştir (Kazgan, 1999: 28-105). Zamanla güçlenen Düyun-ı Umumiye, Osmanlı Devletinin Maliye Nezaretinden çok daha güçlü bir yapılanma içine girmiştir. Maliye Nezareti'nde memur olarak çalışan sayı 5000 civarında iken Düyun-ı Umumiye idaresi içinde çalışan memur sayısı zaman içinde 8000 kişi civarına ulaşmıştır (Yavi, 2001: 85).

Osmanlı Maliyesi II. Abdülhamit döneminde (1876–1909) 1881 tarihinde yürürlüğe konulan “Muharrem Kararnamesi” sonrası yabancı devletlerin alacaklılarını temsilen beş ülke temsilcisi ve iki tane yerli alacakları temsilen toplam yedi kişiden oluşan Düyun-ı Umumiye İdaresinin denetimi ve idaresi altına girmiştir. Devletin önemli vergi gelirlerinin bir kısmının toplanması bu kuruluşa bırakılmıştır. Bu süreç içerisinde Osmanlı Devletinin iktisadî ve mali kaynaklarını Düyun-ı Umumiye İdaresi tarafından denetim altına alınarak sanki ikinci bir Maliye Bakanlığı şeklinde uygulamada bulunabilmiştir. Bu çerçevede idare, devletin elinde bulunan vergileme hakkını alarak on'a yakın farklı vergiyi uygulamaya koyarak doğrudan vatandaştan toplamaya başlamıştır (Tokgöz, 1982: 84-85). Bu sayede borç alacaklılara güven niteliği taşımaktaydı, vergi kaynakları üzerine kurulan kontrol sistemi ile toplanılan vergilerin bir bölümü yabancı alacaklılara aktarılıyordu. Yabancı para piyasalarına getirilen bu rahatlama sonrasında Birinci Dünya Savaşına kadar devam etmişti (Yücel, 2017: 48).

Osmanlı Devleti'nin 19. Yüzyıl boyunca önemli derecedeki gelir kaynakları Müslüman reayanın üretimini gerçekleştirdiği ürünlerin 1/10 oranında olacak şekilde alınan hayvan vergisi, maden ve orman rüsumatı, gümrük, yarı özerk bölgelerin gönderdikleri vergi ve hediyeler ile topraktan alınan aşar vergisi olarak gerçekleşmiştir. Osmanlı Devletinde her türlü gerçekleşen iktisadî faaliyeti vergilendirmiştir. Bundan dolayı mali sistemin işleyişinin bu vergilere dayanması devleti vergi gelirlerinin azalmasını önlemeye yönelik çaba içerisine girmesine neden olmuştur. Bu sayede devlet, iktisadî ve maliye politikasının en önemli amacı olarak vergi gelirlerini azaltmamaya yönelik politikalar benimsemiştir (Buluş, 2003: 7). Bu süreç içerisinde iktisadî yapısı üretime dayanmayan, daha ziyade ithal malların ülke içinde alınıp satıldığı bir pazar konumuna düşen bir Osmanlı Devleti ile karşılaşılacaktır. Diğer bir ifade ile Anadolu'da yaşayan insanının pazardaki gerçek

rolü yabancı malları almaya ve tüketmeye mecbur kaldığı bir yapıya doğru dönüşüm içerisinde olmuştur (Bostancı, 1996: 17).

1854 tarihinden başlayarak I. Dünya Savaşına kadar artarak büyüyen Osmanlı Devleti kamu borçları, bu savaş süresince alınanlar da dahil edildiğinde, büyük bir toplam oluşturmaktadır (Eldem, 1970: 260-262). Ayrıca, I. Dünya Savaşı'nın galip devletleri, Osmanlı Devletinin Almanya, Macaristan, Bulgaristan ve Avusturya olan ve kendi içlerinde halledilmesi gereken borçlarını da kendi üzerine alarak diğer borçların üzerine devretmiştir. Diğer çetin bir problem ise Osmanlı kamu borçlarının, özellikle de faizlerinin, hangi para birimi ile ödeneceği konusunda olmuştur. (Blaisdell, 1940: 43-44).

Maalesef, mali hedefler istenilen düzeyde hiçbir zaman gerçekleştirilemedi. Bunun sebebi ise art arda gelen savaşların getirdiği mali yük ile askerlerin ihtiyaçlarını karşılamak adına ve saray mensuplarının ölçsüz harcamalarının, savurganlıklarının geldiği bilinmektedir. Saray ve çevresi batılılaşma tutkusuyla adeta gösteriş yarışına girmişlerdi. Bir padişah kızının düğünü için 2 milyon sterline civarında masraf edilirken dönem içerisinde 6 büyük saray yapılmıştı. Bunların en büyüğü olan Dolmabahçe sarayının yapımı için 3 milyon sterlinin üzerinde harcamanın gerçekleştiği kayıtlarda yer almaktadır. Tabi bu durumdan çok tatlı karlar sağlayan bankerler ve dış ticarete egemen olan çevreler fevkalade memnun idiler. Bu sözleşme 1881 tarihinde Osmanlı maliyesinin Avrupa emperyalizminin denetimi altına girmesinin en önemli kilometre taşlarından birini teşkil etmiştir.

2.1.3. Dış Ticaret

Dünyanın ekonomik hayatı üretime üretim üzerine kurgulanmış, ithâl ürünlerin alındığı ve satıldığı bir pazar ekonomisi şartları bağlamında oluşmuştur. Anadolu coğrafyasında yaşayan insanının pazardaki rolü de bu minval üzerine biraz da şartların oluşumuna bağlı olarak yabancı malların alınmasından ve tüketilmesinden ibaret olmuştur (Bostancı, 1996: 17).

İngiltere ile Osmanlı Devleti'nin imzaladığı 1838 tarihli Ticaret Antlaşması bir taraftan Osmanlı ülkesi için serbest ticaretin şartlarını hazırlarken diğer taraftan 1839

tarıhli “Tanzimat Fermanı” ise Batı Kapitalizmi için oluşturulan ve onların üretimine bağımlılığın zorunluluk haline dönüştüğü malî ve idarî reformları da beraberinde getirmiştir (Sarica, 1983: 127). Bu sayede Osmanlı Devletinin ekonomisi Avrupa ekonomisi ile bütünleşme aşamalarını gerçekleştirirken diğerk taraftan Avrupa ile gerçekleştirilen dış ticaret oranları ise Osmanlı Devleti’nin aleyhine olan bir şekilde yükselme eğılimi göstermiştir. İzah edilmeye çalışılan bu durum açık bir şekilde izlenebilmektedir. Yaşanılan bu iktisadî gelişmeler karşısında Osmanlı Devleti’nin kadm olarak ifade edilebilecek olan kapalı ekonomisi büyük oranda Batılı devletlerin ekonomik kontrolü altına girmekten kendini kurtaramamıştır (Quartaert, 1987: 18).

Dış ticaretimizde önemli yeri olan Rusya ile olan ilişkilerimizde Karadeniz önemli bir yer tutmaktadır. Bu önemli iki devletin de iktisadi kalkınması ve gelişmesi için Karadeniz’den geçmektedir. Türkiye ve Rusya’nın ortasında bulunan Karadeniz’e hak ettiğ önemi vermeleri durumunda bu Doğu Karadeniz ile beraber ticaretin merkezi haline gelmesi göz ardı edilemez (Fidan, 2010; 83).

Nüfusunun yaklaşık %80’i tarım ile uğraşmış olan Osmanlı Devleti’nde, geçekleşen dış ve i ticaretin tamamına yakını azınlıklar kontrol eder duruma gelmiştir. lke genelinde sanayi üretimi olarak ifade edilebilecek üretim kol gücüne dayalı, diğerk bir ifade ile el sanatlarından öteye geçemeyen bir konumda şekillenmiştir. Bunun sonucu olarak devletin sanayi alanındaki ürün ihtiyaı Avrupa’nın seri üretim ile elde ettiğ ithal ürünler ile karşılanabilir bir hal almıştır. Bütün bu gelişmeler bağlamında iktisadî ve malî bir baskı altına alınan Osmanlı Devleti yönetimi, Avrupalı devletlerden borçlanmaya gidecek ve zamanla iktisadî ve malî yapısı alınan bu borçları ödeyemez bir hale gelecektir (Tesbi, 2001).

Dünya konjonktüründe gözlenen siyasî ve buna bağlı ortaya çıkan iktisadî şartlar ile oluşan dalgalanmalar ve ardından ortaya çıkan büyük borçlanmalar sonrasında idarî ve siyasî alanlardaki yaşayan sıkıntılar atlatamayan Osmanlı Devleti kendini I. Dünya Savaşı’nın içinde bulmuştur. Bu savaş esnasında Osmanlı oldukça ağır iktisadî şartlar altında savaşmıştır. Savaşın sona ermesi ile birlikte Osmanlı Devleti, iktisadî açıdan kendisini çöküş içinde bulan bir ülke konumunda bulmuştur. Savaşın

finansmanı konusunda öncelikli olarak yetersizliği her haliyle ortada olan iç kaynaklardan karşılanmaya çalışılmıştır. Ancak iç kaynakların yetersizliği Osmanlı hükümetinin yüksek miktarda dış kaynaklardan borçlanmaya sürüklemiştir. I. Dünya savaşı öncesinde başlayan Osmanlı Devletinin savaşlar süreci, ülkenin iktisadî hayatında önemli rolleri olan birçok işyerinin kapanmasına, üretime önemli derecede katkı sağlayan erkek nüfusunun azalmasına, ailelerin hızla parçalanmasına, katedilen topraklara bağlı olarak göçlerin yaşanmasına, işsizliğin oldukça yüksek oranlara çıkmasına ve mevcut kaynakların verimli bir şekilde kullanılamamasına neden olmuştur (Coşkun, 2003: 72).

I. Dünya Savaşı sona erdiğinde Osmanlı Devleti bir taraftan malî diğer taraftan ise siyasî bağımsızlığını kaybeden bir devlet konumuna gelmiştir. Ancak Mustafa Kemal önderliğinde gerçekleştirilen kurtuluş savaşı süreci ve ardından Türkiye Cumhuriyeti devletinin kurulması ve bağımsızlığını ilan etmesi ile durum değişmiştir (Kaya, Durgun, 2009: 233).

Tablo 2.1. *Osmanlı Devleti dış ticaret verileri*

Yıllar	İthalat	İhracat	Açık
1840'lı Yıllar	7 845	5 899	1 946
1873-1877	22 356	16 402	5 954
1900'LÜ Yıllar	20 822	12 202	8 620
1910-1912	36 436	19 967	16 739

Kaynak: Issawi 1981, 82 Aktaran: Kepenek ve Yentürk, 2010, 21

Osmanlı devletinin dışalım dışsatım verilerine bakıldığında 1840'lı tarihlerde dış ticaret açığı 1.946 (milyon) iken 1912 tarihine gelindiğinde bu dış ticaret açığı 16.739 (milyon) olarak artış göstermektedir.

Osmanlı Devleti 19. yüzyılın başından 20. yüzyılın sonuna kadar savaşlara katılmıştır. Bu savaşlar Osmanlı Devleti ekonomik anlamda fazlasıyla yıpratmıştır. Yapılan savaşlar için gerekli finansman sağlamakta zorlanan Osmanlı Devleti dış borçlanmayla durumu dengelemeye çalışmıştır. Fakat çok uzun süren savaşlar göçleri arttırmış, çalışan erkek nüfusunu azaltmıştır. Ayrıca çoğu iş yerleri kapatılmış işsizlik büyük boyutlara ulaşmıştır. Eldeki kaynakların çoğunun ordu masraflarına harcanması ise sonucu ülke kaynaklarının tükenmesini beraberinde getirmiştir (Coşkun, 2003: 72).

Bu tarihler üzerine Anadolu ve İstanbul genelinde bulunan büyük işletmelerin 585'inde incelemeler yapılmıştır. Buna göre sanayi işçi sayısının 30,000 olduğu tespit edilmiştir. Osmanlı ekonomisinin kendine yetemediği iş yeri kapasitesinin küçüklüğünden, işçi sayısının azlığından belli olmaktadır (Semiz, 1996: 12-13).

2.1.4. Yabancı Sermaye

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine bakıldığđ zaman sermaye kaynaklarının dağılımında ilginç bir görüntü gözlemlenmektedir. Hükümetin para arzını, kamu maliyesini ve dış ticaretini denetlemekten yoksun olduğu görölmektedir. Osmanlı'yı dış borçlanmaya iten kamu gelirlerinin giderleri karşılamaması olmuştur. Bunun en önemli nedenleri arasında ise bir taraftan tarım sektöründe gerçekleşen üretim artığının sanayi alanına aktarılamaması olurken, diğer taraftan sanayi ve hizmet sektörlerinde gözlenen azınlık ve yabancı sermaye gruplarının çoğunluğu oluşturması ve bunların elde ettikleri kârlarını tekrardan üretime aktarmaları olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 1996: 10).

19. yüzyıl sürecinde yaşanan gibi Tanzimat Fermanının ilanı ve sonrasında, merkeziyetçi anlayışa sahip Osmanlı Devletinin iktisadî politikalarının şekillenmesini siyasî, askerî ve malî öncelikler belirlemiştir. Bu çerçevede 19. yüzyılın ilk yarısında toplanan vergi gelirleri devletin başlattığđ sanayileşme girişimlerine aktararak ordunun ve devletin gereksinimlerini karşılamak öncelikli hedef haline gelmiştir (Pamuk, 1999: 244).

Osmanlı hükümeti bu süreç içerisinde iktisadî yapıyı tümüyle etkileyen düzenlemeler gerçekleştirecek malî politika araçları ortaya koymakta oldukça zorlanmışlardır. Bu zorlanmada gayr-i müslimlere ve yabancılara sağlanan ayrıcalıklar bağlamında, devletin kamu gelirlerini oluşturan kaynağın çok büyük ölçüde tarım sektöründen sağlaması önemli bir rol oynamıştır. Mesela, 1910 tarihinde Osmanlı Devletinin kamu gelirleri yaklaşık olarak %40 oranında aşar ve hayvan üretimine bağlı oluşan vergilerden oluşmuştur. Diğer taraftan, tütün, tuz, ipek, arazi ve bina gibi taşınır ve taşınmazlardan elde edilen vergiler de dahil edildiğinde, kamu gelirlerini oluşturan vergilerin yaklaşık 3/2'sinin kırsal kesimlerden elde edildiğini ifade etmek yanlış olmamaktadır. Diğer taraftan kamu gelirlerinin kırsal alanlara harcaması ise oldukça az konumda kalmıştır. Diğer taraftan, Müslim reaya dışında kalan tüm vatandaşlar askerlik bedeli olarak da ifade edilebilecek ve 1909 tarihinden sonra kaldırılmış olan cizye dışında herhangi bir vergi ödememiştir (Kepenek ve Yentürk, 1996: 10). Avrupa'da sanayi devrimi sonrasında ortaya çıkan seri üretime bağlı ürünlerin gerekli olandan fazla miktarda ithalat yapılması, ithal edilen bu ürünlerin Osmanlı tüketim piyasasını ele geçirmesine dolayısıyla da iç piyasadaki arzın daralmasına neden olmuştur. Bunun bir diğer sonucu ise Osmanlı Devletinin dış ticaret açığının giderek büyümesi olmuştur. Bu yüzden Osmanlı devletinde 17. yüzyıldan itibaren uygulamaya konulan madeni paranın ayarının düşürülmesi ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu sayede devletin artan kamu harcamaları, para miktarında göreceli olarak ortaya çıkan arttırım ile karşılanmaya çalışılmıştır.

Osmanlı Devletinde madeni para ayarlamalarındaki yetersizlikler kaime uygulamasına geçişi de beraberinde getirmiştir. İlk olarak 1840 tarihinde basılan kâğıt para (kaime) uygulaması günümüzde kullanılan banknot karşılığını oluşturmamaktadır. Kaime üzerinde yazılan rakam faizi ifade etmekte, bir nevi el yazılı ve mühürlü olarak hazırlanmış borç senedi şeklinde kullanılmıştır. Kaime uygulaması %12,5 faizli ve 8 yıl vadeden oluşmuş, bir nevi iç borçlanma aracı olarak işlem görmüştür (Tokgöz, 2004: 20). Para arzının oluşumunda, değişik madeni paralar ve yüzyılın sonlarına doğru Osmanlı Bankası'nın kullanıma dahil ettiği banknotlar oluşturmuştur. Bunun yanı sıra para arzında birden fazla yabancı devlete ait olan paraların da günlük ticarî işlemlerde kullanılması söz konusu olmuştur (Öztürk, 2002: 802-822). Devlet açısından ise para arzı konusu sık sık yenilenen

düzenlemeleri beraberinde getirmiş ise de bu girişimlerin olumlu etkileri sınırlı olmuştur (Kepenek ve Yentürk, 1996: 10).

2.1.5. Bütçe ve Milli Gelir

Bir devletin bütçesi sahip oldukları fonksiyonları yerine getirme açısından tarihi süreç içerisinde büyük ölçüde önem arz eden görevler üstlenmektedir. Osmanlı Devleti'nin bütçesinde gelir gider miktarları karşısında sahip olduğu zenginlikler dönemin Avrupa'sına göre çok azdır.

Osmanlı Devleti'nde oluşan bütçe gelirlerinin genel olarak; zekât, haraç, cizye ve öşürden oluştuğu gözlenmektedir. Osmanlı Devletinin merkezi anlamdaki bütçesi, merkez bürokrasisi olarak da ifade edilen Divan-ı Hümayuna bağlı ve onun altında oluşturulan askeri teşkilat, şeyhülislam ve ilmiye teşkilatı, defterdarlık ve maliye teşkilatlarının kalemlerine ait giderlerinden oluşmuştur. Bu gelir kaynakların yanında yararlanılan merkezi bütçeye ilave olarak eyalet ve vakıflar bütçelerini de dahil etmek gerekmektedir. Ancak Eyaletler ve vakıflar kendileri gelirlerinden giderlerini karşıladıktan sonra kalan gelirlerinin fazlasını merkezî bütçeye göndermektedirler. Bu durumda Osmanlı merkezî bütçesine aktarılan oldukça düşük oranda olmuştur. Zira, birçok kamu hizmetinin karşılanması işlemi yerelde toplanan gelirler ile karşılanmıştır. Ayrıca vakıf gelirlerinin de bir nevi kamu hizmeti olarak da ifade edilebilecek hizmetlere aktarılması yapılmıştır (Parlak, 2012: 22).

Farklı bölgelerde önceden tespiti yapılarak belirlenen vergi gelirleri, merkezî hükümet tarafından has, zeamet ve tımar olarak veyahut çeşitli imtiyaz ve vergi muafiyetleri karşılığında askerî ve idarî hizmetlerin karşılığı olarak yerelde bırakılmıştır. Diğer taraftan dini, toplumsal veya kültürel amaç doğrultusunda kamu hizmetleri arasında yer alan bir takım ihtiyaçların karşılanması noktasında kurulan vakıflara bazı vergi gelirleri tahsis edilmiştir (Barkan, 1955: 194-195). Ayrıca harç, cizye gibi birtakım gelirler ile merkezî bürokrasi, taşra yönetiminde çalışanlar ve yargı örgütünde yer alan memurların maaş ödemelerinin karşılanmasında kullanılan gelirler de merkezî bütçeye dahil edilmemiştir (Genç ve Özvar: 2006, 8-10).

Osmanlı Devletinde genel olarak sadrazamın ve defterdarın yönetiminde olan İç ve Dış Hazine olmak üzere iki temel hazine yer almıştır. Osmanlı Devleti dışında ortaya

çıkan şartlar bağlamında dış hazinenin ödeme sıkıntıları içine girdiği olağanüstü şartlarda İç hazineden malî kaynak aktarımları yapılmıştır. Böylelikle hükümetin yaşadığı malî sıkıntılar giderilmeye çalışılmıştır. Buna rağmen 17. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmaya başlayan siyasî, iktisadî ve sosyal içerikli sıkıntılar iç hazineden borçlanma ile karşılanmaya çalışılan miktarı arttırmıştır (Tabakoğlu, 2006: 51-52).

17. yüzyılda ortaya çıkan olumsuz içerikli iktisadî ve malî koşullardaki gelişmeler Osmanlı Devletini idarî, askerî ve malî alanlarda bazı merkeziyetçi reformlar yapmaya yöneltmiştir. Yapılmak istenen bu reformlar, merkezî yönetim tarafından gerekli görülen kaynak ihtiyacını önemli oranda arttırmıştır. Merkezî yönetim ortaya çıkan kaynak ihtiyacını karşılayabilmek için; taşşış, iç borçlanma kaimeleri ve merkezî yönetime doğrudan kaynak oluşturan vergi gelirlerinin toplanmasında kullanılan araçların gün geçtikçe çoğalan güçlerini azaltmaya yönelik yeni malî araçlar kullanılmıştır (Karaman, Pamuk, 2009: 30-31). Diğer bir ifade ile yaşanan askerî, malî ve yönetim alanındaki otorite boşluğuna bağlı olarak kötüleşmekte olan bütçe dengesinin yeniden oluşturulabilmesi için olağanüstü malî koşulların düzeltilmesine ve içinde bulunulan günlük hayatın kurtarılmasına yönelik olarak yapılmıştır (Pamuk, 2012: 55-56).

Diğer bir taraftan devletin sarraflardan borçlanma işlemi 19. yüzyılda bankerlerin de dahil olması ile artarak devam ederek zirveye ulaşmıştır. Ancak gelişen şartlara bağlı olarak alınan borçlara ve kullanılmaya çalışılan finans araçlarına rağmen bütçe açıklarında beklenen iyileşmelerin olmaması toplum içinde başlayan huzursuzluk ve şikayetler kısa sürede güvensizlik ortamının yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir. Bu gelişmeler ise ayaklanmaların ortaya çıkmasına, köyden şehre doğru göç oluşumuna, yönetici kesim içerisinde liyakatsiz kişilerin rüşvet ile göreve gelebilmesine neden olmuştur. Bütün bunlar ise ülke genelinde yolsuzluğun ve rüşvetin yaygınlaşmasını beraberinde getirmiştir. (Şeker, 2007: 118-120).

Bütün bu gelişmeler Osmanlı açısından bütçesinde oluşan açıkların artmasına neden olduğundan bu açığın finansesi için borçlanma faaliyetlerini yoğunlaştırmıştır. Osmanlı Devletinde gözlemlenen bütçe açıklarını, yoğun bir şekilde Galatalı banker

olarak ifade edilen gayr-ı Müslim reayadan sağlanmaya çalışılmıştır. Galatalı bankerlerin Osmanlıya borçları için sağladığı finansman desteği 19. yüzyıl ortalarında malî piyasaların yaşadığı olumsuzluklara bağlı olarak yetersiz gelmeye başlamıştır. İç piyasadan temin ettiği borçlanmaların bütçe açıklarını kapatmasına yeterli gelmesi üzerine 1879 tarihinde iç borçlanmada ön planda olan başta Osmanlı Bankası olmak üzere diğer borç veren Galata Bankerlerin de istekleri üzerine Osmanlı Devleti, Rûsum-ı Sitte İdaresi'nin kuruluşuna müsaade etmiştir (Özdemir, 2010: 74).

Borçlanmanın temel nedenleri arasında ifade edilebilecek bütçe açığına, devletin gelirlerindeki azalma karşısında giderlerindeki olağan üstü artış belirleyici konumda olmuştur. Aslında Osmanlı Devletinde ortaya çıkan bütçede dengesizliğin temel nedenleri arasında savaşlar sonrası yaşanan ciddi denilebilecek toprak kayıpları yer almıştır. 1856 tarihinde Balkanlarda bulunan verimli Romanya toprakları Osmanlı Devleti kontrolünden çıkmıştır. Hakeza 1877/78 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında yine Balkanlarda Bulgaristan, Hersek, Bosna, Kuzey Karadeniz'de Kafkaslar, Doğu Anadolu'da Kars, Ardahan ve Akdeniz'de Kıbrıs'ın Osmanlı kontrolü sona ermiştir. Bu toprak kayıpları aslında devletin üçte bir oranında nüfus kaybetmesine de neden olmuştur. Yaşanan toprak kayıpları iktisadî olumsuzlukların yanı sıra daha ziya malî olumsuzların yaşanmasını sağlamıştır. Zira Balkanlar'da kaybedilen topraklar sahip oldukları standartları sebebiyle devletin ekonomik ortalamasının oldukça üzerinde verimli arazileri oluşturmaktaydı (Güran, 2003: 10-11).

Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde yaşanan siyasî sebepler, iktisadî ve malî problemlerin halledilebilecek boyutları aşmasına neden olmuştur. Özellikle bu dönemde daha önceden beri verile gelen Kapitülasyonların bütçe dengesinin bozulmasına ve kronikleşmesine önemli kakılar sağladığı görülmektedir (Gürsoy, 1984: 28).

Osmanlı Devletinin siyasî ve askerî anlamda döneminin güçlü devletleri arasında yer aldığı dönemlerde bütçe fazlası verdiği; siyasî ve askerî anlamda ortaya çıkan zayıflıklar sürecinde ise bütçe açıklıkları yaşadığı gözlemlenmektedir. Yaşanan bu

bütçe açıkları, özellikle 18. yüzyıldan sonra artmaya başlamış ve 19. yüzyıl ortalarından itibaren ise kronik bir yapıya dönüşmüştür.

2.2. Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Ekonomik Sektörlerin Durumu

Bir ülkenin farklı alanlarda ekonomilerini oluşturan faaliyet kolları ekonomik olarak sektörleri oluşturmaktadır (Olalı, Duymaz, 1987: 3). Ekonomik sektörler tarih boyunca değişiklikler göstermiş ve kendini yenilemiştir. Cumhuriyete geçiş öncesinde Osmanlı Devleti işgücü kaynağı olarak ifade edilebilecek kaynakların kıtlığı, zengin topraklarının verimli kullanılamaması ve sermaye açısında yoksulluğun ön plana çıktığı bir tarım ülkesi şeklinde varlık mücadelesini sürdürmüştür.

2.2.1. Tarım Sektörünün Durumu

Selçuklu Devletinin yıkılması sonrasında beylik olarak 14. yüzyıl içinde başlayan ve devlet olduktan sonra yaklaşık 600 yılı aşan bir süreç içerisinde tarihe önemli katkılar sağlayan Osmanlı Devletinin ekonomisi, tarımın ağırlıkta olduğu bir yapıya sahip olmuştur. Bu dönem içinde ülke nüfusunun yaklaşık olarak % 90'ına yakın bir kesimi geçinmek için tarım alanında çalışmak zorunda kalmıştır. Osmanlı Devletinde tarım sektöründe elde edilen en önemli mahsulü tahıl grubuna ait olanlar oluşturmuştur. Toplam tahıl grubu üretimi tarım alanında yapılan üretimin % 90'ını oluşturmuştur (Direk, 2010: 55).

Osmanlı Devleti'nde nüfusun çoğunluğu kırsal kesimlerde iskan edildiği için geçimlerini tarım sektöründeki faaliyetlerle sağlamışlardır. Ayrıca köylerde yaşam faaliyetlerini sürdüren bu insanlar büyük çiftliklerden daha ziyade, aileye ait küçük arazilerinden elde ettikleri ürünler ile geçimlerini sağlamaya çalışmışlardır (Quartaert, 1987: 194). Köylü kesimin sahip olduğu aile arazilerinin varlığı, bu arazilerden elde edilen tarım ürünlerinin pazarlara taşınmasında kullanılacak yolların ve araçların yetersizliği ve Dünya konjonktüründe sağlanan teknolojik gelişmelerin ülkenin tarım sektörüne yeterli derecede uygulanamaması gibi sebeplerden ötürü, tarım sektöründe insanların sadece geçimlik üretimi yapmasını sağlamıştır.

Osmanlı devletinde tarım sektöründeki tarımsal faaliyetlerin ilkel araç ve gereçlerle yapılması, gübrelemede yapay gübre bilinmemesi, tohum ekme işi ve ürün hasatı elle yapılmasından geçiyordu. Tarım alanlarının sulanması konusuna ilişkin drenaj ve sulama gibi alt yapı yatırımları ise yok denilecek düzeydeydi (Kazgan, 1999: 28-105). İlkel olarak nitelendirilebilecek bir şekilde gerçekleştirilmeye çalışılan tarım sektöründe bir de kullanılan insan ve hayvan gücünde ortaya çıkan kayıpların ilavesi ile üretimin sadece geçimlik şeklinde yapılmasına sağlamıştır. Yaklaşık on yıl süren savaşlar erkeklerin hem sayı açısından hem de fiziksel güç ve sağlık kaybıyla tarımsal üretimde de kaçınılmaz olumsuzlukla sebep olmaktadır.

I. Dünya Savaşı'ndan önce Osmanlı Devleti'nde hayvancılık sektörü de tıpkı tarım sektöründe görülen geçimlilik üzerine kurgulanmıştır. Bu dönem Anadolu'sunda yaklaşık olarak 7 milyon civarında sığır, 1,1 milyon civarında at bulunduğu hesaplanmıştır. I. Dünya savaşı sonrası bağımsızlık mücadelesi olarak kabul gören Kurtuluş Savaşı sonrasında ise yaşanan kayıplarla birlikte yaklaşık olarak 4,1 milyon civarında sığır ve 0,6 milyon civarında at kalmıştır (Yenal, 2003: 24).

Osmanlı Devleti'nin son dönemi ile Cumhuriyetin ilanı öncesindeki tarım sektörünün de dahil olduğu gelirleri şu şekilde ifade etmemiz mümkündür;

Osmanlı Devleti'nin son dönemindeki tarımsal yapı da bu şekilde özetleyelim;

Tablo 2.2. *Osmanlı ulusal geliri (Cari fiyatlarla)*

Yıllar	1907	1913	1914
Tarım, Ormancılık, Balıkçılık	113,9	104,2	130,6
Madencilik	1,7	1,6	1,1
Sanayi	22,3	25,5	24,4
İnşaat	6,2	6,4	4,4
Ulaştırma	6,9	7,3	6,8

Ticaret	18,9	21,7	18,3
Mali Kuruluşlar	2,2	2,7	2,6
Kamu Hizmetleri	13,7	17,7	18,8
Ev Kiraları	7,4	6,6	6,6

Kaynak: (DİE 1973, 21) * Milyon Lira

Tablo 2.2. *Osmanlı ulusal geliri (Cari fiyatlarla)(devamı)*

Serbest Meslek Hizmetleri	10,2	10,2	11,3
Yurtiçi Gelir	203,4	203,7	225,0
Dış Dünya	-1,5	-1,0	-1,0
Ulusal Gelir	201,9	202,7	223,9
Net Ulusal Üretim	210	212,4	231,6
Aşınma	9,2	9,1	9,5
Katkılı Ulusal Üretim	219,2	221,4	241,1

Kaynak: (DİE 1973, 21) * Milyon Lira

Tabloda ki sayısal verilerde de görüldüğü üzere Osmanlı Devleti ulusal üretimine ait veriler sonradan ortaya konulan tahminleri içermektedir. 1913 tarihindeki devletin ulusal gelirlerin sektörel açıdan dağılımı incelendiğinde tarımsal üretimin % 47 oranında, sınai üretiminin % 12 oranında ve başta ulaştırma ve ticaret olmak üzere hizmet sektörünün % 28 oranında olduğu görülmektedir (Kepenek ve Yentürk, 2010: 24).

18. ve 19. yüzyıl boyunca Batı dünyasında meydana gelen sanayileşme süreçlerinin dışında kalan Osmanlı Devletinin büyük ölçüde tarıma dayalı ekonomi özelliğini korumuştur (Akgüç, 2001: 4-5). Uzun süreçler boyunca değişmeden devam eden bu durum neticesinde devletin tarım alanındaki son dönem üretimi, milli gelirin yaklaşık % 65'ne karşılık gelmiştir (Kasaba, 1993: 22-24). 20. Yüzyıla gelindiğinde ise Osmanlı Devleti, tarım sektörü içinde var olan aksaklıkları gidermek ve geliştirmek

gayesi ile yenilik çalışmaları çabası için bir reform programı uygulamak istemiştir. Ancak kırsal kesimde tarımsal altyapıda, kağıt ve dövizden başka bir imkanı olmayan devlet, tarım alanında istediği doğrultuda üretim artışı sağlaması mümkün olmamıştır (Tabak, 1978: 24). İlkel üretim yöntemlerinin tercih edildiği tarım alanındaki üretimde sadece savaş zamanları eksilen insan gücünün değil, aynı zamanda savaşlara götürülen hayvan gücü kıtlığının sıkıntısı çekmiştir (Yenal, 2003: 25).

2.2.2. Hizmet Sektöründe Bankacılık

Kırım Savaşı'ndan (1853-1856) sonra, Osmanlı İmparatorluğu'nun dış borçlanması artmış ve İmparatorluk yabancı sermayeye açık duruma gelmişti. Bu tarihten sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda birçok yabancı banka kurulmuştur (Yazgan, 1969: 13).

İlerleyen zaman içerisinde bir Fransız gurubunun İngilizlerden hisse satın almasıyla Bankanın sermaye yapısında önemli değişiklikler meydana gelmiş ve ismi "Bankı Osmani Şahane" olmuştu. Bir anlamda Yurt dışından yönetilen bu Bankaya kısa vadeli borçlar sağlanması karşılığında Devlet tarafından banknot çıkarma yetkisi verilmiş, borç taksitlerini ödeme imtiyazı tanınmıştı. Hazine'nin önemli bazı işlemlerinin bu Bankaya verilmesinden dolayı Osmanlı Bankasına devlet bankası gözüyle de bakılıyordu. Tanınan diğer imtiyaz ve haklar sayesinde Bankaya çok karlı bir ortam yaratılmış, hazineyle olan bu içli dışlı ilişkileri sayesinde yabancı finans kuruluşları Osmanlı maliyesini kontrol altına almışlardı (Kazgan, 1999: 28-105).

Osmanlı Devletinin istediği miktarda dış borç alımını kolaylaştırmak isteyen İngiltere, diğer taraftan kendi sermayedarlarının Osmanlı içinde hareketlerini kolaylaştırmak için başlangıçta İngiliz sermayesinin ülkeye girişi ile aynı yıl içinde Osmanlı Bankası'nın kurulmasına öncülük etmiştir. Sonrasında ise sırasıyla 1863 tarihinde Fransız ve 1875 tarihinde de Avusturyalı sermayedarlar bu bankaya ortak olarak alınmıştır (Akgüç, 1989: 115). Diğer bir ifade ile kuruluşuna Avrupalı sermayedarların öncülük ettiği Osmanlı Bankası'nı Osmanlı Devletinde borçlanma bankacılığının başlangıcı olarak gösterebiliriz (Artun, 1983). Osmanlı Bankası banknot çıkartma yetkisinin olduğu tek banka olmuştur. Diğer taraftan bankanın devlet bütçesini bağımsız olarak denetleme imkanının verildiği görülmektedir.

Bunlara ilaveten devletin sahip olduğu tüm gelirlerin toplanması sonrasında iç ve dış bütün borç ödemelerinin yapılması ve Osmanlı hükümetin ülke içinde ve dışarıda satışa sunulacak olan tahvil ve bonoların satışının gerçekleştirilmesini tekelinde bulunduran bir banka olmuştur. Bankanın banknot çıkarma yetkisi Cumhuriyetin kurulması sonrasında oluşturulan Merkez Bankasının faaliyete geçmesine kadar devam etmiştir. 1863 tarihinde Fransız sermayesinin bankaya girmesiyle bankanın ismi değişikliğe uğrayarak Bank-ı Osmani-i Şahane (Imperial Ottoman Bank) olmuştur.

Kırım savaşıdan sonra Osmanlı Devleti hazinesine borç vererek faiz geliri elde etmek isteyen, kendi ülkesinin çıkarlarını Osmanlı ülkesinde korumak isteyen, Osmanlı ülkesi dahilinde faaliyet gösteren yabancı sermayedarların firmalarına veya kendi ülkelerinin uyuğunda yer alan işadamlarına finansman sağlamak amacıyla yabancı sermayeli pek çok bankanın kurulumuna izin verilmiştir. Avrupa merkezli bankalar şube açma şeklinde veya Osmanlıdan alınan izin ve ayrıcalıklara bağlı olarak yeni banka kuruluşu sağlayarak ülke genelinde doğrudan faaliyet göstermeye başlamışlardır. Yabancı sermayenin rekabet yaşamaya başladığı Osmanlı Devletinde yeni kurulan bu bankalar kendi devletlerinin çıkarları doğrultusunda Osmanlı ülkesindeki en fazla ilgi duyduğu yerlerde faaliyetlerini yoğunlaştırmışlardır. Bu bankalar ayrıca yerel müşteriden topladıkları mevduatı ticaret ve tarıma alanlarında faaliyet gösterenlere kredi vermeyi amaçlamışlardır. Bu dönemde Osmanlı Devletinde kurulan yabancı bankalar ;

Tablo 2.3. *Osmanlı İmparatorluğunda kurulan yabancı bankalar*

Kuruluş yılı	Banka İsmi	Sonuç
1847	İstanbul Bankası (Banque de Constantinople)	1852 yılında faaliyeti sona ermiştir.
1856	Bank-ı Osmani (Ottoman Bank)	1863 yılında Bank-ı Osmani Şahane'ye katılmıştır.
1863	Bank-ı Osmani Şahane	A.Ş. ünvanı ile Türkiye'de

	Osmanlı Bankası	faaliyetini devam ettirmiştir.
1864	Şirketi Umumiye-i Osmaniye Bankası	1893 yılında faaliyetini durdurmuştur.
1865	Şirketi Maliye-i Osmaniye Bankası	Kuruluşundan kısa bir süre sonra faaliyetini tatil ederek işlerini Osmanlı Bankası'na devretmiştir
1869	İtibari Umumi-i Osmani Bankası	1899 yılında tasfiye olunmuştur.
1871	Avusturya-Osmanlı Bankası	1874 yılında Osmanlı Bankası'na katılmıştır.
1872	Avusturya-Türk Bankası	1873'de tasfiye olunmuştur.
1872	İkinci İstanbul Bankası	1894 yılında Kambiyo ve Esham Şirketi Osmaniyesi'ne katılmıştır.
1872	Kambiyo ve Esham Şirketi Osmaniyesi	1899 yılında tasfiye edilmiştir.
1888	Selanik Bankası	Uluslararası Endüstri ve Ticaret Bankası adı altında faaliyetine devam etmiştir.
1909	Türkiye Milli Bankası	1913 yılında tasfiye olunmuştur.
1910	Türkiye Ticaret ve Sanayi Bankası	1914 yılında tasfiye olunmuştur.
1910	Osmanlı Ticaret Bankası	

Kaynak: Aydemir 2002, 11-13

1863 tarihinde ise Niş valisi Mithat Paşa'nın Memleket Sandıkları'nı kurmasıyla, bir bakıma Türk bankacılığının başladığını söyleyebiliriz (Genç, 2001: 28). Mithat Paşa'nın bu girişimiyle aynı zamanda Osmanlı Devletinde milli bankacılık dönemi başlamıştır. Kurulan bu sandıkların çıkarılan bir kararnameyle ülkenin her tarafına yayılması amaçlanmıştır. Memleket sandıklarının bir merkezde toplanmasının kararlaştırılmasıyla, Osmanlı Devletinin ilk milli bankası olan Ziraat Bankası kurulmuştur. 1888 tarihinde kurulan bu bankanın amacı da memleket sandıkları gibi tarımsal krediyi sağlamaktı. Ziraat bankası kuruluşundan itibaren hızla Anadolu'nun her tarafına yayılmış ve farklı büyüklüklerde birçok şubesi açılmıştır. 1923 tarihinde Ziraat Bankası'nın şube sayısı 316'ya ulaşmıştır. Ziraat Bankasının yanında, özellikle II. Meşrutiyet'in estirdiği yeni milliyetçilik akımlarının da etkisiyle, 1908 tarihi ve sonrasında milli bankaların sayısı hızla artmıştır (Akçacı, 2003: 31).

I. Dünya Savaşı sırasında, 1908 tarihinde başlayan milli bankacılık hareketi daha da kuvvetlenmiştir. 1911-1923 tarihleri arasında Osmanlı Devletinde milli sermaye ile daha ziyade bölgesel ihtiyaçların ön plana çıkarıldığı ve onların ihtiyaçlarının karşılandığı tek şubeli 21 banka kurulmuştur. Osmanlı Bankası'nın I. Dünya Savaşı yıllarında hükümete borç vermekten kaçınması, mali sıkıntıda olan devleti zora sokuyordu. Bu da devlet içinde milli banka kurmanın gerekliliğini dönemin yöneticilerine göstermiştir.

18. ve 19. yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin sanayi devrimini istenilen ölçüde bünyesine uygulayamaması, devletin son döneminde sanayisinde ve ticarî imkanlarında görülen duraklamalar üzerine ekonomisinin dışa açık ve bağımlı hale gelmesine, bankacılığın oluşmasına, gelişmesine ve yapısı üzerinde etkili olmasına neden olmuştur. Sanayi devrimini gerçekleştirmiş olan Batı ülkelerinde sömürgecilik ve bu bağlamda gerçekleştirilen dış ticaret üzerinden sağlanan servet birikimlerinin sanayi sektörüne aktarılması bankacılık sektörünün gelişmesini sağlarken, Osmanlı Devleti'nde hazinenin borçlanması için gerekli paranın karşılanması bankaların kurulmasında etkili olmuştur. 19. yüzyılın ortalarına kadar, ekonomik koşullarda ortaya çıkan olumsuzlukların yanı sıra, sahip olunan değer yargıları nedeniyle, Osmanlı Devleti'nde banka işletmesine rastlanmamaktadır. Söz konusu dönemde diğer ülkelerde olduğu gibi paranın birbiri ile değiştirildiği bankacılığa benzer

faaliyetlerin sarraflarca yürütüldüğü bilinmektedir. Türklerin toplumsal değer yapısı ve adetleri gereği şerefli saydıkları askerlik ve idarecilik gibi faaliyetlerle ilgilendikleri, dolayısıyla sarrafcılık ve dinin yasakladığı faiz gibi uğraşlarda bulunmadıklarından bu meslekler yabancıların eliyle, özellikle Yahudi, Ermeni ve Rum gruplarınca yürütülmüş ve Osmanlı toplumu arasında bankacılık bilinci gelişmemiştir (Yazgan, 1969: 11).

Osmanlı toplumunda bankacılık sisteminin gelişmemesindeki temel sebep; gelişmiş bir ticari hayatı olan Osmanlı ekonomisinin ve toplumunun bankacılık sistemine şiddetle ihtiyaç duymasına karşılık, halkın büyük çoğunluğunun tarım kesiminde çalışması ve vergilerini mal karşılığı ödemesi, daha çok kasaba ve şehirlerde gerçekleştirilen mübadele ekonomisinin ise azınlıkların ve yabancıların elinde olmasıdır. Bu durum vergi toplama ayrıcalığını elde eden ve borçlanma bankacılığı ile Osmanlı İmparatorluğu'nu finanse eden azınlık ve yabancıların elinde olan bankacılık hizmetlerine halkın ulaşamamasına neden olmuştur.

Tablo 2.4. 1911-1923 tarihleri arasında kurulan ulusal bankalar

Banka	Faaliyete Geçiş Yılı
İstanbul Bankası	1911
Konya İktisadi Milli Bankası	1912
Adapazarı İslam Ticaret Bankası	1913
Karaman Milli Bankası	1913
Emval-i Gayrimenkule ve İkrizat Bankası	1914
Milli Aydın Bankası	1914
Akşehir Bankası	1916
İtibar-i Milli Bankası	1917
İktisat-i Milli Bankası	1917

Manisa Bağcılar Bankası	1917
Konya Ahali Bankası	1917
Ticaret ve İtibari Umumi Bankası	1918
Eskişehir Çiftçiler Bankası	1919
Adapazarı Emniyet Bankası	1919
Konya Türk Ticaret Bankası	1920
İktisadi Türk A.Ş.	1920
Bor Zürra ve Tüccar Bankası	1922
İstanbul (Dersaadet) Küçük İstikraz Bankası	1923

Kaynak: Akgüç, 1975, 12.

Bu dönemde kurulan milli bankalar, Avrupa'yla hammadde ticareti içerisine girmiş olan bölgelerde kurulmuştur. Aynı dönemde Konya, Aydın, Adapazarı, Manisa, Eskişehir, Karaman gibi demiryollarının uzanmış olduğu Anadolu kentlerinde milli bankaların sayısı daha fazladır (Akgüç, 1975). İktisadi kalkınmanın gerçekleştirilebilmesi için gerekli olan kredi mekanizmasını sağlayacak imkanların bulunmaması üzerine Cumhuriyet hükümeti, bankacılık sektörünün geliştirilmesine yönelik devlet desteğinin sağlanması için düzenlemelere gidilmesine ve kalkınmanın destekleneceği ulusal bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması fikrini benimsemiştir (Öztürk, 2007: 101) Bu yapılandırma 1929 tarihinde ortaya çıkan dünya ekonomik buhranına kadar bankacılık sisteminde yapısal yönden gerçekleştirilen bir değişme olarak kendini göstermiştir (Tekeli, 1977: 55).

2.2.3. Sanayi Kesiminin Durumu

Osmanlı Devletinin sosyal yapısında yer alan anlayış sanayileşme sürecindeki gelişmeleri bünyesine hızlı bir şekilde almaya çok da uygun olmadığı gözlemlenmiştir. Zira Osmanlı toplumu içinde yer alan yöneticiler ve sermayedarlar

ve onların birikimleri sanayileşmeyi gerçekleştirecek şekilde hem şekillenmemiş hem de olgunlaşmamıştır. Aslında toplumun şekillenmesinde belirleyici konumda olan askerler, toprak sahipleri ve dini liderler bu şekillenmenin belirleyicileridir ve bunlarda bu olgunlaşmayı görmek de mümkün olmamıştır.

Osmanlı ülkesinde küçük atölyelerde farklı meslek alanlarında faaliyet gösteren ve ahi teşkilatının çatısı altında meslek gruplarına göre loncalar şeklinde örgütlenen Osmanlı sanayisi, Tanzimat'ın ilanı ile birlikte Avrupa'da ortaya çıkarak gelişme gösteren sanayi ile rekabet edebilecek güçte olmadığı için çökmüştür. Bu çöküşün hızlanmasında en büyük rol, Tanzimat Fermanı'nın ilanından yaklaşık bir yıl önce Türk-İngiliz Ticaret Anlaşmasının imzalanmasında olmuştur. Zira bu anlaşma İngiliz sanayisine ait ürünlerin %5 gümrük vergisi alınması karşılığında ithalatına imkân tanımıştır. İngilizlere sağlanan bu ticarî kolaylık kısa süre içerisinde diğer Avrupalı devletlere de tanınmıştır. Oysa bu dönemde Osmanlı Devleti ülke içerisinde bir ilde üretilen ürünün diğer ile satışı esnasında % 8 oranında bir vergi almıştır.

Vergilendirme noktasında ülke içi ile ülke dışı ürünler arasındaki farkın ithal ürünler lehine olması Osmanlı sanayisinin kısa sürede Avrupalı devletlerin ürünleri karşısında korumasız ve güçsüz kalmasını beraberinde getirmiştir. Güçsüzleşen Osmanlı sanayisi üzerine bir de İngiltere'nin serbest ticaret ve tekelleşme noktasında ortaya çıkan baskısı da eklenince Osmanlı ülkesindeki esnaf örgütleri birer birer kapanmaya başlamıştır. Bütün bunların sonucunda Osmanlı ülkesinde gerçekleştirilen üretimin azalması ve işsizliğin artmasını sağlamıştır. Meşrutiyetin ilanı sonrasında hükümet Osmanlı ülkesinde uygulanagelen iç gümrükleri kaldırmıştır. 1913 tarihinde Osmanlı Devleti ülkede sanayi teşvik edilmesine yönelik “Teşvik-i Sanayi Kanunu Muvakkata” adlı yasayı çıkararak sanayinin geliştirilmesine yönelik çabalarını ortaya koymaya çalışmıştır (Kepenek ve Yentürk 1996: 16-17).

1927 tarihinde Teşvik-i Sanayi Kanunu çıkaran Osmanlı hükümeti, bu kanun ile sanayi kuruluşlarına ihtiyaç duydukları arazinin karşılıksız olarak sağlanması, makine, araç ve gereçler için vergisi istisnası, vergilerin belirli taksitler ile ödenmesi, hammadde ve makine ithalinde alınacak gümrük vergisinde istisnalar getirmesi, yerli

üretimin tercih edilmesi hususunda hükümetin mümkün olduğu ölçüde teşvik edici olmasına karar vermiştir. Ancak sağlanması düşünülen bu teşvikler için hükümetin kredi imkanları konusunda ve dış rekabete karşı oluşturulması gereken himayeci noktalar gerekli şekilde düşünülmeyeceği görülmektedir. Bu kanun ile kısa süreliğine Osmanlı sanayisinde canlanma görülmüş ise de I. Dünya Savaşı'nın başlaması üzerine bütün bu çabalar gerekli etkileri ortaya koyamadan boşa çıkmıştır (Eldem 1994: 61).

Tablo 2.5. *Anadolu sanayisi*

Sektör	İşyeri Sayısı	İşçi Sayısı	İşyeri Başına Ort. İşçi Sayısı
Dokuma	20 057	35 316	1,76
Deri İşletme	5 347	17 964	3,36
Madeni Eşya	5 273	8 021	1,52
Gıda	1 273	4 493	3,52
Ağaç İşleri	704	3 612	5,13
Kimya	337	802	2,38
Toplam	33 058	76 058	2,3

Kaynak: İrmak 1992, 20

Osmanlı Devleti'nin bu son döneminde Tablo 2. 5'te de görüleceği üzere ülke genelinde bir sanayi kapitalizminden bahsetmek mümkün olamamaktadır. Bu veriler bize Osmanlı sanayisinin oldukça küçük ölçekte üretim yapan meslek gruplarından oluştuğu, ülke içinde oluşan yakın pazarın ihtiyaçlarının karşılanmasına yönelik üretimine yönelmesi ve neredeyse gerçekleşen üretimin tamamına yakınının tüketim mallarına yönelik olduğu görülmektedir (Kepenek, 1996: 1761).

Osmanlı sanayisinde gerçekleşen üretimin yaklaşık % 75,3'ünün özel sektöre bünyesinde gerçekleştiği geri kalan kısmın ise devlet tarafından kurulan fabrikalar tarafından gerçekleştirilmiştir. Özel sektöre tarafından oluşturulan sanayi

kuruluşlarının %28'i gıda sektöründe, %27'si dokuma sektöründe, %19'u ise kırtasiye sektöründe faaliyet gösterdiği anlaşılmaktadır. Geriye kalan %24'lük sanayi kuruluşları ise; deri, ağaç, kimya, toprak ve maden imalatı alanlarında faaliyet göstermişlerdir (Müderisoğlu, 1998: 131-132). 1913 ve 1915 tarihleri arasında yapılan sayımlarında faaliyet gösteren bu sanayi kuruluşlarının %55'i İstanbul ve çevresinde, %22'si İzmir ve civarında, geriye kalan %23'lük kısım ise Osmanlı ülkesinin diğer bölgelerinde yer almıştır (Kepenek, 1996: 1762).

Bu veriler ışığı altında görüldüğü üzere Osmanlı Devleti tarih boyunca, toprakları bakımından zengin, işgücü açısından kaynakları kıt ve sermaye yeterliliği açısından yoksul bir tarım faaliyetlerinin gerçekleştirildiği ülke olarak varlığını sürdürmüştür. Diğer taraftan Osmanlı Devleti'nin nüfusunun çoğunluğu köylerde yaşamıştır. Ülke genelinde daha ziyade köylerde yaşayan bu insanların geçimlerini sağlayabilmek için büyük çiftliklerden değil, daha ziyade ailelere ait küçük arazilerindeki topraklarda sağlamışlardır (Quartaert, 1987: 194). Köylünün elindeki bu toprakların ailelere ait küçük arazilerinden oluşmuş olması, dünyada var olan teknolojinin ülke tarımında kullanılmaması ve elde edilen tarım ürünlerinin pazarlara taşıyacak yolların yetersizliği gibi sebeplerden dolayı, tarım sektöründe sadece geçimlik üretimi yapılmıştır (Şağan, 2005: 17).

Özel sektör öncülüğünde sanayi girişimciliğinde bir hareketlenme olmuştur. Osmanlı sanayisine ait veriler daha ziyade 1913 ve 1915 tarihleri arasına ait gerçekleştirilen sayımları ortaya koymaktadır. Ancak yapılan bu sayımlar sadece Batı Anadolu'da faaliyet gösteren ve 10'dan fazla işçi çalıştıran kurumları kapsamından dolayı sınırlı kalmıştır. Aşağıda yer alan tabloda 1915 tarihinde var olan Osmanlı sanayisine ait veriler yer almıştır.

Tablo 2.6. 1915 yılındaki iktisadi faaliyet kolları

İktisadi Faaliyet Kolu	İşyeri Sayısı			
	İstanbul	İzmir	Diğer Yerler	Toplam

Gıda	45	23	10	78
Toprak Ürünleri	20	1	-	21
Deri	11	2	-	13
Ağaç	15	9	-	24
Dokuma	15	8	55	78
Kağıt Matbaa	44	11	-	55
Kimya	5	8	-	13
Toplam	155	62	65	282

Kaynak: DİE, Ökçün ve Gündüz, 1997: 13

Tabloda da görüldüğü üzere Osmanlı Devletinde gerçekleşen üretimin küçük ölçekli ve sadece tüketim mallarına yönelik olduğu görülmektedir. Cumhuriyetin kurulmasının hemen öncesinde 1921 tarihinde ülke genelinde daha büyük ölçekli olan bir diğer sanayi alanında çalışma yapan kurumlar üzerine sayım yapılmıştır. Osmanlı ülkesinin bütün bölgelerini içine alan ve aşağıdaki tabloda özetlenmeye çalışılan bu sanayi sayımı sayesinde Anadolu'da var olan işletmelerin durumunu ortaya koymaktadır.

Tablo 2.7. *Sanayi sayımı sonuçları, 1921*

İmalat Sanayii Alt Kesimleri	İşyeri Sayısı	İstihdam	İşyeri Başına Ortalama Kişi
Mensucat Sanayi	20057	35316	1,8
Deri İşleme	5347	17964	3,4
Madeni Eşya	3273	8021	2,5
Gıda Sanayii	1273	4493	3,5

Ağaç İşleri	2067	6000	2,9
Kimya Sanayisi	337	802	2,4
Toprak Sanayii	704	3600	5,1
Toplam	33058	76196	2,3

Kaynak: DİE, 1973: 37

Cumhuriyetin ilanını takip eden yıllarda mevcut olan veya sonradan kurulan sanayi işletmeleri daha ziyade askerî alanda oluşan ihtiyaçların karşılanmasına yönelik olarak kurulan devlet fabrikaları ile özel sektörün zeytinyağı ve çimento fabrikalarından oluşmaktaydı. Osmanlı Devleti sanayisinin bu süreç içerisinde eski el sanatlarında yoğunlaşmış ve modernleştirilememiş olması, onun dış rekabete karşı kendini koruma güce ulaşamadığı görülmektedir. Devletin Almanya devleti ile yakınlaşması sonrasında sanayi alanında genişletilme ve yapılandırma yapılmaya çalışılmış ancak savaşların etkilerinin daha ağır olması bu alanda yapılmak istenenlerin başarılı olmasını engellemiştir.

Cumhuriyetin kurulması sonra ise ülkede mevcut bulunan sanayi kuruluşlarının tespitini yapmak amacı ile 1927 tarihi aralık ayında bir sayım gerçekleştirilmiştir. Mekansal dağılım açısından değerlendirildiğinde, sanayi kuruluşlarının büyük ölçüde Anadolu'nun batısında yer aldığı görülmektedir. İstanbul ve İzmir'de çok farklı sanayi kolları ortaya çıkarken, diğer merkezler daha çok dokuma sanayisinin geliştiği yerler olarak dikkati çekmektedirler. İstanbul çevresinde sanayi Edirne yolu ile Marmara sahili arasındaki sahada ve Marmara kıyısında surların sona erdiği Yedikule'den Küçükçekmece'ye doğru uzanan bölgede yer alıyordu. Bazı araştırmacılar burayı "İstanbul kompleksi" olarak nitelendirmektedirler (Clark, 1992: 40-41).

Bu alanın dışında da İstanbul'da bazı sanayi tesisleri yer alıyordu. 15-19. yüzyıllar arasında Haliç çevresinde ve İstanbul Boğazının iki yakasında birçok sanayi tesisi bulunmaktadır (Müller-Wiener: 1992, 54).

İstanbul dışında Bursa, Denizli ve Diyarbakır sanayi açısından önde gelmektedir. Sanayi tesislerinin dağılımında geniş bir hinterlanda sahip olan kesimlerin daha çok tercih edildiği açık olarak görülmektedir. Hammadde de yine büyük ölçüde tesislerin kuruluş yerinin belirlenmesinde etkili olmaktadır. Ege Bölgesi'nin doğu-batı doğrultusunda uzanan verimli, oluk şekilli vadileri, tarımsal üretimin gerçekleştiği, dolayısıyla tarıma dayalı sanayiinde gelişme gösterdiği bir alan olarak karşımıza çıkmaktadır. Aynı şekilde Çukurova'da da pamuk ziraatının gelişmiş olması nedeniyle pamuklu dokuma ve pamuk ipliği konusunda oldukça ileri bir sanayi yer almaktadır. Sanayi tesislerinin kuruluş yerlerinin belirlenmesinde önemli bir faktör de pazardır. Tesisler mümkün olduğunca, eskiden beri ticari merkez olan veya nispeten fazla nüfus barındıran alanlarda kurulmuşlardır.

Sanayi tesislerinin yoğunlaştığı İstanbul'un 19. yüzyılda bazı dönemlerde 1 milyonu aşan nüfusa sahip olması, İzmir'in nüfusunun 100-200 arasında değişmesi, yüzyılın sonunda Bursa'da 76 bin, Konya'da 44 bin, Erzurum'da 38 bin, Diyarbakır'da 35 bin ve Adana'da 30 bin nüfusun olması bunun göstergeleridir (Behar, 1996: 33).

3. 1923-1938 YILLARI ARASI EKONOMİK GELİŞMELER

3.1. Cumhuriyetin İlk Yıllarında Yeni Kurumlar, Yeni Kanunlar

Cumhuriyetin kuruluşu ile yenilikler peşinde olan yeni ülke büyük Dünya Krizi'nin patlak verdiği 1929 tarihine kadar dönemin iktisadi yapısının biçimlendiren birçok kurum ve kanun hayata geçirildi. Şimdi bu açıklan kurum ve kuruluşlardan, yürürlüğe konulan kanunlardan aşağıda bahsedelim.

- 1 Mart 1924 tarihinde genç Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk bütçesidir.
- Cumhuriyetin yeni anayasası 20 Nisan 1924' de kabul edilmiştir.
- 1924 Bütçe Kanunu ve 1926 TC Ziraat Bankası Anonim Şirketi Nizamnamisi ile Ziraat Bankası'nın bir anonim şirket haline getirerek politik nüfuzdan görelî olarak bağımsız bir yapıya kavuşması sağlandı.
- Ticaret ve Sanayi Odaları kanunu 22.04.1925 tarihinde Mecliste kabul edilerek, bu kurumlara yasal bir nitelik kazandırılmıştır.
- Askeriyenin gereksinimi olan malların ulusal sanayi tarafından karşılanması arzusunun motive ettiği yerli kumaştan elbise giyilmesine ilişkin kanun 9 Aralık 1925 tarihinde çıkarıldı.
- Ticaret Kanunu ve Borçlar Kanunu 04.10.1926 tarihinde kabul edildi.
- 1926 tarihinde Başbakanlığa bağlı İstatistik Genel Müdürlüğü kurulmasıyla memleketin iktisadi gerçekliği ile verilerin toplanması ve değerlendirmesini sağlanmıştır.
- Âli İktisat Meclisi (1928-1935), danışma kurumu niteliğinde olan ve Türkiye'nin iktisadi gelişmesini hızla gerçekleştirmek ve bu konudaki güçlükleri giderme imkanlarını araştırmak amacıyla 25.06.1927 tarihinde kurulan meclis olup 01.03.1928 de faaliyete geçirilmiştir. İlgilenmeye değer kurumlardan biri olan Ali İktisat Meclisi on biri iktisatçı, on ikisi iktisadi kurumlardan gelen uzmanlar ve biri silahlı kuvvetler temsilcisi olmak üzere, meclisin 24 üyesi bulunmadaydı. Bir danışma kurumu niteliği taşıyan meclis 24 üyeden oluşmaktaydı. Bu meclisin yaptırım gücü olmamasına karşın yükümlülükleri; hükümetin hazırlayacağı iktisadi kanun ve tüzük tasarıları üzerine araştırma yapmak; iktisadi mevzuattaki gerekli görülen

değişiklikleri gerekçeli öneri biçiminde hükümete sunmak; çeşitli iktisat görüşlerinin Türk ekonomisini ilgilendiren yönlerini ve etkilerini araştırmak gibi taşımaktadır. Bu konularda çeşitli raporlar da düzenleyen meclis, 1935 tarihi ortalarına kadar faaliyetini sürdürdü. Dönemin iktisadi yapısı ve iktisat politikalarını biçimlendirmede çok da etkili olamayan meclisin, 1935 tarihi Bütçe kanunun 25. Maddesi gereği çalışmasına son verildi.

- Cumhuriyet döneminin ilk kağıt paraları tedavüle çıkması 05.12.1927 tarihinde gerçekleşmiştir.
- TC ile Düyun-ı Umumiye idaresi hamilleri arasında Paris’ de bir sözleşme imzalanmıştır. Osmanlı borçlarının ilk taksiti ise 1929 tarihinde ödendi.
- 16.05.1929 tarih ve 1447 sayılı “Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsası Kanunu” ile yabancı esham (pay senedi; hisse senedi) ve tahvil işlemlerini Maliye Bakanlığı’nın iznine bağlanmış ve Türkiye’de ilk kez döviz kontrol sistemi getirilmiştir.

3.2. İzmir İktisat Kongresi

İzmir’de toplanmış olan ve ana hedefinin Türkiye olduğu bu İktisat Kongresi’nin toplanma amacı, I. Dünya savaşından yorgun çıkmış bulunan iktisadi kurum ve kuruluşların birbirlerini daha yakından tanımalarını sağlamak, onların var olan ihtiyaçlarının tespiti, iktisadi konular ve problemleri üzerine dikkatleri çekerek oluşturulması planlanan iktisat politikalarını bunlara göre belirlenmesini sağlamaya yöneliktir (Koçtürk ve Gölalan, 2010: 50).

İzmir İktisat Kongresi 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihleri arasında tüccar, çiftçi, işçi ve sanayici kesimlerinden gelen temsilcilerden oluşan toplam da 1135 temsilcinin İzmir’de Banka-Han binasında katılmaları neticesinde toplanmıştır. Bu Kongre sayesinde Ankara Hükümeti bir taraftan Lozan’da Türk heyetine çıkartılan zorlukların kamuoyuna duyurulmasını sağlamak, diğer taraftan ise mevcut şartlar altında ülke ekonomisinin var olan farklı problemlerini tartışmak ve çözüm yollarının neler olabileceğini ortaya koymak istemiştir. Bunun yanı sıra bu kongre ile Türkiye Cumhuriyet devletinin siyasî ve iktisadî bağımsızlığının ilanı, halkın da çözüm için belirlenecek politikalara katılımı sayesinde kalkınma strateji ve buna yönelik politikaların uygulanmasını gerçekleştirmeyi amaçlanmıştır. Liberal bir bakış

açısında iktisadî görüşün ön plana çıktığı İzmir İktisat Kongresi'nde; özel girişimciliğin teşvik edilmesi sayesinde piyasa ekonomisinin oluşturulması, korumacı ve millici politikaların uygulamaya konulması, vergi sisteminin güncelleştirilerek modern bir yapıya kavuşturulması ve vergilerin makul seviyelere çekilmesi, ücretli çalışanların yeni sosyal haklar elde etmesi gibi konular üzerinde çeşitli kararlar alınmıştır (Vural, 2008: 80).

Bu dönemde ekonomik kurumlar ve yapılar, İzmir İktisat Kongresi sürecinde alınmış olan kararlar çerçevesinde yenilenmeye çalışılmıştır. Bu süreç içerisinde devlet, ekonomik yatırımların içerisinde direkt olarak olmamakla birlikte farklı yasalar ve kurumlar ile ilgili düzenlemeler bağlamında özel sektörü yatırım yapmak noktasında teşvik etmiştir. Ekonominin canlandırılması noktasında gerçekleştirilen yatırımlar için özel sektörün imkanlar açısından yeterli olmaması nedeniyle ülkenin genel menfaatleri yönünden devletin ekonomi için yapılması gerekli oranda iştirak etmesini zorunlu kılmıştır. Bu açıdan bakıldığında devletin iktisat politikalarında katı bir liberal politika benimsemediği ancak ekonomik hayatın gereklerini tek başına yerine getirmeye çalışan bir konumda da olmadığı görülmektedir (Vural, 2008: 81).

Ülkede içindeki ekonomik anlamda gerçekleştirilmeye çalışılan yapılanmanın, uygulanması için iktisat politikalarının yönünü belirlemeye yardımcı olacak bir “Misak-ı İktisadi” fikrinin benimsenmesi söz konusu olmuştur. Bu Misak-ı İktisadi fikri ile yurt içinde sanayiye yönelik işletmelerin kurulması ve geliştirilmesi amaçlanmıştır. Bunun gerçekleşebilmesi için ise özel girişimciye öncelik verilmesi ve mülkiyet hakkına saygılı bir ekonomik sistemin oluşturulması amaçlanmıştır. Kongre sonunda alınan bu kararlar incelendiğinde, “Misak-ı İktisadi” ve “Çiftçi, Tüccar, Sanayici ve İşçi Gruplarına İlişkin Esaslar” olmak üzere iki bölüm halinde toplandığı görülmektedir. Atatürk, İzmir’de gerçekleştirilen İktisat Kongresinde alınan kararlar uyarınca, oluşturulmaya çalışılan ekonominin içinde ilke olarak faydalı olabilecek özel sermayedarın yer almasına engel olunmayacağını ifade etmiştir. Ancak, bu dönemde dünya ekonomisinde gelişmiş ülke olarak adlandırılabilen ülkelerden gelişme eğiliminde olan ülkelere sermaye akışının sınırlı olması söz konusu olmuştur. Bu nedenden dolayı Türkiye içinde

gerçekleştirilmek istenen sanayileşme noktasındaki yatırımlar için yabancı sermaye girişi olmamıştır (Özçelik, Tuncer: 2007) .

İzmir İktisat Kongresi, bu yönüyle bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti Devletinin “köklerini” anlamada, dünü bilmede, bugünü kavramada ve yarın için öngörülerde bulunmakta hala çok önemli ve oldukça etkili ekonomik, siyasi, toplumsal ve hukuki bir konumda olma özelliğini korumaktadır (Hafizoğlu, 1999).

Şimdi aşağıda Misak-ı İktisadi Esasları, İktisadi Anlaşma'nın Esasları, İzmir İktisat Kongresinin Yapıldığı Tarihi Dönem, Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesindeki Etkisi ve İzmir İktisat Kongresinin Değerlendirilmesi yapılacaktır.

3.2.1. Misak-ı İktisadi Esasları

Özünü beşeri iradenin yani milli iradenin şekillendirdiği bir devlet düzeninin oluşturulma çabaları sayesinde siyasi düzenin şekillenmesi ile uluslararası sitemin ve hukukunun bir üyesi olan toplumun, kaçınılmaz bir şekilde bu öze uygun yeni bir içeriğe sahip olması zorunlu hale gelecektir. Bu içerik, Türk toplumu için İzmir’de gerçekleştirilen İktisat Kongresinde, “Misak-ı İktisadi Esasları” şeklinde ifade edilmiştir.

İzmir İktisat Kongresi sonrasında alınan kararlar ve yapılan değerlendirmeler incelendiğinde, “Misak-ı İktisadi Esasları” kavramından kastedilen düşüncenin, siyasî bir kimliğe sahip olunması ile “Devlet” kimliğini kazanan Türk toplumunun basit bir şekilde “ekonomik model” kazanması olmadığı anlaşılmaktadır. Aksine kongre esnasında benimsenen düşüncenin temel yaklaşımı tarihi tahlil üzerine odaklanması, laiklik yaklaşımının temel olduğu, “Yeni Devletin” veya “Türkiye Halkının” sosyal, siyasî, hukukî ve ekonomik açıdan temel yapıların belirlenmesi olmuştur. Gerçekten, “Bütün Türkiye’nin Sanayi, Ticaret, Ziraat, ve İşçi” kesiminden seçilmiş 1135 görevlinin katılımı ile İzmir’de düzenlenen kongre (Türkiye İktisat Kongresi)’ nin fikir birliği ile kabul ettiği “Misak-ı İktisadi” esaslarının 2. maddesinde, kanı ve canı pahasına bağımsızlığını kazanan halkın meclis ve hükümete bağlılığın daim olduğu esasının ön plana çıkartılması, her çeşit siyasî, hukukî, iktisadi ve sosyal açıdan “toplumsal oluşumun” temelini beşeri irade

tarafından şekillendirileceği düşüncesi benimsenmiştir. Bu yaklaşım çerçevesinde İzmir İktisat Kongresi, “Misak-ı İktisadi Esasları” düşüncesi ile “kurtuluş savaşı” sonunda milleti temsil eden halkın içinden seçilen temsilcilerinin siyasi kimlik kazanmaları ve kazanılan bu kimlik ile hasımları karşısında oluşturulan barış masasına “beşeri irade” esasına bağlı olarak siyasî, hukukî, iktisadi ve sosyal açıdan temel düzenlerini belirleyen bir toplum olarak çıkma çalışmışlardır (Hafizoğlu, 1999).

3.2.2. İktisadi Anlaşma’nın Esasları

Yeni bir ivme kazanmak isteyen genç Cumhuriyetin azmini ve arzusunu göstermesi açısından düzenlenmiş olan İzmir İktisat Kongresi gerçekten genç Türkiye’nin en önemli ve en anlamlı etkinliklerinden birisi olmuştur. Bu kongre herhangi bir kongre gibi ele alındığında veya kongrede kabul edilen kararlarına bakılarak değerlendirildiğinde yanıltıcı sonuçlara ulaşmak mümkün olabilmektedir. Kongrenin sonuçlarını yüzeysel bir bakış açısı ile ele almaya çalışmak işin özünü, amaç ve gayesinin önemini gözden kaçırmaya neden olabilmektedir. Sanayi, ticaret, tarım ve işçilerin seçilen temsilcilerinin temsil edildiği kongrenin iki haftalık çalışması sonrasında 12 maddeden oluşan iktisat anlaşması (Misak-ı İktisat) oy birliği ile kabul edilmiştir. Kongrede temsil edilen seçilmiş 1135 delegesinin oy birliği ile kabul edilen 12 madde şöyledir:

Madde 1- Türkiye, belirlenen sınırları içinde şüpheye yer vermeyen bir şekilde sağladığı istiklâl anlayışı ile dünya devletleri arasında barışı ve yükselmeyi temsil eden unsurlarından birisi olmuştur.

Madde 2- Türkiye halkı canı ve kanı pahasına elde ettiği ulusal egemenliğini, hiç bir şeye feda etmez ve ulusal egemenliğe dayalı olarak oluşturulan Meclis ve Hükümetin yanında yer alacak ve onun koruyucusudur.

Madde 3- Türkiye halkı, hiçbir surette yakıp yıkmaz, ancak onarır. Bütün çalışması ülkesini iktisadî açıdan kalkındırmaya yöneliktir.

Madde 4- Türkiye halkı, ihtiyaç duyduğu ürünleri imkanı olduğu oranda kendisi üretir. Bunu için çok çalışır. İthalâtta, servette, vakitte israftan kaçınır. Millî üretimi sağlamak için gerekir ise gündüzlü geceli çalışır.

Madde 5- Türkiye halkı, servet bakımından altın bir hazine üzerinde olduğunu bilmektedir. Ormanlarını çocuğu kadar sever, bunun için ağaç bayramları yapar; yeniden orman yetiştirilmesi için çalışır. Sahip olduğu madenlerini kendi millî üretimi adına işletilmesi için çalışır ve sahip olduğu zenginliklerini herkesten fazla tanımak için uğraşır.

Madde 6- Türkiye halkının yalancılık, tembellik, hırsızlık ve riya en büyük düşmanıdır. Dine, bağınaz yaklaşımdan uzak bir anlayış ile bağlılığı esastır. Her zaman faydalı yeniliklere büyük bir sevgi ile alır. Kutsal topraklarına, şahıslarına ve mallarına karşı yapılan düşmanca ve fesat yaklaşımlardan nefret eder ve daima bunlar ile mücadeleyi asli bir görev olarak kabul eder.

Madde 7- Türkler, marifetin ve irfanın aşığıdır. Türk her yer ve şartta hayatını kazanabilecek şeklide yetişmiştir. Maarife atfettiği kutsallığın bir göstergesi olarak kandil günlerini, aynı zamanda bir kitap bayramı olarak kutlar.

Madde 8- Türklerin birçok savaş ve zaruretlerden dolayı azalan nüfusun arttırılması ile birlikte sıhhatimizin ve hayatımızın korunması en öncelikli emelidir. Türk, salgından, pis havadan, mikroptan ve pislikten sakınır. Bol ve temiz hava ile temizliği ve güneşi sever. Ecdattan yadigar mirası olarak kalan avcılık, binicilik, denizcilik, nişancılık gibi beden ile yapılan eğitimin devamı için uğraşır. Hayvanları için de aynı özen ve dikkati göstermek ile birlikte cinslerini düzeltmek ve miktarlarını çoğaltmak için uğraşır.

Madde 9- Türk, toprağına, milliyetine, dinine, kurumlarına ve hayatına düşmanlık etmeyen milletlerle eskiden olduğu gibi dostluğunu devam ettirir. Yabancı sermaye ve sermayedarına karşı çıkmaz. Ancak kendi ülkesinde kullandığı lisanı ve kanununa gerekli hassasiyeti göstermeyen kurumlar ile ilişkisini keser. Türk, sanat ve ilim alanında ortaya çıkan yenilikleri takip eder, her nerede ortaya çıkar ise doğrudan alır ve bu işlem için fazla aracıya gerek duymaz.

Madde 10- Türk, alını açık ve serbest bir şekilde çalışmayı sever. Yapılan işlerinde tekelcilikten hoşlanmaz.

Madde 11- Türkler, hangi sınıf ve meslektendir olurlar ise olsunlar, sevgisini candan göstermek ister. Meslek ve zümre sahipleri bir ve beraberce oluşturulan birlikler ile hem birbirlerini hem de memleketini tanımak ve anlaşmak amacıyla birleşmeler ve seyahatler yaparlar.

Madde 12- Türk ailesi, çocuklarını İktisadî Misak prensiplerine göre yetiştirmek için çaba gösterir. İktisat Kongresinde kabul gören İktisadî Misak metninden basılan binlercesi, özellikle köylerde olacak şekilde ülkenin her köşesine halka anlatmak üzere her dükkana asılmak kaydıyla gönderilmiştir. Camilerde okunacak, basımı yapılacak her kitabın ilk sayfasında yer alacaktır (Şahinkaya, 2014: 75-77).

3.2.3. İzmir İktisat Kongresinin Yapıldığı Tarihi Dönem

İktisat Kongresi, Cumhuriyet'in henüz ilan edilmediği 17 Şubat – 4 Mart 1923 tarihinde toplanmıştır. Bu esnada Lozan Konferansı kesintiye uğramıştır.

Kurtuluş Savaşını başlatan Amasya Tamimi nasıl “savaş süresince güdülen amaç ve esasların” hukuki bakımdan temelini oluşturmuş ise İzmir İktisat Kongresi de, 29 Ekim 1923 tarihinde ilan edilecek olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti’ nin temel yapısını oluşturacak olan Devrimlerin temelini oluşturmuştur. Aslında, Lozan Konferansı esnasında, bu konferansa katılanlar tarihi kökleri itibariyle çok eskilere dayanan bir milletin siyasî-hukukî şeklinin devamı olarak ortaya çıkan yeni bir devletin kurtuluş savaşı ortamında oluşumunu görmüşlerdir. Bu devletin siyasî, iktisadî ve sosyal yapısının ne olacağı ve nasıl şekilleneceği sorusu Lozan Konferansına katılan Avrupalı devlet adamlarının zihinlerini işgal etmeye başladığı esnada daha ziyade ortaya çıkan belirsizlikten yararlanmak isteyen savaşı kaybeden devletler “baskın çıkmaya” çalışmışlardır.

Lozan Barış Antlaşması çerçevesinde “Sınırlar, Boğazların Statüsü, Ekonomik ve Mali Hükümler ve Azınlıkların Statüsü” karara bağlanmıştır. Bu anlaşma gereğince Mali Hükümler kapsamında, Kapitülasyonların bütün sonuçları ile kaldırılmasına

karar verilmiştir. Ancak bazı Avrupalı uzmanların Türk adliyesini iktisadî açıdan düzenlemek amacıyla 5 yıl süre ile Türkiye’de danışmanlık yapmasına izin verilmiştir. Osmanlı Devletine ait borçların, Osmanlı Devletinden ayrılmış olan devletler arasında paylaşılmasına ve yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti devletinin hissesine düşen borçların geri ödenebilmesi için belirlenecek sayıda taksitlere bağlanmasına karar verilmiştir. Yunanistan’dan savaş sonrası istenen tamirat için gerekli bedelin karşılığı olarak Karaağaç Türkiye’ye verilecektir.

Osmanlı ülkesinin sahip olduğu zenginlikleri ile birlikte paylaşılmak istendiği bir ortamda gerçekleştirilen İzmir İktisat Kongresi’nin başlıca iki amaç doğrultusunda toplandığı ifade edilebilir. İlkini, sanayici, işçi, tüccar ve çiftçi kesimlerinin kendi meslek yapıları içinde ortaya çıkmış olan problem ve bu çerçevede oluşan isteklerin belirlenmesi ve bu kesimlerin siyasî yönetim ile bütünleşmesini sağlayabilmek şeklinde özetlemek mümkündür. İkincisi ise, sermaye sahiplerine ekonominin gelecekte alacağı şeklin açıklanması oluşturmuştur (Kepenek ve Yentürk, 1995: 32).

İzmir İktisat Kongresi, Türk özel girişimciliğin canlandırılmasında ve bunun için gerekli kredi olanaklarının, eğitim, iletişim, ulaştırma gibi teknik hizmetlerin ve alt yapının devlet tarafından sağlanmasını, gerekli yasal düzenlemelerin yapılmasını öngörüyordu. Kongreye, kaza birimi temel alınarak, her kazadan bir tüccar, bir zanaatkar, bir amele, bir şirket, bir banka ve üç çiftçi temsilcisi olmak üzere sekiz kişi katılmıştır. Kongrede buradan da anlaşılacağı gibi ülke içindeki dört farklı üretim kesimi temsilcilerinin bir araya toplanarak, karşılıklı ekonomik görüş alışverişi sonucunda, bundan sonra uygulanacak ekonomi politikasının saptanmasına katkı sağlamaları amaçlanmıştır. Birleşimler sonucu Kongrenin dört ayrı üretim kesimi için kabul ettiği esasları inceleyecek olursak (Koçaşlı, 2017: 144-145);

Çiftçi Grubunun Temel İstekleri

- Asayişin sağlanması
- Reji idare ve usulünün kaldırılarak tütün ekiminin ve ticaretinin yapılmasının serbestçe olması
- Zirai eğitim alanına yönelik yeni okulların açılması
- Milli ürünlerin nakledilmesinde kullanılacak asgari bir deniz ve kara taşıma ücretinin tespit edilmesi

- Tarımda makineleşmenin sağlanabilmesi için tarım alanında kullanılacak olan araç ve gereçlerine gümrük muafiyeti getirilmesi
- Aşarın kaldırılması
- Ormanların korunması ve geliştirilmesi
- Ziraat Bankası'nın geliştirilerek köylü için daha faydalı bir hale getirilmesi
- Hayvancılığın geliştirilmesi için gerekli önlemlerin alınması

Tüccar Grubunun Temel İstekleri

- Gümrükler üzerinde bulunan yabancı devletler tarafından uygulanan kısıtlamalarının ortadan kaldırılması
- Kabotaj hakkı ve kullanılması esnasında devletin olduğu gibi şahısların da ayrıcalıklarının tanınmaması
- Yabancı sermaye sahiplerinin ülkeye zararlı olmayacak bir biçimde girmesinin sağlanması
- Yabancı sermaye sahiplerine, devlet ile ortak olsa bile, hiçbir şekil ve suretle tekel ve ayrıcalığın verilmemesi
- Dış ticaretin, millileştirilmesi için devletin de sermayesine ortak olacağı Türk şirketleri bünyesinde örgütlenmesi
- Milli bir emisyon bankasının kurulması
- Ticaret ve sanayi odalarının yeniden düzenlenmesi
- Temettü vergisinin değiştirilmesi
- İşadamı ve işçi yetiştirilmesine yönelik yeni okul ve kursların açılması
- Malî ve iktisadî kararlarda ihtisas kuruluşlarının ve meslek sahiplerinin görüşlerinin alınması

Sanayi Grubunun Temel İstekleri

- Teşvik-i sanayi kanunun yeniden düzenlenmesi
- Gümrüklerde yabancı sanayiciler karşısında Türk sanayicilerinin korunmasına yönelik gerekli önlemlerin alınması
- Sanayi sektörüne hizmet verecek bankaların kurulması
- Sanayi için eleman yetiştirilecek okulların açılması

İşçi Grubunu Temel İstekleri

- Amele kelimesi yerine işçi kelimesinin kullanılması
- Sendika kurulmasına yönelik hakkın verilmesi

- Asgari ücret ödemelerinin sendikaların faaliyete geçeceği ana kadar belediye meclisleri tarafından belirlenmesi
- Grev Kanunu'nun işçiler lehine yeniden düzenlenmesi
- Mesleki temsil yönteminin belediye ve milletvekili seçimleri esnasında kullanılması
- Ülkede ki tüm işgücü açığının Türk işçiler aracılığı ile karşılanması
- Tarım alanında çalışanların dışında günlük çalışma süresi olarak sekiz saat süresinin benimsenmesi
- İşyerlerinin sağlık açısından denetimi
- Haftada bir gün tatil edilmesi
- 1 Mayıs'ın işçi bayramı olması

İzmir'de düzenlenen İktisat Kongresi süresince kabul edilmiş olan ekonomik ilkeler genel itibariyle dileklerden oluşmasına karşın, bu döneminin egemen iktisadî felsefesi ve görüşlerini başlangıçtan itibaren ortaya koyması açısından önem arz etmektedir. Genel açıdan bakıldığında kalkınmayı benimseyen, yerli ve yabancı sermaye ile birlikte piyasanın ihtiyaçlarına göre çiftçiye özendirerek iktisadî hayatın denetiminde milli unsurlar ön plana çıkmasına yardımcı olacak ve ılımlı olacak şekilde korumacılığı benimseyen görüşlerin tercih edildiği anlaşılmaktadır (Korkut, 1990: 34).

Kongrede alınan kararlar 1930'lu yıllara kadar uzanacak olan uzunca bir dönemin ekonomi politikalarını önemli derecede belirlemiş ve yönlendirmiştir. Bu yönlendirmede liberal unsurlar etkili olmuş, uygulanacak ekonomi politikasının hem devlet hem de özel girişime yer vere karma bir sistem olacağı kongrede dile getirilen istek ve kararlarda ifadesini bulmuştur(Erim, 1998: 2).

3.2.4.İzmir Kongresi'nin Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesindeki Etkisi

Kurtuluş Savaşı'ndan sonrası ülkenin içinde bulunduğu ekonomik sorunların tespiti ve çözüm yollarının aranması için cumhuriyetin kurucusu M. Kemal Atatürk'ün emriyle 1923 tarihinde İzmir İktisat Kongresi toplanmıştır. Bu kongrede kalkınma ve

sanayileşme başta olmak üzere çeşitli konularda ayrıntılı çalışmalar yapılmıştır (DTP,1981:30).

Yeni kurulmuş olan Türkiye Cumhuriyeti devletinin gerçek anlamda bağımsız olması ve bu bağımsızlığını devam ettirebilmesi için güçlü olan bir ekonomiye sahip olması gerekmektedir. Bunun bir sonucu olarak da iktisadî açıdan ihtilaflı konuların zorunlu bir şekilde Türkiye Cumhuriyeti devletinin gerekli gördüğü bir biçimde çözüme kavuşması gerekliliği ortaya çıkmıştı. Kurtuluş Savaşı'nın zafer ile sonuçlanması sonrasında İstanbul'da bulunan Türk tüccarlar tarafından, Millî Türk Ticaret Birliğinin kurulması gerçekleştirilmiştir. Bu birliğin temel amaçları arasında yabancı devletlerin ekonomileri ile dış ekonomik ilişkileri gerçekleştiren azınlıklara ait tüccarların tasfiye edilmesi ile ortaya çıkacak boşluğu doldurulması olmuştur. Ocak 1923 tarihinde kurulan Millî Türk Ticaret Birliği tarafından Ticaret-i Hariciye Kongresi düzenlenmesi için girişimler başlatılmıştır. İstanbul'da bu gelişmeler yaşanırken Ankara Hükümeti de bir taraftan Lozan Konferansında ortaya çıkan güçlükleri Türk ve dünya kamuoyuna duyurmayı, diğer taraftan Türk ekonomisinin karşılaştığı çeşitli problemleri görüşmek üzere geniş kapsamlı olacak şekilde İzmir'de bir İktisat Kongresi düzenlemek için hazırlıklar yapmaktaydı. Hazırlıkları tamamlanan bu kongre 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihleri arasında, Manisa temsilcisi Kazım Karabekir, Fevzi ve Asım Çakmak Paşalar, İstanbul'dan Millî Türk Ticaret Birliğinin katılımları ile Kurtuluş savaşının zafer ile tamamlandığı İzmir'de toplanmıştı. Sonradan İzmir İktisat Kongresi olarak adlandırılacak olan bu kongrede işçi, tüccar, çiftçi ve sanayicilerden olan delegelerin oluşturduğu seçilmiş 1135 kişi katılmıştır. Kongre dinleyiciler ile birlikte 500 kadarının olduğu yaklaşık 3500 kişi tarafından takip edilmiştir.

İktisat Kongresinin açılış konuşmasını gerçekleştiren Atatürk, konuşmasında bir taraftan iktisadî konuların önemini üzerinde dururken diğer taraftan ise Türkiye'nin var olan önemli iktisadî problemleri üzerinde durmuştur. Atatürk'ün konuşması sonrasında dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat Bey'in söz alarak yaptığı konuşmasında, yeni kurulacak olan devletin uygulaması gereken iktisadî sistemin neler olması gerektiğine dair fikirlerini açık bir dille ifade etmiştir. Bu konuşması esnasında Mahmut Esat Bey, yeni Türkiye'nin çeşitli bir iktisat sistemi izlemesi

gerektiğini, iktisadî anlamda gerçekleştirilecek olan teşebbüslerin kısmen devlet ve kısmen de özel teşebbüs tarafından yapılması gerekliliğini ortaya koymaya çalışmıştır. Ona göre büyük kredi sisteminin ve sanayi girişimlerinin devlet tarafından yapılması gerekmektedir. Zira memleketimizin iktisadî hali bunu zorunlu kılmaktadır. Mahmut Esat Bey tarafından kongrede ifade edilen bu kadar önemli bir konunun Atatürk'e bilgi verilmeden gerçekleşmesi düşünülemezdi.

İzmir İktisat Kongresinde kabul edilen Misak-ı İktisadi yani İktisadî Pakt düşüncesinin de kongre öncesinde kongreye katılacak çiftçi, tüccar, sanayici ve işçi grupları ile müzakerelerin Atatürk'ün bilgisi ve istekleri doğrultusunda yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu kongre tarafından benimsenen esasların yakından incelendiğinde, sistem açısından temeli atılmış olan iktisadî çatının aslında Karma Ekonomi ilkesi doğrultusunda şekillendiği anlaşılmaktadır. Bu yönüyle bakıldığında Atatürk'ün öncülüğünde yeni Türkiye'nin iktisadî düşünce sistemine getirdiği en büyük çağdaş yeniliğin bu olduğu görülmektedir. Demokratik rejimin idare anlamında benimsendiği gelişmekte olan ülkeler iktisadî açıdan kalkınmalarını bu sistem çerçevesinde oluşturmaktadırlar. İktisadî kalkınmanın gerçekleşmesinde devletin üstlendiği görevlerin kamu sektörleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Zaman zaman karşılaşılan sosyal ve siyasal içerikli gelişmelerde yaşanan kopukluklara rağmen, Türkiye'nin bunların etkilerini hafifletecek derecede sağlıklı bir toplum yapısının oluşturulmasında ihtiyaç duyulan temellerin Atatürk'ün öncülüğünde atılan karma ekonomi sisteminin katkısı büyük olmuştur.

İzmir'de Atatürk'ün öncülüğünde gerçekleştirilen ve tüccar, çiftçi, sanayici ve işçi kesimlerinin gerçekleştireceği faaliyetlerine dair esasların kabul edildiği İktisat Kongresince benimsenen esasları önem sırasına göre şu şekilde ifade edebilir:

- Aşar vergisinin kaldırılmasına,
- Temettü vergisi adında alınan vergi, gelir vergisi adı ile alınmasına,
- Koruyucu gümrük tarifelerinin kabul edilmesine ve bu konuda Avrupalı devletlerin itirazlarının kabul edilmemesine,
- Reji usulünün ve idaresinin kaldırılmasına,

- Kabotaj hakkımızın kendi limanlarımızda devlet menfaatleri için kullanılmasına,
- Teşvik-i Sanayî Kanunu'nun ortaya çıkan ihtiyaçları karşılayabilir bir yapıya kavuşturulması ve beş sene sonra 25 yıl süre ile uzatılmasına,
- Her sene yeni sergilerin açılmasına,
- Sanayiciye yönelik olarak bir bankanın kurulmasına,
- Tüccarın istekleri doğrultusunda Ticaret bankasının kurulmasına,
- Çalışma saatinin sekiz saat olmasına,
- Haftanın bir gününde işçilerin istirahatli olmasına,
- İşçinin iş başında sakatlanması durumunda sermayedarlar ve müesseseler tarafından sağlık giderlerinin karşılanmasına,
- Sendika hakkının işçilere verilmesine.

Yukarıda ifade edilen İktisat Kongresinin iktisada yönelik prensiplerinin bir örneği Başbakanlığa gönderilmiş, bir örneği de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına verilmiştir. Bu prensipler çerçevesinde Cumhuriyet Hükümetleri iktisat politikalarını belirlemişlerdir. Nitekim Cumhuriyet Halk Partisinin hükümet programında İzmir İktisat Kongresinde benimsenen esaslar doğrultusunda, Teşvik-i Sanayi Kanununun, Kazanç Vergisinin, Umumî İstihlâk Vergisinin çıkartılması, aşar vergisinin kaldırılması, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın ve İş Bankasının kurulması, Gümrük Kanununun ve Menkul Kıymetler Borsası Kanunu kabulü, Kabotaj hakkına yönelik kanunun çıkartılması, Demiryolları politikası, İzmir'de uluslararası fuarın her yıl açılmasının gerçekleştirildiği görülmektedir. Bütün bu kanun ve uygulamalar ile İzmir İktisat Kongresi kararları arasında bir bağın kurulmaması düşünülemez. Aslında bu prensiplerin ve uygulamaların ekonominin düzenlenmesine yönelik olmasının yanı sıra aynı zamanda bu karar ve prensipler çerçevesinde doğrudan ekonomiye müdahale etmeyi, yeni teşebbüsler ve işletmelerin kurulması ile ilgili olmuştur. Bundan dolayı, esasları İzmir İktisat Kongresi süresinde belirlenen bu sistemi karma ekonomi sistemi olarak tanımlamak mümkündür.

Devletin malî sistemi içinde gerçekleşen malî yapıya bütçe denilmiştir. Bütçe genel anlamda devletin gelir ve giderlerinin tahmini konumundadır. Bu çerçevede hükümet tarafından bütçe gelirlerinin toplanması bir sorumluluğu, giderlerin yine hükümet

tarafından yapılması ise bir izinli olma durumunu ifade etmektedir. Bu sebepten dolayı, hükümet meclis tarafından belirlenmiş olan herhangi bir kuruluşun bütçesinde yer alan ödenekten daha fazla harcama yetkisine sahip değildir. Diğer bir ifade ile tahmini bütçenin hazırlanması ile öngörülemeyen harcamalara sınır getirmesi dikkat çekici bir diğer özelliği olmuştur. Ayrıca, gelirler ile giderler arasında herhangi bir sebepten dolayı ortaya çıkabilecek açık karşısında oluşturulması gereken dengenin, bütçe kanununda açıklayıcı hükümler ile ne şekilde kapatılacağına açıkça ifade edilmesi gerekmektedir. Bu yönüyle bütçenin temel niteliklerini Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümetinin ilk bütçesinde açıkça görmek mümkündür. 1920 ve 1921 tarihlerine malî tarihin sonunda kabul edilerek yürürlüğe giren bütçeler bunun bir örneğini oluşturmaktadır. Başka bir ifade ile bu tarihlerin bütçelerinin uygulanması avans kanunları çerçevesinde malî yıl içerisinde gerçekleşen harcamalar yılsonu avans kanunlarında yer alan ödeneklerden karşılanmıştır. Aslında 1921 tarihli oluşturulan bütçede gelir ve giderlere yönelik tahmin bulunmamaktadır. Bu tahminlerin bu tarihe ait kesin hesap kanun tasarısı içinde bulunması uygun görülmüştür.

1922 ve 1923 tarihlerinde hükümetin bir bütçe hazırlaması ve onu uygulamaya koymasının imkanı olmamıştır. Bu tarihler için yapılan harcamaların daha sonradan çıkarılan avans kanunlarında yer alan ödeneklerce karşılanması sağlanmıştır. Başkenti Ankara olarak kabul edilen yeni devletin hükümeti tarafından oluşturulan ve Cumhuriyet hükümetlerinin ilk bütçesi olarak kabul edilen 1924 tarihli bütçe olmuştur. Bununla birlikte, 1920 tarihi bütçede devletin malî yapısını denetim altına alarak bir kontrol mekanizması oluşturmaya yönelik bir takım özellikler bulmak da mümkün olmaktadır. Bu çerçevede, 1920 tarihi bütçe kanununa bakıldığında Osmanlı Meclisi tarafından kabul edilen vergilere dayanarak bu vergilerin tahsil edilmesine devam edileceği karara bağlanmıştır. Bu sayede, kamu sorumluluğunda yer alması gereken kanunilik ilkesi de korunmuş olmaktadır. Keyfi uygulamalardan kurtarılmış olan vergi tahsili, Bütçe Kanununda belirtilen vergilerin dışında başka bir ad ile vergi tahsilinin yasaklanması, bunun dışında vergi almaya çalışanların veya emir verenlerin Hıyaneti Vataniye Kanunu gereğince cezalandırılmasına karar verilmiştir.

3.3. Lozan Antlaşmasının İktisadi Hükümleri

Lozan görüşmeleri, 21 Kasım 1922 tarihinde başlayan ve Ankara Hükümeti'ni İsmet Paşa başkanlığında bir heyetin temsil ettiği, aralarda kesintilerle 24 Temmuz 1923 tarihine kadar sürdürülmüştür. Yeni kurulan Türk Devletinin iktisadî gelişimini ve ulusal bağımsızlığını etkileyecek en önemli gelişmelerden biri olan Lozan Barış görüşmelerinde, Türkiye'nin karşısında İngiltere, İtalya, Fransa, Japonya, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya bulunmuştur. Amerika ise bu görüşmelere delegeler bulundurarak katılmıştır.

28. maddede ifade edilen ekonomik bağımsızlığa etki eden en önemli engeli oluşturan Kapitülasyonlar, Antlaşmanın iktisadi hükümleri bölümünde, tüm unsurlarıyla kaldırılmıştır. Ancak dış ticaretin belirlenmesinde belirleyici konumda olan ve egemenliğin tam anlamıyla gerçekleşmesine engel olan gümrük politikalarında ve Osmanlı Devletinden devr alınacak olan borçlar ve bunun yapılandırılması konusunda istenen sonuçlara ulaşamamıştır.

Antlaşmanın sonuna ek olarak konulan ve kabul edilen Ticaret Sözleşmesi gereğince Osmanlı Devletinin Avrupalı devletlerin dayatmaları çerçevesinde belirlenmiş ve egemenlik haklarına zarar veren 1916 tarihli en son gümrük tarifeleri, 24 Ağustos 1928 tarihine kadar yürürlükte kalmasına, bu tarihten sonra ise Türkiye Cumhuriyeti devletinin hükümlerlik hakkının tanınmasına karar verilmişti. Böyle bir durum olduğu için yeni kurulan genç devlet 5 yıl müddetle bağımsız ticaretini engellemesiyle gelirinde ciddi ölçüde etkilenmiştir.

Lozan Antlaşmasında Osmanlı borçlarının tekrardan yapılandırılmasına yönelik maddelerinde, bu borcun yeni Türk devletine düşen hissenin ve bunun geri ödeme planı konusunda hükümler yer almıştır. Bu çerçevede Osmanlı Devletinin Avrupalı devletlere olan borcunun ödenmesine yönelik kurulan Deyun-ı Umumiye İdaresi vergi gelirlerin yaklaşık üçte birini tahsil etmekteydi. Kurtuluş Savaşı esnasında Ankara Hükümeti savaş giderlerinin karşılanması için Deyun-ı Umumiye İdaresi devre dışı bırakılarak bu kurumun toplamış olduğu vergi gelirleri kendi hazinesine aktarılmıştı. Lozan Antlaşması ile Deyun-ı Umumiye İdaresinin işlevine son verilmesine, Osmanlı borçlarının Osmanlı toprakları üzerinde kurulmuş olan yeni

devletler ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti arasında paylaştırılması kararlaştırılmıştı (Aşçı, 2016: 1649- 1666).

Bu Antlaşmaya ile 1912 tarihi öncesinde var olan borçların %62'sini, sonraki dönemde oluşan borçlarının ise %73'ünü yeni Türkiye Cumhuriyeti Devleti ödemeyi kabul etmekteydi. Kabul edilen toplam borç tutarı, 107.528.461 altın lira olup bunun 82.456.377 altın lirası anapara, gerisi faiz tutarıydı. Bu miktar, yapılan hesaplara göre Osmanlı borçlarının yaklaşık üçte ikisini oluşturmaktaydı. Antlaşmanın 46. maddesi bu borcun ödeme esaslarının, borç tahvillerini sahipleri ile Türkiye arasında yapılacak müzakerelerde belirlenmesini öngörüyordu. Borcun ödeme planı da 49. maddeyle yine alacaklılarla yapılacak görüşmelerde kararlaştırılması hükme bağlanmıştır.

Şimdi aşağıdaki tablo da bulunan borcun devletlerarası paylaşımlarını inceleyelim.

Tablo 3.8. *Osmanlı borçlarının devletler arasındaki taksimi*

Ülke	Yüzölçümü	Borç Tutarı	Yüzölçümü/ Toplam	Borç Tutarı/ Toplam
Türkiye	779.450	84.597.495	0,266	0,653
Yemen	527.970	1.182.104	0,180	0,009
Irak	435.052	6.772.142	0,149	0,052
Hicaz	400.000	1.499.518	0,137	0,012
İtalya	301.277	243.200	0,103	0,002
Yunanistan	131.990	11.054.534	0,045	0,085
Bulgaristan	110.910	1.776.354	0,038	0,014
Ürdün	89.210	733.610	0,030	0,006
Asir	81.000	26.138	0,028	0,000
Arnavutluk	28.750	1.633.233	0,010	0,013
Yugoslavya	25.175	5.435.597	0,009	0,042
Suriye –	10.230	11.108.858	0,003	0,086

Lübnan				
Filistin	6.220	3.284.429	0,002	0,025
Necit		129.150	0,000	0,001
Maan		128.728	0,000	0,001
Toplam	2.927.234	129.605.090		

Kaynak: Dikmen, 2005, s.152.

Osmanlı Devleti'nin son bulması sonrasında yaklaşık 3 milyon kilometrekarelik Osmanlı toprağı, ortaya çıkan on altı yeni devlet tarafından paylaşılmıştır. Tablo 8'de görüleceğı üzerine Osmanlı Devleti toprağının %26'sını almış olan Türkiye Cumhuriyeti Devleti buna karşın Düyun-ı Umumiye idaresini kaldırılması ile birlikte Osmanlı Devleti'nin 129.600.090 Türk Lirası karşılığındaki toplam borcun %65'ini üstlenmek zorunda kalmıştır (İnce, 1976: 65). Bu durum bize Lozan görüşmelerinin aslında hiç de adil olmayan bir yönünü ortaya çıkarmaktadır. Osmanlı Devletinden aktarılan bu borçlar Türkiye Cumhuriyeti Devletinin çağdaş devletler seviyesine ulaşması hatta onları geçmesi için kalkınmasında ve gelişmesinde 1954 tarihine kadar önemli bir kambur şeklinde ekonominin üzerinde yük olarak kalmıştır.

Bu bağlamda Cumhuriyet'in ilanını izleyen ilk 10 sene içinde yapılanlar dikkate alındığında şartların ne derece zor olduğu anlaşıldığı gibi Dış Borçlar çerçevesinde rakamların incelenmesi ile de Osmanlı Devletinin borçlarının devletlerarasında paylaştırılma işleminin Türkiye aleyhine neticelendiğini söyleyebiliriz. Bu nedenden dolayı Lozan Antlaşması gibi unutulmaması ve daima güncel tutulması gereken bu antlaşma, farklı bakış açılarına göre yeniden incelenmesi gerekmektedir.

3.4. Sanayileşme Planları

Sanayi devriminin gerçekleşmesi sonrasında ortaya çıkmaya başlayan kapitalist iktisadi sistemin ön plana çıkmaya başladığı ve dünyada uygulanan iktisadî sistemler açısından büyük bir dönüşümün yaşandığı dönem olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde gelişmiş devlet ekonomileri olarak ifade edilen devletlerin aynı zamanda sanayileşmiş devletler olarak ifade edilmeleri, ekonomik açıdan ortaya çıkan gelişme

ile devletlerin sanayileşmesi arasında gözle görülür çok yakın bir ilişkinin varlığını bize göstermektedir. Kapitalizm ile üretici sisteme öncülük eden, ekonomik anlamda büyümeyi ve dünyanın geneline yayılmayı gerçekleştirmek için büyük bir gayret içinde olan devletlere yol gösterici olarak sanayi devrimini göstermemiz yanlış olmayacaktır.

Günümüz dünyasında devletlerin gelişmişlik düzeylerinin ifade edilmesi, hangi ürünün nasıl üretildiğine göre belirlenmektedir. Bir diğer yaklaşıma göre, ekonomik problemlerin temelleri üretim olgusunda yer almaktadır. Kısa zaman dilimi içerisinde, daha nitelikli ve çok üretim yapabilmek, yaşamın kolaylaştırılmasındaki farklı araçların geliştirilmesi, toplumun refah seviyesinin artırılması, devletlerin temel amacı olmuştur (Kepenek, 1989: 359). Bu ise devletlerin ancak sanayileşme süreçlerini oldukça etkili bir şekilde tamamlamaları ile mümkün alabilecektir. Devletlerin sanayileşmelerini tamamlayabilmeleri, sahip oldukları sermayenin, doğal kaynakların ve iş gücünün bulunmasına ve bunların lüzumsuz kullanılması ile israf edilmemelerine ve en son ve en uygun teknolojinin bu süreçte kullanılmasındaki başarısına bağlı olduğu gözlemlenmektedir. Tarım toplumlarından sanayi toplumlarına dönüşen devletlerdeki refah seviyesi sanayileşme sürecinde oluşturulmaya çalışılan ekonomik kalkınmanın ne derece etkili olduğunun bir göstergesi konumundadır. Gelişmekte olan ülkeler ifade edilmeye çalışılan bu süreci, kalkınmalarında kullanma çaba ve gayreti içine almışlardır (Gölhan, 2012: 9).

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin kurulmasından itibaren başlayan ve Atatürk'ün vefatına geçen süreçte (1923-1938 dönemi) sanayileşme için gerekli altyapının oluşturulması çabaları, sanayileşme gayretleri ve sosyo-ekonomik seviye, ekonomide Kurtuluş Savaşı olarak ifade edilebilecek çabalar ile şekillenen süreç ve takip edilen yolları şu şekilde özetlememiz mümkündür.

- 1923 tarihinde yaklaşık olarak nüfusunun %80'i kırsal kesimde yaşamaktaydı. Bu nüfusun yaşadığı kırsal kesimi oluşturan 40 bin köyün 37 bininde okul, yol olmadığı gibi basit ekonomik faaliyetlerin gerçekleştirilebileceği dükkân bulunmamaktaydı. Ülke genelinde yaklaşık 2500 km karayolu ile 4112 km demiryolu vardı.

- Ülkede sadece 281 adet sanayi kuruluşu bulunmaktaydı. Bu sanayi kuruluşlarının devlete ait olanları ise %9’nu oluşturmaktaydı. Bu kuruluşlarda var olan sermayenin ve emeğin yaklaşık %15’i sadece Türklere ait idi. Geriye kalan %85’lik kesim ise yabancılara ve ülke içinde yaşayan azınlıklara ait idi. Osmanlı Devleti döneminden Feshane Yün İplik, Bakırköy Bez, Hereke İpek Dokuma ve Beykoz Deri fabrikaları Cumhuriyet’e kalan önemli 4 fabrikayı oluşturmuştur.

- Otomobil, makina, telefon, motor gibi sanayi ürünleri yok denecek miktardaydı. Elektrik ise sadece İstanbul ve İzmir gibi ülkenin büyük şehirlerinde kullanılabilmekteydi. Düyun-ı Umumiye ve Kapitülasyonlar ile devletin ekonomik anlamda sömürü altında olması söz konusuydu. Neredeyse tüm sanayiye ait ürünlerin Avrupa’dan alındığı görülmekteydi. Şeker, kiremit ve hatta unun bile ithal olarak dışarıdan karşılanmaktaydı.

- Atatürk ekonomiyi millileştirerek Osmanlı Devletinin tüm borçlarını üstlenerek ödemiştir. Devlet ülke genelinde birisi Kayseri TOMTAŞ Uçak fabrikası olmak üzere 50’ye yakın fabrika kurmuştur. Bankalar kurulmuş, madenler işletilmeye başlanmış, 4000 km’ye yakın daha ziyade doğu bölgelerine olmak üzere demiryolu yapılmıştır.

- 1938 tarihinde bir takım tarım ürünlerinin ihraç edilmesi, Karma ekonomik politikalar ve planlı kalkınma sonrasında yaklaşık olarak %8 oranında bir büyüme gerçekleşmiştir. Bu sayede Atatürk’ün ekonomide de kurtuluş savaşı vermesi mümkün olmuştur. Cumhuriyet ilan edilmesi öncesi İzmir’de 17 Şubat- 4 Mart 1923 tarihleri arasında ekonomik kalkınmanın pratik çözümleri için İktisat Kongresi yapılmıştır. İzmir İktisat Kongresi’nde özel teşebbüse dayanan bir kalkınma modeli benimsenmiştir.

- 1923-1930 tarihleri arasında sermaye yeterliliği olmayan özel teşebbüsün kalkınmaya olumlu katkısının olmadığı görülmektedir. Bu problemin çözümü ise Türkiye şartları dikkate alınarak ortaya konulan dinamik bir politika olan Devletçilik uygulaması ile mümkün olmuştur. Osmanlı Devletinden kalan Teşvik-i Sanayi Kanunu yenilenerek özel teşebbüsün teşvik edilmesi sağlanmıştır. 1930 tarihli yaşanmaya başlayan dünya ekonomik krizi, devletçiliği ve devlet müdahalesini zorunlu kılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yılları ile birlikte uygulanmaya çalışılan ekonomi politikaları sonucunda; devlet tarafından oluşturulan sermaye birikimi yatırımlara dönüştürülmeye çalışılmıştır. 1933-1938 tarihleri arasında, 1. sanayi planının uygulanması sayesinde bu planda yapılmak istenenden daha fazla sanayi yatırımları, fabrikalar ve altyapı gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde şeker fabrikaları aracılığı ile ucuz şeker, tekstil fabrikaları ile ucuz basma kullanıma sunulmuştur. Halkın kültürel gelişimini sağlanmaya yönelik kâğıt üretimi yapılmış Devlet Matbaaları ile kitap basımı gerçekleştirilmiştir. Demir-çelik ve çimento gibi kalkınma için gerekli olan stratejik ürünler üretilmiştir. Ulusal çıkarlarımız doğrultusunda demir yolları, madencilik, yabancı tekeller ve limanlar devletleştirilmiştir.

1929 tarihinde Dünya Ekonomik Bunalımının başladığı süreçte Türkiye Cumhuriyeti devleti sanayileşme girişimlerinde oldukça önemli atılımlar gerçekleştirmiştir. Ancak bu süreç içerisinde Türk ekonomisi uygulanan iktisadî yaklaşımlar ile dışa kapatılmış ve kamu teşebbüsleri devletin sanayileşme çabalarında temel konuma gelmiştir. Uluslararası ticaretin yaygınlaşması, finansal sistemde ortaya çıkan değişimler, Ar-Ge yatırımlarının önem kazanarak yaygınlaşması, sanayi sektörü gibi yeni sektörlerin ortaya çıkmıştır(Dilek, 2016; 90).

3.4.1. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı

1933 tarihinde planlamanın ön plana çıktığı, daha ziyade korumacılığı benimseyen sanayileşme modeli çerçevesinde 1934 tarihinde uygulanmaya geçirilmiştir. Projenin hazırlanmasında Sovyetler Birliği'nden sağlanan araç-gereç, makine ve teknik yardım desteği yapılmıştır. Bu plan doğu bloğu devletlerinde olduğu gibi “emredici” yönüyle değil de daha ziyade 2. Dünya Savaşı sonrasında Batı Avrupa ülkelerinde “yol gösterici plan” olarak uygulanmaya çalışılmıştır. 1932 tarihi Mayıs ayında bu amaç doğrultusunda Türk hükümetinden başbakan İsmet İnönü Sovyetler Birliği'ne gitmiştir. Bu ziyaret sonrası Sovyet teknik uzmanları 1932 tarihi yaz aylarında Türkiye'ye gelerek 1. Beş Yıllık Sanayi planında yer alan kalkınma ve sanayi altyapısının geliştirilmesi için çeşitli bölgelerde incelemeler yaparak rapor hazırlamışlardır.

Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı tarım ve hizmet sektörlerine yönelik olmadığından dolayı ulusal makro plan özelliği taşımamıştır. Bu plan sadece, sanayi sektörünü kapsamıştır. Bundan dolayı önceden belirlenen makro hedefler de bu planda yer almamıştır. Bu yönüyle Sovyet Rusya'sı haricinde örneği bulunmayan bir plan konumundadır. Diğer taraftan, başarıyla uygulanmış ve büyük ölçüde istenen sonuçlar gerçekleşmiştir.

Planın dayandığı temel ilkeleri şu şekilde özetlemek mümkündür:

1. Büyük sermaye ve ileri teknolojiye ihtiyaç duyan projelere,
2. Gerekli hammaddeleri ülke içinde üretilen sanayi tesislerine,
3. Kuruluş aşamasında kapasitelerin iç tüketimi karşılama düzeyine göre olmasına öncelik verilmiştir.

- Dokuma (pamuk, kendir, yün)
- Sellüloz (kağıt, karton, suni ipek)
- Maden (demir, kömür, bakır vb)
- Kimya (klor, fosfat, südkostik vb)
- Seramik (cam, porselen)

Belirlenen sektörler olmuştur.

3.4.2. İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı

İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planında ilkinde olduğu gibi milli gelirin %7'si oranında bir büyüme hedeflenmiştir. İkinci plan ile ülke refahının artırılmasını sağlayacak tasarruf, istihdam, enflasyon, dışa bağıllık gibi konuların büyüme hızına bağlı olarak gelişeceği üzerinde durulmuştur. Büyümeyi sağlayacak politika olarak özellikle sanayi sektörü belirlenmiştir. İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Plan metninde Türkiye'yi ham madde satarak mamul madde alan gelişmemiş bir ekonomik yapıdan, yaptığı mamul maddeyi satan sanayileşmiş bir yapıya ulaşmayı amaçladığı açık bir şekilde belirtilmiştir. Plan ile ülke sanayisinin ekonomiyi sürükleyen bir sektör olması için uğraşılacaktır. Bu amaç için sanayileşme sürecinin hızlanmasına yönelik karşılaştırmalı üstünlükler ilkesi benimsenmiştir. Ödemeler dengesinin gerçekleştirilebilmesi için mümkün olduğunca sanayi kollarında ihracatın

olabildiğince arttırılması ve uzun sürede karşılaştırmalı üstünlükler sağlanması için belirlenen alanlarda ithalatın önlenmesine yönelik tedbirler alınacaktır. Plan sonuçları açısından hedeflenen %7 oranında büyüme hızı neredeyse gerçekleşmiştir. Böylelikle hedeflenmiş olan kişi başı milli gelir artışı da sağlanmıştır.

İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planının ana stratejisi ve hedeflerini şu şekilde özetlemek mümkündür:

- “İktisadî canlanmanın sağlanması ve rasyonel bir kalkınmaya yönelik olarak hangi alanlarda sanayinin kurulacağı ve hangilerinin iyileştirileceği” belirlenecektir.
- Elektrik santrallerinin kurulması ile ülkenin enerji ihtiyacını karşılanacaktır.
- Kurulması planlanan Karabük Demir ve Çelik Fabrikasına makina sanayisi için başlangıç olarak yan mamullerini işleyecek fabrikalar kurulacaktır.
- Su ürünleri ile hayvancılığın geliştirilmesi, meyvelerin iç pazarda ve dış pazarda rekabetini sağlamaya çalışılacak.

İkinci Beş Yıllık Sanayileşme Planının ana hedefini yer altı kaynaklarına yönelme oluşturmuştur. Kısaca “Üç Siyah” olarak ifade edilebilecek olan kömür, demir-çelik ve petrol kaynakları ön plana çıkarılacaktır. Görüleceği üzere, ikinci planın ana stratejisi bir taraftan devlet desteği ile sanayinin gelişmesine yönelik çalışılırken, diğer taraftan özel kesimin sanayi teşebbüsleri ve tarımın geliştirilmesi amaçlanmıştır (Özyurt, 131).

3.5. Dünya Buhranı’nın Etkileri

I. Dünya Savaşı sonunda dünyada var olan konumu giderek değişen ve dünyanın en önemli ve en büyük tüketicisi konumuna gelen Amerika Birleşik devletleri 1921 - 1929 tarihleri arasında ekonomik buhran sonrasında otomobil sektöründe ve endüstri alanında ortaya çıkan gelişmeler sayesinde oluşan hisse senetlerindeki spekülasyonlar ekonomideki canlılığı yeniden kazandırmıştır. Ancak 1929 Ekiminde New York Borsası’nın ani çöküşü sonrasında insanlar servetlerinde görülen azalmaya bağlı olarak toplam tüketimde dip noktasına gelmiştir. Uzun süren durgunluk meydana gelmiştir. 1926-1929 tarihleri arasında yıllık kamu kesimi

yatırımlarının gerçekleştirilmesi sabit fiyatlar ile değerinin bir misline çıkarılmıştır. Ancak demiryolları olmak üzere, başlatılan diğer bütün imar programları Ekonomik Buhran nedeniyle bir girdap içine düşmüştür. Hüküm bu durumdan olumsuz anlamda etkilenmiştir (Aysan, 2000: 66).

Avrupa'da var olan gelişmiş devletlerin üretim kapasiteleri I. Dünya Savaşından dolayı azalma gösterirken diğer taraftan deniz aşırı devletlerin üretimlerinde artış görülmüştür. Avrupa'nın savaşlar sonrasında yeniden inşasının tamamlanması sonrasında dünya genelinde aşırı üretimden dolayı fazlalığın ortaya çıkması söz konusu olmuştur (Nere, 1980: 45).

1929 buhranında Amerikan borsasının çöküşü sonrasında tüketici bir taraftan harcamalarını ve yatırımları azaltırken diğer taraftan piyasadaki likiditesini azaltmak istemiştir. Bu durum sosyal alanda intihaları beraberinde getirmiştir. 1933 tarihi Amerika'ya %25 oranında işsizlik getirmiştir. GSYİH 1/3 oranında azalırken dokuz bin banka iflas etmiştir (Galbraith, 1989: 206).

Cumhuriyetin ilk yıllarında hükümetin uyguladığı politikalarda gümrük vergisinin arttırılması, devletin önemli ve yeni malî kaynaklar sağlayabilmesi, ithalatın olabildiğince kısılması sayesinde yabancı sermayedarların ülkeye yatırım yapmalarının önü açılmıştır (Turan, 1995: 315). Bu buhran yeni yatırımların durması sebep olmuş üretim kapasitesinin kullanım oranı hızla düşmesi kaçılmaz olmuştur.

1929 tarihli Ekonomik Buhran dünya genelinde yeni yatırımların durmasına veya azalmasına ve üretim kapasite kullanım oranlarında hızla düşüslere neden olmuştur (Özcan, 1981: 82). İhracat hacminde görülen daralma ve reel olarak para arzının genişlemesi sonrası iflas eden firma sayısı bir hayli artmıştır. Buna bağlı olarak da işsizlik oranlarında aynı derecede artışlar gözlenmiştir (Parasız, 1998: 25-26). Buhranın Türkiye'de ortaya çıkan ilk etkileri, Türk parası kıymetinde hızla düşüş yaşanmasına ve İngiliz parasına karşı bir o kadar hızla değer kaybetmeye başlamıştır. Bu durum aslında bir panik havasında gerçekleşmiştir. Bu panik havası Türk basınında da oldukça geniş bir şekilde yer almıştır. Aralık 1930 tarihindeki ekonomik

dalgalanmalar sonrasında Ankara hükümeti açıklamalarda bulunmak zorunda kalmıştır (Tekeli ve İlkin, 1983: 82).

Bu dönemde, Ulusal Ekonomi ve Tasarruf Derneği İktisat, halkı yerli eşya kullanmaya ve kullanmaya teşvik etmek amacıyla kurulmuştur(Kuruç, 1988:127-129). Alınan önlemlere rağmen, ekonomik krizin etkileri uzun zamandır ortadan kalkmamıştır(Türk, 1969: 9). Bu dönemde, Türkiye ekonomisine devlet müdahalesi ağırlığını hissetmeye başladı. Aslında, liberal sistemin önceki dönemlerde uygulanmasına rağmen, devlet, özel sektörün girişimi olarak ekonomi gibi önemli bir konu bırakmamıştır(Ölçen, 1982: 134).

Öte yandan, özel sektördeki girişimcilere ekonomik kalkınmaya hizmet etmeleri koşuluyla her türlü desteği sağlayacağı resmen açıklanmaktadır. Halkın servetindeki düşüşle birlikte, toplam tüketimi en aza indirdi ve uzun yıllar boyunca durgunluğa sebep olmuştur. I. Dünya Savaşı'na kadar Türkiye ekonomik faaliyetlerini sermaye olarak, genellikle Avrupa'dan sağlamıştır. Tüm ticari ve sanayi kuruluşları, özellikle kömür ve tekstil ürünleri, yabancı sermayenin eline geçmeye ve açık pazar haline gelmeye başlamış ve genellikle devlet güvenliği altında altyapı yatırımlarına yönelmiştir (Yaman, 1998: 59).

1929'da New York Borsası'nın çöküşünün bir sonucu olarak, uluslararası ticarete büyük bir düşüş yaşanmış ve 1933'de ABD'deki işsiz sayısı 14 milyona ulaşmıştır. Tüm dünyada Büyük Ekonomik Krizin yayılmasıyla birlikte, tüm sanayileşmiş ülkelerde yaklaşık 30 milyon insan işsizlikle mücadele etmiştir.

Batılılaşma serüveni ile birlikte Türkiye Cumhuriyeti, 1929 Dünya Ekonomik Depresyonunu büyük ölçüde etkilemiştir. Kriz sırasındaki bu olumsuzluklar, iç ve dış ticaret koşullarını kırdı. Hükümetin bütçe gelirleri azalan ithalat hacmi, önemli ölçüde azaltmıştır.

1929 krizi, dünya tarihindeki en önemli olaylardan biri olarak kabul görülür. Krizden sonra İtalya'da faşizm artmış ve Hitler Almanya'da iktidara gelmiştir. İspanya'da bir taraftan iç savaşlar diğer taraftan II. Dünya Savaşı süreci başlamıştır. 1929 krizi Amerikan halkını yalnızca ekonomik açıdan değil sosyal açıdan da etkilemiştir. İşini

kaybeden erkekler arasında 17 milyon aile reisi depresif sayıldı ve 1929 ile 1939 arasında yoksulluk ve açlığın artmasıyla birlikte birçok intihar girişimi yaşanmıştır (Turhan, 2005: 3-8).

Türkiye'de yaşanan kriz ile birlikte bozulan ticaret dengesi, ithalat hacminde ani bir daralma yaşandığını ve cari bütçe gelirlerinin önemli oranda azaldığını görülmüştür. Diğer bir deyişle, tarımsal ürünlerin satın alma gücü% 30 azalmış ve bu da kırsal üretim sektöründeki kitleler arasında hoşnutsuzluğa neden olmuştur (Parasız, 1998: 26).

Bu yıllarda dış ticaret dengemizin değerleri tamamen değiştiğini aşağıdaki tabloda daha net görebiliriz.

Tablo 3.9. *Dış ticaret değerlerinin yıllara göre dağılımı (Bin TL)*

Yıllar	İhracat	İthalat	Dış Ticaret Dengesi	Dış Ticaret Hacmi
1928	173.537	223.532	- 49.995	397.069
1929	155.214	256.296	-101.082	411.510
1930	151.454	147.550	3.903	299.005
1931	127.275	126.660	615	253.935

Kaynak: Ezer, 2010: 427-442

Tablo 3.10. *Dış ticaret miktarlarının yıllara göre dağılımı*

Yıllar	İhraç Miktarı (Ton)	İthal Miktarı (Ton)
1928	626.682	965.482
1929	669.664	965.606
1930	776.668	616.229
1931	883.221	496.609

Kaynak: Akt: Ezer, 2010: 427-442

Yukarıdaki tablolardan görülebileceği gibi; 1928'e kıyasla, 1929'un ihracat geliri düşmüştür. Türkiye'nin fiyat olarak daha fazla ihracat miktarının hızla düştüğü gerçeğine rağmen, daha az döviz sağlanmıştır. Bu açık ticaret döneminde, Türkiye'nin ihracatının% 40'ı oranında ihracat gelirlerini artırmak amacıyla açık dünya ticareti kısmen kapanmıştır Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, 1973: 288).

Ayrıca, 25.02.1930'da 1567 sayılı Türk Para Biriminin Korunması Hakkında Kanun Kanunu yürürlüğe kondu ve döviz işlemlerinde kontrol uygulanmıştır. Ek olarak, hükümete gerektiği şekilde koruma ile ilgili önlem alma yetkisi verildi ve ithalat yasakları getirildi(Sağlam, 1978: 314-315).

Türkiye, 1929'da yaşanan krizden diğer ülkelere göre daha az zarar görmüştür. Krizin etkilerini azaltmak amacıyla iç kullanımın ve tasarrufların teşvik edilmesi, Türk parasının yabancı para birimlerine karşı değer kaybının önlenmesi ve planlı bir ekonomi politikasının izlenmesi kararları alınmıştır. Kuşkusuz, son krizin ekonomi üzerindeki etkisi, 1929'da olduğundan dünyaya entegrasyona paralel olarak daha yoğun olmuştur.

4. 1923-1938 YILLARI ARASI EKONOMİK YAPI

Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Antlaşması'nda öngörülen serbest ticaret politikası çerçevesinde liberal politikaların oluşturulmasını takip eden yıllar izlenmiştir. Lozan Antlaşması'na eklenen ticaret anlaşmasında, Osmanlı gümrük tarifelerinin 5 yıl süreyle yürürlükte kalması öngörülmüştür(Eğilmez, 2015).

“İzmir İktisat Kongresi” bu dönemde izlenecek ekonomi politikasını tam anlamıyla şekillendirmiştir. Kongrenin asıl toplanma amacı, Osmanlı Devleti'nden devralınan vasat durumda olan bir ekonomik yapının onarılması ve yeni bir ekonomik bir yapı oluşturmaktır. Kongrenin temel amaçlarından biri de, ekonomik bağımsızlıkla birlikte siyasi bağımsızlığın tamamlanması ve Türk girişimcilerin güçlendirilmesi olmuştur. Bu çerçeveyi milliyetçi-liberal bir ekonomi politikası çerçevesi olarak tanımlamak yanlış olmaz.

Devlet cumhuriyetin yeni kurulduğu ilk yıllarda özel sektör yapısı üzerinde çalışmalar yapmış ve teşvik etmiştir. Türk girişimcileri güçlendirmek için özel çaba sarf etmiş, bu çabaların başında teşvik edici endüstri yasası gelmektedir. KİT' nin kurulması bu yıllarda başlamıştır. Devlet bu işletmeleri kurmayı ve özel sektör için nitelikli hammadde ve iş gücü sağlamayı planlıyordu. 1920-1923 arasındaki süreye geçiş dönemi denilebilir. Ülke bu dönemde bağımsızlığını sağlamak için mücadele etmektedir. 20 Haziran 1921 tarihinde, TBMM'nin ikinci yılın kırkinci toplantısında aldığı karar ilginç olup bu toplantı da, iç giyim eşyası yasası taslağı tartışılarak 7 maddelik bir kanun hazırlanmaktadır. Yasa konseylerinin 1 inci maddesi, tüm devlet görevlileri ve yetkilileri, jandarma, belediye üyeleri, kısaca yerli kumaş giymiş kişilerin durumuyla ilgili, yazılacak bölüm başkanının damgalı bulunması durumunda yabancı kumaş elbiseler özel bir kitapta eskiyene kadar kullanılmasına karar verildi. Bu verilen doğrultusunda, o dönemde bile ekonomiye verdikleri önemi göstermektedir(Bostancı, 1996: 20-21).

1922 yılında Atatürk, ekonomiye verdiği önemi şu sözlerle dile getirdi:

“Şimdi arkadaşlar, ekonomik yaşamımızı gözden geçireceğim. Hemen bildirmek isterim, ben ekonomik yaşam denince, tarım, ticaret, sanayi faaliyetlerini ve bütün bayındırlık işlerini, birbirinden ayrı düşünülmesi doğru olmayan bir bütün sayarım. Bu

nedenle şunu da hatırlatmalıyım ki, bir ulusa bağımsız görünüş ve değerini veren siyasi yaşam çarkında, devlet, fikir ve ekonomik yaşam işleyişleri birbirlerine bağlı ve birbirleri ile ilişkilidir, o kadar ki, bu işleyişler birbirine uyacak aynı düzen içinde çalıştırılmazsa, hükümetin çekici gücü harcanmış olur, ondan beklenen tam verim sağlanamaz. Onun içindir ki, bir ulusun kültür düzeyi üç alanda, devlet, fikir ve ekonomi alanlarındaki çalışma ve başarılı sonuçlarının toplamı ile ölçülür” (TBMM Zabıtları, 5/20, 4).

Aynı tarihlerde Atatürk, izlenecek politikalar açısından bilgi verdi ve bu politikalarındaki temel ilkenin tam bir anlamıyla bağımsızlık olduğuna vurgu yaptı:

“Bu günkü mücadelemizin amacı tam bağımsızlıktır. Bağımsızlığın tam sağlanabilmesi ise ancak malî bağımsızlık ile mümkündür. Bir devletin aslı bağımsızlıktan yoksun olunca o devletin bütün hayatı bölümlerinde bağımsızlık sakat durumdadır. Çünkü her devlet organı ancak maliye ile yasar. Malî bağımsızlığın korunması için ilk şart bütçenin ekonomik bünye ile uygunluğu ve denk olmasıdır. Bundan dolayı devlet yapısını yaşatmak için dış ülkelere başvurmadan ülkeyi gelir kaynakları ile yönetmek çözüm ve önlemlerini bulmak gereklidir ve bulunabilir” (TBMM Zabıtları, 1/3, 7).

Ekonomik politikalar açısından baktığımızda, “1908-1923 ile 1923-1938” arasındaki sürenin süreklilik ve benzerlik içinde olduğunu görülmektedir (Boratav, 1995: 28). Bu bağlamda, ekonomi politikasının somut çerçevesi, 1923 “İzmir Ekonomik Kongresi” ve “Lozan Barış Anlaşması” bu konunun hükümlerini etkilemiştir. Lozan Barış Toplantılarına katılmadan önce bile, Keynes'in kitabı Fethi Okyar tarafından çevrildi ve resmi olarak Ankara Hükümeti tarafından basıldı, bu da Keynes'in fikirlerinin kullanıldığını öne sürdüğünü göstermektedir (Yüksel, 1996: 611).

Yeni kurulan Cumhuriyetin izleyeceği ekonomik politikalar aslında İzmir Ekonomik Kongresi tarafından belirlendi. Kongrede Atatürk: “Yeni Türkiye'mizi layık olduğu merteye-i resanete imâl edebilmek için, behemehal iktisadiyatımıza birinci derecede ve en çok ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz. Zamanımız tamamen bir iktisat devrinden baksa bir şey değildir” (İnan, 1989: 58) demiştir ve bunu diyerek iktisada verilen öneme vurgu yapmıştır. Atatürk'ten sonra konuşan dönem milletvekili Mahmut Esat Bey, izlenecek politikayı şöyle ifade etti; " Yeni Türkiye, muhtelit bir iktisat sistemi takip etmelidir”. Ekonomik temsilci Mahmut Esat Bey, sistemden bağımsız olarak, ülkenin koşullarına en uygun olan karışık ekonomik sistemin sinyallerini verdi; “Hülasa bazı hususatta iktisadîyatımız devletleştirme usulünü takip edecek, bazı hususta iktisadî teşebbüslerini şahsi teşebbüslere devredecektir” (İnan 1989, 76). Bu nedenle, 1923-1930 döneminin liberalizmi hakkında konuşmak

yanıltıcı olabilir, çünkü liberal odaklı bir politika olmasa da, bu dönemde belirli bir devlet müdahalesi vardı. 1 Mart 1922’de yaptığı açılış konuşmasında Atatürk: “Ekonomi politikamızın önemli amaçlarından biri de; toplumun genel faydasını doğrudan doğruya ilgilendiren kuruluşlar ile ekonomik alandaki teşebbüsleri, malî ve teknik gücümüzün ölçülerine uygun olarak devletleştirmektir (İnan, 1972: 31) diyerek ekonomiye müdahale hakkında konuşmaktadır. Atatürk, 1922’de devletleştirmesinden bahsetmesine rağmen, iktisadi açıdan genel ilkelerinin benimsendiği İzmir Ekonomik Kongresi’nde devletçiliğe değinilmemiştir.

Ülke özellikle işletmecilik yapmadığı halde, tekel olanları imtiyazlı şirketlere dağıtarak, devlet ihaleleri yoluyla ve geniş destekleme yolu ile özel tedbir alarak özel sermaye birikimini geliştirmeyi hızlandırmanın, sonraki müdahaleci döneme göre yeni bir yolunu denemektedir (Boratav, 1974, 12). Bu modeli yeni bir model olarak görse de Mahmut Esat Bey, konuşmasında, 1923-1930 Dönemi, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçerken ekonomik politikalarda fazla bir değişimin olmadığı gerçeğinin örneklerini içermektedir. Bu dönemde, hükümetin aşağıdaki uygulamaları özel sektörün destekleneceğine dair ipuçları vermektedir.

Bu uygulamalar şunları içerir:

- Devletin tüm tekelleri özel şahıslara ve ayrıcalıklı şirketlere devredilmiştir.
- İş Bankası kurulmuş ve sanayi teşvik edilmiştir.
- Atatürk’ün İktisat Kongresi’nde dediği gibi, yabancı sermaye belli koşullar altında desteklendi.
- Sanayi ve Maadin Bankası kuruldu ve özel sanayi ve madencilik işletmeleri desteklendi.
- Şeker işletmelerine özel teşvikler ve imtiyazlar

Özel sektörün desteğiyle, devlet hazine gelirini sağlamak ve devletten bazı kamu hizmetleri sağlamak için, tütün, şeker, tuz, yağ, alkollü içecekler (bazı istisnalar dışında), kibrit üretimi ve ithalatı, devlet tekelinin yanı sıra, Türk gemilerine kabotaj hakkı tanınması ve demiryollarının yabancı şirketlerin elinde yerelleştirilmesi ile devlet işletmeciliği sağlanmıştır.

1926'da İnhisarlar Umum Müdürlüğü kurulmuş ve tekeller bu kurum tarafından yönetilmiştir. Hükümet ayrıca, yasaları uygularken, zaman içinde özel şirketlere devredilmeleri gerektiğini de düşünüyor. Örneğin, şeker ve petrol ürünleri ile ilgili maddelerde yer alan makalelerde özellikle ilk maddelerin özel şirketlere devredilebileceği belirtildi. Dış tekele izin vermek istenmese de, yeni tekellerin bir kısmı bir süredir yabancı şirketlere bırakılmıştır.

1923-1930 döneminde belirli tekeller imtiyazlı şirketlere devredildi. Kibrit ve çakmaklar, barut ve patlayıcı maddeler, ispirto ve alkollü içecekler, petrol benzin ithalatı ve dört ana işletme olarak (Boratav, 1995: 29) bu tekel uygulamaları, önümüzdeki dönemlerde çeşitli sektörler tarafından eleştiri alacaklardır.

Koruyucu ve sanayileşmeci bir politika izlenmiş olmasına rağmen, Lozan Antlaşması'nın gümrük hükümleri bu korumacı politikaları önlemiştir. 1923 ile 1929 arasındaki ile Ulusal Ekonomisi arasındaki görüş, “korumacı ve sanayileşmeci politikaları” sembolize etmektedir. Lozan Antlaşması'nın gümrük politikalarına getirdiği engeller nedeniyle, bu politika yerel ve ulusal burjuvaların gelişmesine yönelmiştir (Boratav, 1995: 28).

18 Mart 1923'te Tarsus'ta çiftçilerle görüşürken Atatürk ekonomiye verdiği önemi dile getirirken ulusal unsurlara atıfta bulundu:

“Elbette yalnız şahsi ihtiyaçlarınızı tehvin etmek için çalışmıyorsunuz. İhtiyacınızdan fazla mahsulatı harice sevk ve onları altına kalbedeceksiniz. Bunu yapabilmek için tüccarlara ihtiyacınız vardır. Eğer tüccarlar bizden olmazsa millî servetin ehemmiyetli bir kısmı şimdiye kadar olduğu gibi yine ağıyarda kalacaktır. Onun için millî ticaretimizi yükseltmeye mecbursunuz. Bütün bu basit fakat hayatî hakikatleri bilerek, bilmeyenlere de yolu ile veya zor ile anlatarak gayemize yürüyeceğiz” (Arıburnu 1973, 43).

Ulusal ekonomiye yönelime en açık uygulama, devlet tekellerinin imtiyazlı özel kişi ve şirketler tarafından uygulanmasıdır. Ulusal ekonomik politikaya yönelmenin nedeni, ulusal girişimcinin gücüne bir inanç değil, ulusal bir girişimci sınıfına ve devletin kaynaklarının bulunmamasıdır (Buluş, 2003: 43). İş Bankası, siyasi çevrelerin ve sermaye çevrelerinin yakınlaşmasında rol oynayarak, sermaye

çevrelerinin talepleri doğrultusunda baskı politikası kararları almıştır (Boratav, 1995: 30).

Ticaret ve sanayinin kredi ihtiyacını Atatürk'ün sağladığı parayla karşılamak için kurulan İş Bankası, o günlerin ekonomik politikasını yansıtan bir organizasyondur (Avcıoğlu 1982, 374). Hükümet, ticari ve endüstriyel faaliyetler alanında faaliyetler düzenlemek için 1925 tarihinde “Ticaret ve Sanayi Yasası'nı” çıkarmıştır. Ticaret ve Sanayi Yasası ile bütün meslek erbabı odaya kaydolmak zorunda kaldılar. (Parlamentonun Mutabakatı, 2/18, 429-430). Kanun önünde var olan bu kurumlar, bu kanuna göre yasal bir temele oturtulmuştur.

4.2. 1923-1938 Yıllarında İç Ve Dış Ticaret

Türkiye Cumhuriyeti ekonomik olarak çok zor koşullar altında kuruldu. Savaşın yıkıcı etkileri, az gelişmiş bir sanayi yapısı, tarımda ilkel yöntemlere bağlı bir ekonomi ve Osmanlı İmparatorluğu'ndan dış borçlar bu dönem için sıkıntı kaynakları arasındadır (Sağlam, 1991: 79).

Osmanlı Devleti'nin yönetimi, teslim olmaları nedeniyle serbest dış ticaret rejimini benimsemek zorunda kaldı. Bu durum, ülkenin güçlü devletlerin politikada ve dış ekonomik ilişkilerde kontrolüne yol açtı. 19. yüzyılda imzalanan ticaret anlaşmalarıyla durum daha da kötüye gitti. Örneğin, yerli sanayiye gümrük vergileriyle korumak mümkün değildir. Devlet, gümrük vergilerini% 3'ten daha fazla artırma hakkına sahip değildir. Bunun yanında, yerel tüccarlar yerel gümrük ödemeleri yaparken, aynı işi yapan yabancıların vergi borcu yoktur. Böylece haksız rekabet yasallaştırıldı. Ülkenin Düyun-u Umumiye ve I. Dünya Savaşı yılları (1881 - 1914) arasındaki dış ticaret verileri aşağıdaki gibidir:

Tablo 4.11. *Dış ticaret (1881-1914)*

Yıllar	İthalat	İhracat	Dış Açık
1880	17 847	8 467	9 350
1890	22 914	12 836	10 007
1900	23 841	14 905	8 936

1911	44 990	24 712	20 282
1913	40 809	21 436	19 373

Kaynak: Tokgöz, 1999

Dış ticaret yapısı değişmiş ve tarımsal ve maden de hammadde ihraç eden tüketim mallarını ithal eden ekonomik bir yapı oluşturulmuştur. İthalat ihracattan çok daha hızlı artması ve ülkenin dış ticaret dengesinde büyük açıklar olduğu gösterilmiştir (Berkes, 1975: 34).

Cumhuriyetin ilk yıllarında enflasyon gibi ekonomik sorun yaşamamıştır. Atatürk, paranın değerinin istikrarına her zaman büyük önem vermiştir ve İstiklal Savaşı'nın en zor günlerinde bile dolaşıma yeni para sokmamıştır. Atatürk bu yıllarda sıkı para politikasını benimsemiş, karşılıksız para basımı yapılmamıştır (Sabır, 2003: 4).

Özetlemek gerekirse, Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın temel amacı, tam bağımsızlığı sağlamak için Misak- Milli ile belirlenen sınırlar dahilinde egemen, ulusal bir devlet kurulmasıdır. Devletin sosyo-ekonomik değişimi bu amaç için ve barış sonrası kabul edilebilir; Osmanlı devletini yarı-sömürgeci bir duruma getirecek şartlara ve olumsuzluğa cevaben Osmanlı İmparatorluğu'ndan kalan miras, milli savaşa katılanlar ve faydalı gördükleri ve savaş sonrası döneme katılanlar tarafından belirlenecektir. Ayrıca, savaşın sonunda Türkiye'nin karşı karşıya kaldığı sorunlar, savaşın izleneceği ulusal ekonomik politikalar sınırlarını çizecek ve sıkıntısı büyük ölçüde olacaktır (Yaman, 2001: 429).

Cumhuriyet hükümeti, Osmanlı İmparatorluğu'ndan aldığı kâğıt para ile faaliyete geçti. Cumhuriyetin ilk kuruluş yıllarında para arzını artırmamak için özel dikkat gösterildi. Amaç, halkın güvenini Türk parasına karşı geri getirmektir. Ancak, kapalı ülke ekonomisi yaklaşımı ve TL'nin aşırı değerlenmesi neticesinde ihracat kapasitesi azalmış ve ithalat talebi daha da hızlanmıştır. Artan gümrük vergileri de döviz talebini kıramamış ve yabancı ülkelere yapılan dış borç ödemeleri de döviz talebini arttırmıştır (Pirimoğlu, 1991: 194).

Bu dönemde milli gelirimizin% 7-7,5 oranında artmasına rağmen, banknottaki (emisyon) artışın% 1 civarında tutulması nedeniyle, enflasyon olgusu (1914-1920

yılları arasında rekor seviyeye ulaşan) hiç olmamıştır. Ayrıca, dünya ekonomik krizinin etkileri ile birlikte uygulanan sıkı para politikası deflasyonist bir ortam oluşturmuştur. Tablo 1'den de görüleceği üzere, genel fiyat seviyesi 1923-30 yılları arasında ortalama% 4 oranında azalma görülmektedir. Kredi kapasitesi 1923'te istikrarlı bir artışla artarak 1930'da 100 milyon TL'ye ulaşmıştır (Eren, 1998: 10). 1923'te toplam 50 milyon TL olan kredi hacmi 1930'da 100 milyon TL'ye ulaşmıştır (Eren, 1998: 10).

Tablo 4.12. *Türkiye'de ekonomi politika dönemlerine göre para-kredi ve enflasyon değerleri*

Yıllar	Emisyon Hacmi		Kredi Hacmi Milyon TL	Enflasyon İndeksi	Yıllık Enflasyon Oranı %	Yıllar
	Milyon TL	Yıllık Artış %				
1923	159	—	—	50	100	159
1930	163	0,4	0,4	100	70	-4,0
1938	194	2,1	2,1	200	68	-2,0
1944	941	26,3	26,3	600	317	28,0
1950	861	-0,2	-0,2	1.300	309	-0,2
1954	1.900	20,0	20,0	5.000	384	5,6
1960	5.000	16,0	16,0	8.700	862	14,4

Kaynak: DİE (1991)

1930'larda, para politikasının amacı döviz kurlarındaki istikrarı korumak ve fiyat istikrarını korumak olduğu görülmektedir. Bu amaçla eşdeğer bir bütçe ve sıkı para politikası uygulanmış ve para arzı artışlarının önlenmesiyle fiyatlarda herhangi bir artış gözlenmemiştir (Pirimoğlu, 1991: 195).

Tablo 4.12. *GSMH Atatürk döneminde sektörel dağılımı (000.000 TL.)*

Yıl	Tarım	Sanayi	İnşaat sanayi	Ticaret	Ulaştırma ve haberleşme	Mali Müesseseler	Konut sahipliği	Serbest meslek ve hizmetler	(Eksi) İzafi banka hizmetleri
1923	1.270,20	310,2	81,1	202,1	94,9	18,7	505,2	151,3	9,9
1924	1.616,80	288,9	111,1	228,8	117,2	26,9	516,7	173,8	14,2
1925	1.706,20	345,9	141,2	270,1	136,9	40,6	528,6	193,4	29,2
1926	2.253,60	398,1	141,6	305	151,4	61,1	540,9	229,5	41,5
1927	1.565,30	480	180	315,2	150,7	56,9	553,6	198,9	57,2
1928	1.857,90	474,4	201	320,4	169,6	67,1	567,1	220	51,3
1929	2.643,30	493,3	239,5	335,4	194,5	76,4	581,2	270,3	58,9
1930	2.542,20	554,4	247,6	338,1	195,6	86,4	595,6	275,9	57,4
1931	2.907,90	636	165,2	370,1	205	89,0	610,2	300,4	70
1932	2.074,40	745,3	161,2	390	192,3	102,6	625,2	265,4	64,1
1933	2.527,50	882,4	188,1	435,4	213,1	83,1	640,7	308,4	59,9
1934	2.596,10	1.004,20	221,2	487,5	232,5	90,4	656,9	327,5	65,2
1935	2.435,00	1.000,60	214,5	481,1	230,2	79	671,5	317,2	56,9
1936	3.747,10	968	244,4	499,3	261,6	86,6	685,9	393,3	63
1937	3.611,60	1.062,80	252,6	540,4	288	85,3	701,1	398,1	51,1
1938	3.808,60	1.236,10	316,6	626,4	324,2	144,9	717,1	436,8	74,3

Kaynak: Başbakanlık DİE, 2001: 576–585

4.3. 1923-1938 Döneminde Ekonomik Sektörlerin Durumu

4.3.1. Tarım Sektörü

İnsanların % 90'ının okuma yazma bilmediği, % 80'den fazla geçim kaynağı olduğu tarıma dayalı faaliyetlerde Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk yıllarda, köy kesim çağıının arkasında ilkel bir tarım teknolojisi kullanmaktaydılar ve ekilebilir alanların çok küçük bir bölümünü işletilmekteydi. Sermaye birikimi, altyapı, vasıflı işgücü ve iş tecrübesi olan herhangi bir girişimci yoktur.

Tarım sektörüyle ilgili ilk resmi bilgi, 1927 yılında yapılan nüfus, tarım ve sanayi sayımlarının sonuçlarına dayanmaktadır. 1927 tarım sayımı verilerinin tahminlerine göre, ülkenin topraklarının% 32'si ekilmektedir ancak ekili alan yaklaşık% 5 civarındadır. Yetiştiriciliğin% 89,5'i tahıl,% 6,6'sı endüstriyel tesisler ve% 3,9'u bakliyatla temsil edilmektedir. Tahıldaki ortalama verim 668 kg'dır. Toprakların ortalama bir çift çeki hayvanı ile işlendiği bu dönemde; ülkenin toplam tarım makinelerinin sayısı, tırmık dahil 15.700 civarındadır. Traktör sayısının çok az olması ve sadece İstanbul, İzmir gibi büyük şehirlerde kullanıma başlanmıştır. 1940 yılına gelindiğinde traktör sayısı 1065'e ancak ulaşmıştır. Toplam üretimdeki artış, 1923-1938 döneminde ekilebilir arazilerin kullanım oranının düşük olması nedeniyle sınırlı olması ve içeriye dönük aile işletmesinin yaygın olması, iç ve dış pazarlara açılmasını engellemiştir. Bitki üretimine göre, hayvancılık daha yaygın ve daha geniş bir pazardır. Ülkedeki büyük çayırılar ve meralar nedeniyle hayvancılık daha ucuz ve kolay hale getirilmiştir. Savaş yıllarında, azalan hayvan varlığı barış döneminde hızla artmıştır.

İncelenen dönemde, geçimlik bir üretim tarzı yerini pazar ilişkilerinin güçlendirilmesiyle yapı değiştirilmiştir. Dahası, fiskal yapı Osmanlılardan daha köylülerin lehinedir. Fazlalığın kaldırılmasıyla birlikte, tarım sektöründeki vergiler büyük ölçüde azaltılmış ve verginin kazançlardaki artışı tarım sektöründe bir artışa neden olmuştur (Topuz, 2007: 388).

1927'de yapılan ilk nüfus sayımında nüfusun 13 648 000 kişi olduğu, genel nüfusun% 47.71'inin çiftçi (4 368 061),% 3.7'sinin esnaf (299 000) ve% 2.8'inin

tüccar (257 000) olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, her zaman olduğu gibi, Cumhuriyetin ilk yıllarında tarımın ön planda olduğunu göstermektedir.

1923-1938 döneminde Türkiye'de ortalama 70 dönümlük serbest arazi alanıdır. Dönem boyunca ekilen toprak miktarı yılda% 2,5 oranında artmıştır. Sürenin sonunda ekilebilir alanın yaklaşık% 35 oranına ulaşmıştır. Tarımsal üretimde bu dönemde önemli bölgesel farklılıklar vardır (Koçtürk ve Gökalan, 2010: 52).

4.3.2. Sanayi Sektörü

Cumhuriyetin ilk yarısında sınai kalkınmayı sağlamak için 1923 İzmir Ekonomik Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda önlemler alınmıştır. Alınan en önemli önlemler Sanayi ve Maadin Bankası'nın (1925) kurulması ve Sanayi Teşvik Kanununun (1927) verilmesiydi. Bunlara ek olarak, ihracata yöneltilecek olan sanayilerin ithal girdilerinin, esnafın ve esnafın örgütlenmesi ve tanıtılan yeni düzenlemelerin başlılarıdır (Burak, 2008: 225). Özetlemek gerekirse, 1923-1938 döneminde ve özellikle 1929'dan sonra ithal ikameye dayalı sanayileşmenin temel ekonomik politika haline geldiği iki farklı uygulama gözlenmiştir. Dönemin başında özel birikim için uygun ekonomik, yasal ve sosyal ortam yaratmayı amaçlayan genel politika ve uygulamalar ön planda iken, 1929'dan bu yana sanayide yaygın bir devlet kapitalizmi uygulanmıştır. Diğer bir ifade bir 1930'larla birlikte devletçi uygulama ithal ikameci sanayileşmeyi özel kesimin başlayacağı noktadan almış ve yürütmüştür (Koçtürk ve Gökalan, 2010: 52).

4.3.3. Hizmet Sektörü

Bankacılık Cumhuriyet döneminde yeni kurulan sınırlara göre, ulusal ekonomi ve piyasa yaratma hedefi çerçevesinde finansal alanda birçok düzenleme yapılmıştır. Ulusal bankacılık hareketi 1920'lerde devlet bankaları ve yerel bankalarla birlikte gelişti. 1923 İzmir Ekonomik Kongresi'nin ana ticaret bankası olan İş Bankası (1924), tüccarların istediği ana ticaret bankasıydı ve hem ticari hem de endüstriyel krediler ve doğrudan yatırımlar sağlayan karma bir banka olarak kuruldu. Emlak Eytam Bankası (1927), Ankara şehrinin gelişimi idi. 1925'te Türkiye'yi ilk yatırım bankası olarak kabul edebiliriz. Ticaret Bakanlığı'na bağlı olarak Sanayi ve Maden

Bankası bir anonim şirket olarak kurulmuştur(Coşar, <http://ideas.repec.org/s/yil/wpaper.html>).

4.3.3.1. Ulusal bankalar dönemi (1923-1932)

Devletin başta gelenleri ile toplumun katılımıyla tarım, ticaret ve sanayi sektörleri 1923 yılında yapılan İzmir Ekonomi Kongresi'nde, ekonomik kalkınma için ulusal bankacılık oluşturulması gerekliliği tüm katılımcılar tarafından dile getirildi. Kongrede ifade edilen görüşlere göre, güçlü bankaların kurulması için özel sektörün olanakları yeterli değildir. Hükümetin, bu konuda devlet bankaları kurulmasına katkıda bulunmalıdır (Akguç, 1989: 19).

Kongreye katılan tüccarlar büyük bir ticari bankanın kurulmasını önermişler ve bu teklif doğrultusunda 1924 yılında Türkiye İş Bankası'ndaki özel bankalar kurulmuştur. Ekonomik Kongreye katılan sanayicilerin önerileri arasında bir sanayi bankası kurulması vardı. Bu teklif, Türkiye Sanayi ile uyumludur ve 1925'te Maden Bankası kurulmuştur. Bu banka ülkemizde kurulan ilk kalkınma bankasıdır.

İzmir Ekonomik Kongresi temsilcileri, Ziraat Bankası'nın tarım sektörüne daha fazla ve daha fazla kredi verebilmeleri için güçlendirilmesini istemiştir. Bu talepler doğrultusunda 1924 yılında Ziraat Bankası'nın sermayesi artırılmış ve bankaya her türlü bankacılık faaliyetinde bulunma ve tarımsal kredi verme yetkisi verilmiştir ve bankanın statüsü anonim şirkete dönüştürülmüştür. . 1930'da bankanın kaynakları tekrar arttırıldı. Bu sermaye artışlarına rağmen, banka 1920'lerde ve 1930'larda faiz oranlarının düşük tutulduğu tarımsal kredilerden faydalanmamış ve bu dönemde daha fazla ticari kredi verilmiştir. 1923-1932 döneminde, bölge tüccarlarının kredi ihtiyaçlarını karşılamak için çok sayıda yerli veya yabancı sermayeli tek bir şube bankası kurulmuştur.

Tablo 4.14. 1923-1929 döneminde parasal göstergeler(Milyon TL)

Yıllar	Dolaşımdaki Kağıt ve madeni para	Banka mevduatı (vadeli ve vadesiz)	Dolaşımdaki para + banka mevduatı(para arzı)	Para arzı içinde banka mev. Payı (%)	Banka kredileri
1924	156	76	232	33	123
1925	159	89	248	36	134
1926	159	117	276	42	145
1927	159	129	288	45	149
1928	165	171	336	51	191
1929	168	211	379	56	204

Kaynak : Tezel, 1986: 111.

Görülebileceği gibi, Tablo 2'deki dolaşımdaki para miktarında önemli bir artış veya azalış olmasına rağmen, dönemin banka parasının genişlemesiyle telafi edildiği bir gerçektir. Yıllara göre, dönem içerisinde dolaşımda bulunan toplam para ve banka mevduatı değerlerinden oluşan para arzı, 1924'ten 1929'a kadar % 19'a yükselmiş, banka mevduatı yıllık% 23, yıllık ortalama% 11 oranında artmıştır.

4.3.3.2. Özel amaçlı devlet bankalarının kurulduğu dönem (1933-1944)

Ekonomik devletçilik strateji aynı zamanda bankacılık sistemimizi de önemli ölçüde etkilemiştir. Bu dönemde Sümerbank (1933), Belediyeler Bankası (1933), Etibank (1935), Denizbank (1937) ve Halk Bankası ve Halk Sandıkları (1938), kuruluş, işletme ve sanayi planlarında işletmelerin finansmanı, bir bankanın statüsüyle kuruldu.

Sümerbank'ın en önemli işlevi, bu planın hayata geçirildiği 1933-1938 yıllarında 13 sanayi tesisi kurmaktır. Bu yatırımları finanse etmek için Sovyetler Birliği'nden 8 milyon dolarlık kredi kullanıldı. 1933-1944 döneminde, devletin gerçekleştirdiği yatırımların, özel sektör tarafından yapılan yatırımların, göreceli olarak düşük getiri oranı ve dolayısıyla bu yatırımların finansmanlarının bütçe olanakları zorlanarak ve

bazı zorunlu tasarruf imkanlarına başvurularak karşılanmasıyla mümkün olabilmiştir. Bu yatırımların finanse edilmesi, bazı zorunlu tasarruf fırsatlarına başvurularak karşılandı. 1936 yılında kabul edilen 2999 sayılı Bankacılık Kanunu ile Banka veya aynı derecede (yaklaşık yüzde 6-7) faiz oranlı menkul kıymetlerin ayrılması istenmiştir ve bu uygulamanın bir amacı düşük faizli kredi sağlamak olup, kamu yatırımları için uygun finansman kaynağı oluşturmaktır.

Bu dönemde, devlet işletmelerinin finansman ihtiyaçlarındaki ve II. Dünya Savaşı nedeniyle savunma harcamalarındaki artışa bağlı olarak, hükümetin bankacılık sektöründen kredi talepleri artmış, uzun vadeli iç borçlanma yapılmış ve Merkez Bankası tahakkukundan yararlanılmıştır. 1938'de, İngiltere'de 10 milyon pound değerinde altın 1940'ta alındı ve Merkez Bankası peşin ödeme aldı. Ayrıca, zorunlu karşılık oranı 1942'de yüzde 20'ye çıkarıldı ve tüm bu hükümlerin Devlet İç Borçlanma Menkul Kıymetlerine yatırılması gerekiyordu.

4.4. 1923-1938 DÖNEMİNE GENEL EKONOMİK BAKIŞ

4.4.1. Atatürk'ün Ekonomi Politikaları

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, tarım, sanayi, demiryolu, altyapı, finans ve para kontrolü gibi birçok kurum yabancılar tarafından kontrol altındadır. I. Dünya Savaşı ve arkasında imzalanan Mondros Mütarekesi'ne göre, Anadolu topraklarının çoğu işgal edildi ve Milli Kurtuluş Savaşı Mustafa Kemal öncülüğünde başladı. Ülkenin bütün kaynakları ekonomideki mücadelede kullanılmış kaynakları yetersiz kalmış ve ülkenin genç erkek nüfusu cephelerde şehit edilmiştir. Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasından ve Cumhuriyet'in ilan edilmesinden sonra, tam bağımsızlık ilkesi çerçevesinde ekonomik bağımsızlığın sağlanması için adımlar atılmıştır. Ekonominin tüm alanlarında, yabancı kaynaklara bağımlı olmadan ülke çapında yeniden yapılandırma çalışmaları yürütülmüştür. Üstelik 1929'da bütün dünyayı nüfuz altına sokan büyük buhran, birçok ülkenin ekonomik açıdan zorlu bir süreç geçirmesine neden olmuştur. Genç Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk'ün öngördüğü yatırım önlemleri bu ekonomik krizden az zararla sıyrılmayı yardımcı

olmuştur. Bu sayede ülke tüm alanlarda yatırımlara ve hızlı gelişmelere tanık olmuştur.

Atatürk'ün ekonomik politikaları, Türk milletini çağdaş medeniyet seviyesine getirmeyi amaçlamaktadır. Bu medeniyet düzeyi, Batı Avrupa toplumlarında görülen bir ekonomik refah düzeyidir. Bununla birlikte, bu ekonomik gelişme modeli, dünyadaki ezilen ulusların örnek bir özelliğine sahiptir (Aysan, 1981: 14).

Atatürk, bağımsız bir cumhuriyetin kurulmasına ve ikincisi ekonomik kalkınmaya ön planda yer vermiştir. Çünkü 17 Şubat 1923'te İzmir Ekonomik Kongresi'ndeki açılış konuşmasında açıkladığı gibi, Türk tarihi incelendiğinde, düşüş ve çöküş sebeplerinin ekonomik sorunlara bağlı olduğu görülmektedir. Kazanan zaferlerin ve başarısızlıkların tümü, içerisindeki ekonomik durumla ilgilidir (Ökçün, 1968: 45).

Atatürk'ün çeşitli vesilelerle yaptığı konuşma ve uygulamalara göre, ekonomik politikaların amaçları şöyle özetlenebilir (Boratav, 1967: 54):

1. Dengeli gelir dağılımı,
2. Sermaye hızlı birikiminin sağlanması ve dengeli birikimi,
3. Dış ödemeleri ve dış ticaret dengesini sağlamak,
4. Tam çalışma usulleri,
5. Enflasyon olmadan hızlı gelişme,
6. Özel teşebbüsün geliştirilmesi,
7. Bölgeler arasında dengeli gelişme,
8. Avrupalı sermaye sahipleri ile yapılacak olan işbirliği hakkındadır.

Bu amaçların en açık şekilde gösterildiği belgeler, Atatürk'ün sorumlu hükümete yönlendirmelerini ve milletvekillerinin temel önerilerini içeren TBMM'nin açılış konuşmalarıdır. Atatürk, Türkiye Büyük Millet Meclisi'ndeki açılış konuşmasında yaşamı boyunca ekonomik sorunları ve ekonomik kalkınma hedeflerini ve her zaman daha da artacak önemini de içermektedir (Öztürk, 1969: 21).

Atatürk, sermayeyi geliştirmek, biriktirmek, girişimci sınıf vb. meselelerden sıkıntı çeken ülkelerde, devletin ekonomik meselelerde ilke olarak düzenlenmesi gerektiği ilkesini savunurken, bazı açılardan dezavantajlara yol açacağını, ‘demokrasinin belirgin nitelikleri açısından’ göz ardı edilmemelidir. Bu konuda aşırı ısınmanın zamanla bireyin özgürlüğünü sınırlayacağını düşünülmektedir. Bu söylediği, doğrudan sosyalist veya kolektivist düzen eleştirisidir. Cumhuriyetin ilk yıllarındaki ekonomik tablo, yokluğun belirlediği bir resimdir. Bu yokluğun sebebi başta ulusal sermaye birikimi var (Kuruç, 1987: 46-47).

Türkiye’de sözde ekonomik gelişme sırasında gerçekleştirilen Türk ve Türk mucizesi, imkansızlığın olmayışı nedeniyle meydana gelen her şeyi ve ekonomik politikalarının gölgesinde uygulanır. Bu politikalar, yıllardır varlığını sürdüren Türk milletinin geleceğini şekillendirmiştir (Kepenek, 2009: 37).

Atatürk bu politikaları tek bir metin ve ayrıntıda sundu. Ancak, 1922-1938 yılları arasında iktisat politikalarının konuşmaları ve açıklamaları, uygulama ve davranışları göz önüne alındığında, tüm politikaların insanlara hayranlık uyandıran bir sistem yaklaşımında çelişkili olduğu ve kalkınma ekonomisinin olduğu görülmekte, İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra ve ezilen ülkeler için bu sebep ileri sürüldü.

4.4.2. Bütçe ve Maliye Politikası

Atatürk dönemi maliye politikaları hem teorik açıdan hem de pratik açıdan gelinen dönüm noktasını oluşturmuştur. Keynesyen İşlevsel Finans anlayışı bu dönem içerisinde ortaya çıkmıştır. Yaklaşık iki yüzyıl devam eden Klasik Finans kavramının egemenliğini sona erdirdi. Bu açıdan, Türkiye’nin maliye politikaları Klasik Finans, Fonksiyonel Finans ve Planlanan Finans üçgeninin içindeki bir çözümü birleştirmeye çalışmıştır (Akalin, 2008: vi).

Atatürk’ün maliye politikası borçlanmayı önleyen denk bütçe uygulamalarına dayanmaktadır (Yıldırım, 2006: 56). Denge içerisinde olmadığı görülen bir bütçenin değerli olarak kabul edilmesi mümkün değildir. Bütçe kesinlikle yasaktır. Bu nedenle bütçeler eşittir. Eşdeğer bütçe fiyat istikrarını sağlamak için ana koşul olarak görülmüştür ve bu konu üzerinde oldukça özenli davranılmıştır. Devletin sahip

olduğu gelirlerin arasında eşdeğerlik, eşdeğer ve normal harcamalarla aynı fikirdeydi. Bütçe dengelerinin iç ve dış borçlardan sağlanan devlet gelirleriyle sağlanması kabul edilmemektedir. Atatürk'ün bütçe dengesiyle ilgili bu önlemlere ayak uydurmasının ana nedeni, Devlet Hazinesinin yurtiçinde ve yurtdışında güçlü ve güvenilir olması gerektiğini düşünmesidir. Ona göre, ekonomik anlamda bağımsızlığa ulaşmanın başkaca bir yolu gözükmemektedir. sağlamanın başka bir yolu yoktur (Aysan, 1981: 144). 1927 ve 1938 tarihleri arasında bütçeye yönelik yapılan tahminler ve gerçekleştirmeleri Tablo 4.15 içerisinde göstermektedir. Tablo 4. 15. Üzerinde yapılacak incelemelerde Ankara hükümetleri tarafından ortaya konulan bütçeleri denk olacak şekilde düzenlendiği ve bütçe açığının belirtilmediği görülmektedir.

Tablo 4.15. *Atatürk döneminde ihracat ve ithalat (Milyon TL.)*

Yıl	İhracat	İthalat	Dış açık
1923	85	145	-60
1924	159	194	-35
1925	192	242	-49
1926	186	235	-48
1927	158	211	-53
1928	174	224	-50
1929	155	256	-101
1930	152	148	+4
1931	127	127	-
1932	101	86	+15
1933	96	75	+21
1934	92	87	+5
1935	96	89	+7
1936	118	93	+25
1937	138	114	+38

1938	145	150	-5
1939	127	118	+9

Kaynak: Haldun ve Derin, a.g.e, s.111

4.4.3. Para Politikası

Atatürk'ün iktidarı döneminde ekonomi politikaları paranın değerinin ve istikrarının sağlanmasına özel önem vermiştir. Atatürk'ün para politikası ile ortaya konulmak istenen temel amaç devlet harcamalarının ve devletin sahip olduğu kaynakları arasındaki bir dengenin sürekli olarak sağlanması sayesinde enflasyonu önlemektir. Başka bir deyişle, açık bir finansman yoktur. Atatürk'ün sahip olduğu iktisadi politika anlayışında enflasyonun hiçbir şekilde rasyonel bir finansman aracı olması kabul görmemiştir. Bu dönemi içerisinde kaynak sağlanması ve oluşan harcama rakamları karşılaştırıldığı zaman ortaya çıkan bilgiler Atatürk'ün sahip olduğu iktisadi anlayışa tam olarak uygun olduğunu göstermektedir (Sayar, 1996: 62-64).

Atatürk, ihtiyacı olan insanların refahını artırmak için yatırımların hızlandırılması gerektiğini söylemiştir. Ancak, yatırımları hızlandırmak için devlet, sağlıklı bir şekilde yürütülmesi için gelirden daha fazla harcama yapmaktan kaçınmalıdır. Bunu önlemine alabilmek için bütçe fazlası, devlet tekelleri ile işletmelerinin gelir fazlaları ile iç ve dış borçlanmadan sağlanan fonlar, tutarından fazla yatırım harcaması yapılmamalıdır. Emisyon artırmak için sağlanan kaynaklara yatırım yapılması T.C Merkez Bankası tarafından engellenmelidir (Ülken, 1981: 12).

Atatürk, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'nın uyguladığı emisyon arttırma politikalarını enflasyonun temel sebebi olarak görmüştür. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'ndan finansmana karşı kesin duruşu sayesinde, 1919'da Osmanlı İmparatorluğu'ndan 158 milyon TL'ye transfer edilen banknotun hacmi% 20 (1938'e kadar) idi, ancak % 20 oranında arttı. Bu banknottaki artış, yaklaşık %1 oranında bir yıllık artış gerçekleşmiştir.

4.5. 1923-1938 Döneminin Değerlendirilmesi

Türkiye Cumhuriyeti, Lozan Antlaşması'nda öngörülen serbest ticaret politikası çerçevesinde liberal politikaların oluşturulması takip eden yıllarda izlenmiştir. Lozan Antlaşması'na eklenen ticaret anlaşmasında Osmanlı gümrük tarifelerinin 5 yıl süreyle yürürlükte kalması öngörülmektedir (Eğilmez, 2015).

Bu dönemde izlenecek ekonomi politikası İzmir Ekonomik Kongresi tarafından şekillendirildi. Kongrenin asıl amacı, Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan harap bir ekonomik yapının kurulmasıdır. İzmir Ekonomi Kongresi'nin amacı, Osmanlı devletinden miras kalan harap ekonomik yapıyı kurtarmak ve ekonomik bir yapı oluşturmaktır. Kongrenin temel amacı, ekonomik bağımsızlıkla birlikte siyasi bağımsızlığın tamamlanması ve Türk girişimcilerin güçlendirilmesi olmuştur. Bu çerçeveyi milliyetçi-liberal bir ekonomi politikası çerçevesi olarak tanımlamak yanlış olmaz.

İzmir İktisat Kongresi'nin tarihsel anlamı ve önemi, Mustafa Kemal'in açılış konuşmasında kamu ve ekonomik kalkınma devriminin yeni devletinin nasıl olması gerektiğini en iyi şekilde tanımlanmıştır. Mustafa Kemal'e göre, ülkenin ekonomik gelişimi, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasıyla halkın mücadelesi artık kalkınma anlamında önem arz etmektedir.

İzmir İktisat Kongresi kararları doğrultusunda Atatürk, prensiple ekonomiye fayda sağlayacak özel sermayeye izin verileceğini belirtti. Ancak, o zaman gelişmiş ülkelerden gelişmekte olan ülkelere sermaye girişi sağlanamamaktadır. Dolayısıyla, Türkiye'ye yabancı sermaye girişinden faydalanamamıştır.

Bu kongrede alınan kararların çoğu zaman içinde uygulanmasına rağmen, özellikle tarımla ilgili maddeler bugün bile tam olarak elde edilememiştir. Sonuç olarak, İzmir Ekonomi Kongresi ile başlayan entelektüel bir gelişimin oluşumu, ekonomik envanterinin belirlenmesi, model arayışı ve bir dereceye kadar uygulamanın başlangıcı bu dönemde ekonominin var olduğu ve olmadığı, ekonomik hedeflerin belirlendiği ve karma ekonomi modelinin temellerinin hazırlandığı tespit edildi.

Özel girişimciliğin yeniden canlandırılması, kredi olanaklarının sağlanması ve eğitim, ulaşım, iletişim ve ekonomik faaliyetler gibi altyapı ve teknik hizmetlerin sağlanması gibi çeşitli yasal ve kurumsal düzenlemelerin ve dileklerin kabulü ile sona erdi. Tüm bu işlemler, her grup açısından ifade edilir. Kısacası, iktisat kongresinde Osmanlılardan devralınan ekonomik yapı, azınlıkların etkisiz hale getirilmesini onaylamış ve ekonomik faaliyetlerin etkili olabilmesi için yasal ve kurumsal düzenlemeler öngörülmüştür. Ancak, çözülmesi gereken sorunların öncelik sırasına göre nasıl çözülebileceği netleştirilmemiştir. Kongrede alınan kararların himayeye, milliyetçiliğe ve özel girişime dayalı bir gelişme ile uyumlu olduğunu söylemek mümkündür. Bu kongrede alınan kararların çoğu zaman içinde uygulanmasına rağmen, özellikle tarımla ilgili maddeler bugün bile tam olarak elde edilememiştir.

4. 6. 1929-1938 Dönemi Türkiye Ekonomisinin Durumu

1929 Dünya Ekonomik Krizinin bir sonucu olarak, dünyadaki tarım ve hammadde stoklarında anormal bir artış, tüm dünyada tarım ve hammadde fiyatlarında önemli bir düşüşe neden oldu.

Tablo 4.16. *Dönemlerin makroekonomik göstergeleri*

Göstergeler	1923-1929	1930-1932	1933-1939
Milli Gelir Büyüme Hızı(%, ortalama)	10,9	1,5	9,1
Sanayi Büyüme Hızı	8,5	14,8	10,2
Milli Gelirde Sanayi Payı(%)	11,4	13,6	16,9
Milli Gelirde Yatırım Payı(%)	9,1	9,7	10,7
Milli Gelirde İthalat Payı(%)	14,5	8,9	6,6
Dış Ticaret Açığı/ Fazlası(Milyon TL)	-36,6	+6,6	+12,4

Dünya hububat piyasasında düşen hammadde fiyatlarının düşmesi ve Türkiye'deki çiftçilerin ihracat gelirini düşürmesi ve bu durumdan en çok etkilenen sektörlerden biri olmuştur. Türkiye'deki büyük çiftçiler nedeniyle, benzin fiyatları yüksek, ürünleri düşük fiyatları nedeniyle tarım yapamaz hale geldi. Ege ve Trakya'da birçok çiftlik terk edildi. Sanayi ve ticaretteki durum çok farklı olmamıştır. Türkiye ekonomisi yukarıdaki tabloda görüldüğü gibi bu gelişmelerden olumsuz yönde etkilenmiş ve aşağıdaki sonuçlar ortaya çıkmıştır;

- Dış borç ödemeleri ertelendi ve ithalatın azaltılması gerekmektedir.
- Türkiye de tarım ürünlerinin fiyatı ve ihracat gelirleri düşmüştür.
- Türkiye ithalatı finanse etmek için artık borç para bulmakta oldukça zorlanmaya başlamıştır.
- Dış ticaret açığı artmıştır.
- Devletçilikle ilgili olumsuz gelişmelerin önüne geçmek için, 1932 yılında Türkiye'de yasal uygulamaları kaldırmaya başladı. Bununla birlikte, özel sektörü güçlendirmek için önlemler alınmaya devam edilmiştir ve bu süreç 1935'te planlanan ekonomiye kadar devam edildi.

Sonuç olarak devlete ait uygulamalar neticesinde Sümerbank, Etibank ve Madencilik Bankası önemli yatırımlar yapmış; şeker, dokuma, kâğıt sanayi işletmeleri kuruldu; Demiryolu, otoyol ve liman inşaatlarının yapıldığı görülmüş bunun yanında, ağır sanayi üretiminin arttığı, dolayısıyla ithalat oranının düştüğü ve dış ödemeler dengesinin olumlu yönde arttığı görülmektedir. Ekonomik krize rağmen, birçok altyapı yatırımı gerçekleştirildi.

Arzu edilen kalkınmanın 1930'ların başlarına kadar üretimdeki üç kat artışa rağmen, ancak özel teşebbüs tarafından sağlanamayacağının farkına varılması üzerine devletin ekonomik faaliyetlere ve özel sektöre katılımı; Kısacası devletçilik fikrini benimsemeye başlamıştır. Atatürk devletçiliği, “devletin ekonomik hayata müdahalesi” olarak değerlendirilmemelidir. Devlet ekonomik hayata rehberlik eder ve gelişmeyi hızlandırmak için özel sektör yönünde katılır (Eren, 1998: 13).

Dolayısıyla bu dönemde devletleşme, devlet tekellerinin oluşumu, piyasalar, fiyatlar, dış ticaret, bankalar, doğrudan ve dolaylı olarak faiz oranlarına müdahaleler, korunma ve teşvikler gibi uygulamalar gerçekleştirmiştir (Karluk, 1995: 75).

Bu dönemde; Sanayileşme çabalarının arttığı yılları, devlet tarafından pek çok sanayi tesisinin kurulduğunu ve ilk kez demokratik bir ülkenin belli bir planlama ile kalkınması üzerine çalışıldığının içermektedir. Dönemin bir diğer özelliği de devletin kalkınmada aktif rol alması ve devlet hayatının ekonomik yaşamda hakim olduğudur (Sağlam, 1991: 82). İlk planın 1933'te uygulamaya başlamasıyla başlayan bu devletçi dönemi 1937'den sonra önemini yitirmeye başlamıştır.

SONUÇ

Türkiye’de iktisadi gelişim ve değişimleri nasıl başladığı, hangi kişi ve kuruluşların ne gibi gerekçelerle iktisat tarihi çalışması yaptıkları, benzer hususlar, esas itibarıyla incelenmiştir.

Osmanlı Devleti’nin Türkiye Cumhuriyeti’ne bıraktığı ekonomide bir kopuş olmadığı tam tersine devamlılığını göstermiş ve yolunda gitmeyen iktisadi yapıyı düzenlemeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti’nin en önemli sektörü olan tarım yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti için de en önde gelmektedir. Osmanlı Devleti’nin sahip olduğu özellikler arasında üretim yapısının tarım üretimi üzerine oluşturulması ve nüfusun büyük çoğunluğunu kırsal alanlarda yaşamasından dolayı kırsal kesime yönelik geliştirilen politikalar ve yapısal değişiklikler önemli olmuştur

Cumhuriyet Döneminde zirai üretim alanında gerçekleştirilen alanlarda vergi reformları çok önemli bir konumdadır. Bu dönemde aynı bir şekilde alınan aşar vergisi kaldırılmış ve tarım sektöründen alınan tüm vergiler nakdi olacak şekilde ayarlanmıştır. Aşar vergisinin kaldırılması sonrasında ülkenin ekonomik politikalarında toprak reformuna yönelik çalışmalar yapılmıştır. 1923 tarihinde yapılan İzmir İktisat Kongresi sonrası benimsenen ekonomik politikaların önünde ki en önemli engelin kaldırılması için yapılan yeni düzenlemeler arasında tarım sektörünün ve kırsal kesimin geliştirilmesine yönelik çok önemli kararlar alınmıştır. Ekonomik faaliyetler coğrafi dağılımında da değişime uğramamıştır. Yine halen Osmanlı devletinde önde gelen İstanbul, İzmir, Adana, Bursa şehirleri Cumhuriyet döneminde de aynı yerini korumaktadır.

Cumhuriyetin ilk yıllarının en önemli gelişmesi, Kazım KARABEKİR’in başkanlığında yapılan İzmir İktisat Kongresi’nin genel amacı gelecekte ki ekonominin temel adımlarını atmak ve iktisat politikası hakkında görüşlerin bildirilmesidir. Bu toplantı da hükümetin tüccarı, sanayicisi, mülk sahipleri, ve işçi grubunu bir araya toplamak, birlik ve beraberliği sağlamaktır. Atatürk’ün yapmış olduğu yeniliklerle hedeflenen amaçları sıralamak gerekirse;

- İzmir İktisat Kongresinde çeşitli grupların aynı amaç doğrultusunda ilerlemeleri,
- Ülkenin ekonomisinin korunması ve bunun için her türlü tedbirin alınması
- Yerli malına ilginin, alakanın arttırılması ve özendirilmesi,
- Bir devlet bankasının kurulması ve bu bankanın amacı ülke sanayisine kredi sağlayabilmesi,
- Ülkede bulunan doğal kaynakların keşfedilmesi ve işletilmesi olarak sayılabilir

Buhran sırasında görülen bütün olumsuzluklar, iç ve dış ticaret hadleri bozmuş, İthalat hacmini daraltmış ve hükümetin bütçe gelirlerini büyük ölçüde azaltmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında devletin iktisadi yapısını geliştirmek ve milli finansman kaynaklarını karşılamak maksadıyla açılan kurumsal gelişmelerin başında Ziraat Bankası'nın daha iyi hale gelmesi için çalışılması ve iş bankasının kurulması gelmektedir.

1923-1929 arası dönemine gelindiğinde Atatürk'ün ve diğer devlet yönetici kadroların istekleri yönünde liberal ekonomik politikalar düşünülmeye başlanılmış ve üretilmiştir. Bu politikalar sonuncunda başarılı sonuçlar alınmamıştır. Başarı elde edilememe esas sebebi, sermayenin kıtlığı, teknolojik altyapı yetersizliği özel sektörün önünde büyük bir engeldir. 1923-1938 yılları arasındaki dönem, yeni Türkiye Cumhuriyeti dış ilişkilerinde ülke olarak kendi kendine yetebilme, yabancı ülkeler bağlı olmadan ayakta kalabilme politikasını gütmektedir. Bu konuda siyasal, ekonomik ve hukuksal alanlarda yapılandırma çalışmaları yapılmıştır. Bu süreçte Atatürk ülkenin ihtiyaç duyduğu ekonomik potansiyeli en uygun şekliyle ortaya koymaya çalışmış ve enflasyon gibi bir olumsuz durumla karşılaşılmamıştır. Yeni kurulan Merkez Bankası ile Türk Lirasını kontrol altına alınmış, gelirler ile giderler arasında dengenin sürekli korunması görülmektedir.

1932-1938 yılına bakıldığında devlet kontrolü altında altyapı, teknoloji ve yönetim kullanılarak yapılan sanayi planlarında iktisadi açıdan sektörler büyük gelişmeler yaşamıştır. Yapılan incelemelere göre genel olarak yapılması arzulanan yalnız başına

imkansız olan gerçekleştirilmesi için tek mercii hükümetin olması müdahaleci yapıyı yani devletçilik politikasını öne sürmektedir. Bu dönemde ekonomik kalkınmayı hızlandırmayı amaçlayan, özel sektörü teşvik eden ve destek sağlama amacı güden bir devletçilik politikasının hakim olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak ekonomi, Türkiye Cumhuriyeti öncesinde ve sonrasında her zaman ayakta tutan ve tutacak, ülkenin herhangi bir olumsuzla karşılaşması durumunda geri dönüş yapılacak ilk sektör tarımın olmasından dolayı bu sektörün teknolojiyi en iyi bir biçimde kullanarak geliştirilmesi ve iyileştirilmesi üzerine durulması gerektiği anlaşılmaktadır.

KAYNAKLAR

- Akçacı, İ. Y. (2003). *1980 sonrası Türk bankacılık sektöründe yeniden yapılandırma*. Yüksek lisans tezi. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Akdiş, M. (1996). Para politikalarının ekonomik istikrar üzerinde etkinliği ve Türkiye. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları*, 2.
- Akgüç Ö. (1989). 100 soruda Türkiye'ye bankacılık. İstanbul: Gerçek Yayınları.
- Akgüç, Ö. (1975). Cumhuriyet döneminde bankacılık alanında gelişmeler. (yayın no: 17). Ankara TBB Yayınları.
- Akgüç, Ö. (1989). 100 soruda Türkiye'de bankacılık. İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- Akgüç, Ö. (2001). Türkiye cumhuriyetinin osmanlı devletinden aldığı ekonomik miras. İlhami Azkan (Ed.) içinde, *ulusal sorunlar ve demokratik çözüm yolları* (s. 4-5). Bursa: Ekin Kitabevi.
- Altıparmak, A. (2002). Türkiye'de devletçilik döneminde özel sektör sanayinin gelişimi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13.
- Atatürk M. K. (2010). Nutuk. Alfa Basım Yayım Dağıtım: İstanbul.
- Aysan, M. (1981). *Atatürk'ün ekonomi politikası*, Kırklareli: Sermet Yayınları.
- Aysan, M. (1986). Atatürk'ün ekonomik görüşü, devletçilik. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2(6).
- Artun, T. (1983). *İşlevi, Gelişimi, Özellikleri ve Sorunlarıyla Türkiye'de Bankacılık*, Tekin Yayınevi, İstanbul
- Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü. (1991). *İstatistik Göstergeler 1923-1990*. Ankara: DİE Yayını.
- Berkes, N. (1975). *Türk düşününde batı sorunu*. Ankara: Bilgi Yayınevi.
- Blaisdell, D. (1940). Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa mali kontrolü. T.C. Maarif Vekilliği Yüksek İktisat ve Ticaret Mektebi Yayını, 24, İstanbul.
- Boratav K. (1990). *Türkiye iktisat tarihi 1908-1985*. İstanbul: Gerçek Yayınları.

- Boratav, K. (1967). *1923–1939 yıllarının iktisat politikası açısından değerlendirilmesi*, İstanbul: Say Yayınları.
- Boratav, K. (2007). *Yakınçağ Türkiye tarihi, 1908-1980*, İstanbul: Milliyet Kitaplığı.
- Bulut, C. (2013). Atatürk dönemi ekonomik yapı ve politikaları. https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2227229
- Burak, D. M. (2008). CamillaJacquart.’ın Raporuna Göre Atatürk Döneminde Türk Ekonomisi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 16(1), 221-236.
- Coşar, N. (2009). Türkiye’de bankacılığın tarihsel gelişimi (historical development of banking sector in Turkey). Department Of Economics Working Papers, <http://ideas.repec.org/s/yil/wpaper.html>.
- Coşkun, A. (2003). Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ekonomisi. *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, 4, 72-77.
- Coşkun, A. (2003). Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ekonomisi. *Atatürkçü Düşünce Dergisi*, 4, 72-77.
- Çimen A. (2012). 183-216 Sayım, Kayıt Düzeni Ve Teşkilatlanma Açısından Osmanlıda Nüfus Hizmetleri. *Gazi Üniversitesi İktisadi Ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 14(3).
- Dikmen, N. (2005). Osmanlı dış borçlarının ekonomik ve siyasi sonuçları. *İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 19 (21).
- Direk, M. (2010). *Tarım tarihi ve deontoloji*, Konya: Eğitim Akademi Yayınları.
- DTP. (1981). 2. Türkiye’ye İktisat Kongresi Alt Yapı Enerji ve Ulaştırma Komisyonu, 1783.
- Duru, C. Turan, K. & Öngeoğlu, A. (1980). *Atatürk dönemi maliye politikası I*. Ankara: TİSA Matbaacılık.
- Dilek, S. (2016).Enformasyon Ve Bilgiye Dayalı Yeni Ekonomi, *Kastamonu Üniversitesi İİBF Dergisi*, Sayı: 11, 90.
- Eren, A. (1998), Türkiye iktisat tarihi ders notları (Teksir).
- Eren, A. (1998). Türkiye iktisat tarihi ders notları (Teksir).
- Eren, A. (1999). Türkiye'nin ekonomik yapısı ve güncel sorunlar, Muğla Üniversitesi Yayını, Muğla.

- Eren, A. (1999). Türkiye'nin ekonomik yapısı ve güncel sorunlar. Muğla Üniversitesi Yayını, Muğla.
- Eren, A. (2006). Türkiye ekonomisi, Bursa: Ekin Kitabevi.
- Erim, N. (1998). *Atatürk Dönemi Türkiye Ekonomisi: Ekonomi Politikası ve Uygulamaları*. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Ertek, T. (2016). Temel Ekonomi (Basından Örneklerle), İstanbul: Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş.
- Ertuna, Ö. (2003). Bir Kalkınma Modeli Olarak Sümerbank. *MUFAD Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 15-19.
- Ertuna, Ö. (2004). 1923'ten bugüne Türkiye ekonomisi ve 2023'e doğru hedefler. *MUFAD Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 21.
- Fidan, M. (2010). 1797-1800 Tarihlerinde Osmanlı-Rusya Arasında Karadeniz Üzerinden Gerçekleşen İhracat ve İthalat (87/5 Numaralı Rusya Ahkam Defterine Göre,3. Karadeniz Uluslararası Sempozyumu: “Karadeniz Yararlanıcıları”, 4-6 Ağustos 2010, 83.
- Galbraith J. K. (1989), *Kuşku çağı* (Çev. R. Aşçıoğlu & N. Himmetoğlu). (2. Baskı). İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi.
- Genç, U. D. (2001). Ege Bölgesi'ndeki Tarihi Banka Yaolları (1915- 1930), Yüksek Lisans Tez. Dokuz Eylül Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Restorasyon Anabilim Dalı, İzmir Şubat 2001, 28.
- Gölhan, M. (2012). Türkiye'de sanayileşme ve istihdam. <https://dergipark.org.tr/download/article-file/9762>, 20.03.2019.
- Gürler, A. Z. (2008), *Tarım ekonomisi*, Ankara: Nobel Yayın ve Dağıtım.
- Hafızoğlu, Z. (1999). İzmir-iktisat kongresi, görüşler ve değerlendirmeler. Av. Dr. Faruk Erem Armağanı, Türkiye Barolar Birliği Yayını, No. 8, Ankara.
- Hiç, M. (1998). Atatürk ve Ekonomik Rejim, Devletçilikten Günümüzde Piyasa Ekonomisine. *Yeni Türkiye Dergisi, Cumhuriyet Özel Sayısı V*, 3285-3292.
- İnce, M. (1976). *Devlet Borçlanması (Kamu Kredisi)*. (3. Baskı). Ankara: Kalite Matbaası.
- Karluk, R. (1995). Türkiye ekonomisi tarihsel gelişim-yapısal değişim. İstanbul.

- Kasaba, R. (1993). Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Ekonomisi, İstanbul: Belge Yayınları.
- Kaya, D. G. & Durgun, A. (2009). 1923–1938 dönemi Atatürk’ün maliye politikaları: bütçe ve vergi uygulamaları. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19, 23.
- Kazgan, H. & Ateş, T. (1999). Osmanlı’dan Günümüze Türk Finans Tarihi , II. Cilt: Cumhuriyetten Günümüze, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1999.
- Kepenek, Y. & Yentürk, N. (1994). *Türkiye Ekonomisi*. İstanbul.
- Kepenek Y. & Yenitürk, N. (1995). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kepenek, Y. & Yentürk N. (2010). *Türkiye ekonomisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Kepenek, Y. (1996). *Türkiye’nin sanayileşme süreçleri*. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi. (Cilt 7). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Koçaşlı, İ.O. (2017). 1923 İzmir iktisat kongresinde alınan kararların dönemin iktisat politikalarına etkileri. *International Journal of Academic Value Studies*, 3, 134-148.
- Koçtürk, O. M. & Gölalan M. (2010). 1923-1950 Türkiye ekonomisi yapısal analizi. *Üçüncü Sektör Kooperatifçilik*, 45(2), 48-65.
- Köse, A. H. & Öncü A. (2000). İş bölümünde uzmanlaşmanın mekansal boyutları: 1980 sonrası dönemde türkiye imalat sanayi. *Toplum ve Bilim* 86, 72-90
- Kuyucuklu N. (1982). İktisadi olaylar tarihi. İstanbul Üniversitesi Yayınları, 2902.
- Nere, J. (1980). 1929 Krizi (Çev. V. Toprak). Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, 134.
- Olalı, H. & Duymaz, İ. (1987). *Tarımın Türk ekonomisindeki yeri ve ekonomik gelişmeye katkısı*. (Yayın No: 28). İzmir: İzmir Ticaret Borsası Yayınları.
- Ökçün, G. (1968). Türkiye İktisat Kongresi 1923. Ankara , Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını.
- Ökçün, G. (1997). Osmanlı Sanayii, 1913-1915 Yılları Sanayi İstatistikleri, DİE Tarihi İstatistikler dizisi C. 4, Ankara .
- Özçelik, Ö. & Güner T. (2007). Atatürk dönemi ekonomi politikaları. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(1), 253–266.

- Özkaya, Y. (2002). Altı ilke. *Türkler Ansiklopedisi Yurt Yayınları*, 16, 516-523.
- Öztürk, (1946) Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.1,s. 377-380;, A.g.e.,C.2,s.1072.
- Öztürk, M.(2002). Genel Hatlarıyla Osmanlı Para Tarihi, Türkler X, Ankara 2002, s. 802-822.
- Öztürk, K. (1969). *Cumhurbaşkanının TBMM' nin Açış Nutukları*. İstanbul: Ak Yayınları.
- Öztürk, Z. (2007). *AB'ye entegrasyon açısından bankacılıkta etkinlik: AB ve Türk bankacılık sistemlerinin karşılaştırmalı analizi*. Doktora tezi. Marmara Üniversitesi Bankacılık ve Sigortacılık Enstitüsü, İstanbul.
- Pamuk, Ş. (1984). *Osmanlı ekonomisi ve dünya kapitalizmi*. Ankara: Yurt Yayınları.
- Parasız, İ. (1998). Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları Bursa: Ezgi Kitabevi Yayınları.
- Pirimoğlu, A. (1991). *Para politikası*. Eskişehir.
- Quartaert, D. (1987). *Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908)* (Çev. S. Tekay). Ankara: Yurt Yayınları.
- Sabır, H. (2003). Atatürk'ün İktisat Zihniyeti. *Dış Ticaret Dergisi*, 28.
- Sağlam, D. (1978). Türkiye Ekonomisi, Ankara.
- Sağlam, D. (1991), *Türkiye ekonomisi yapısı ve temel sorunları*, Ankara: Sanem Matbaası.
- Sağlam, D. (1991). Türkiye ekonomisi yapısı ve temel sorunları. Ankara.
- Sare, Ö. C. (1940). Tanzimat ve sanayimiz. *Tanzimat İstanbul*, 5, 423-440.
- Sare, Ö. C.(1983). Atatürk döneminde Türkiye ekonomisi ve iktisat politikaları. *Çağdaş Düşüncenin Işığında Atatürk*. 5.337, İstanbul.
- Sarıca, M. (1983). Siyasal tarih, İstanbul: Ar Basım Yayın.
- Semiz, Y. (1996). *Atatürk döneminin iktisadi politikası –milli iktisat ve tasarruf cemiyeti*. Konya: Saray Kitabevi.

- Serbestoğlu, İ. (2014). 19. yüzyılda osmanlı devleti'nde nüfus algısının değişimi ve nüfusu artırma çabasında müfettişlerin rolü. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(31).
- Şahin, İ. ve Müezzinoğlu, E. (2016). Lokarno ve Musul kışkacında Türk dış politikası. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 5(4), 641 – 676.
- Tekeli, İ. & İlkin, S. (1977). 1929 dünya buhranında Türkiye'nin iktisadi politika arayışları. *ODTÜ İdari İlimler Fakültesi Yayını*, 30, 55 (Akt: Ezer, 2010: 427-442).
- Tekelli, İ. (2010). Sanayi toplumu için sanayi yazıları. İstanbul: Tarih vakfı Yurt Yayınları.
- Tesbi M. A. (2001). Atatürk dönemi Türkiye'nin ekonomi politikası. *Anamur Akdeniz Postası*, <http://www.tarim.gen.tr/tesbi/94.htm>
- Tezel S. Y. (1982). Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi 1923-1950, 5, 135.
- Tokgöz, E. (1999). *Türkiye'nin İktisadi Gelişme Tarihi (1914 – 1999)*. Ankara: İmaj Yayıncılık.
- Topuz, H. (2007). Cumhuriyet Dönemi Ekonomisinde Tarımsal Yapının İncelenmesi (1923-1950). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(3), 367-380.
- Türk Devrim Tarihi Enstitüsü. (1946). *İnönü'nün söylev ve demeçleri*. İstanbul: Türk Devrim Tarihi Enstitüsü.
- Uğur, B. 1923-1940 Dönemi ve 1929 Buhranı'nın Etkileri. <http://www.tek.org.tr/forum/tr/dosyalar/000058.doc>
- Ülken, Y. (1982). İzmir iktisat kongresi'nin anlamı ve değerlendirilmesi. Atatürk Döneminde Türkiye Ekonomisi Semineri, İstanbul.
- Vural, İ. Y. (2008). Atatürk dönemi maliye politikaları: liberal iktisattan karma ekonomiye. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20, 77–114.
- Yazgan, T. (1969). Türkiye'de Bankacılığın Gelişimi, Ankara: Baylan Basım ve Ciltevi.
- Yenal, O. (2003). *Cumhuriyet'in iktisat tarihi*, İstanbul: Homer Kitabevi.
- Yenal, O. (2003). *Cumhuriyet'in iktisat tarihi*. (1. Basım). İstanbul: Homer Kitabevi.

Zarakolu A. (1990). Cumhuriyet'in 50. yılında memleketimizde bankacılık, Ankara: TBBYayı.

ÖZGEÇMİŞ

Adı Soyadı : Şefika ÖZ
Doğum Yeri ve Yılı : İnebolu /1994
Medeni Hali :Bekar
Yabancı Dili :İngilizce
E-posta :oz.sefika@hotmail.com

Eğitim Durumu

Lise : İsmetpaşa Ticaret Meslek Lisesi (2008-2012)
Lisans : Kastamonu Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi İktisat
Bölümü (2012-2016)
Yüksek Lisans : Kastamonu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat
Bölümü (Tezli)(devam ediyor)

Mesleki Deneyim

İş Yeri :